

עכב רב

גיליון חודשי מתורתו

של הרב עדין

אבן-ישראל שטיינזלץ

מנתם-אב תשכ"ז





הקדמה



חודש אב. בכל שנה בג' אב היינו מתכנסים "לחוגג" את יום ההולדת של הרב. זו הייתה התוועדות שונה מכל התוועדות אחרת. הרב היה עושה סיום ש"ס ולאחר מכן מדבר על חייו, על חשבון נפשו, על החלומות שלו ועל מה שרצה מאיתנו. האירועים הללו עזרו לנו להבין שהרב עדין הוא לא רק רב, הוא איש שחש את עצמו במשימה, במשימה שאיש אינו יכול לשחרר אותו ממנה, משימה שהיא תמצית חייו, המשמעות של חייו והתכלית של חייו. לא תמיד היה קל לנו לתפוש שהוא מדבר ברצינות גמורה, שהוא באמת חולם להדביק אנשים ב"מחלה" שלו.

האש של הרב שנדלקה בנערותו המשיכה לבעור בו בגלוי ובסתר, זו הייתה בפשטות אש של אכפתיות. אכפתיות מהקב"ה, מהשכינה, מישראל, מהתורה ומהעולם. לפני כל הברק והחריפות, לפני כל החכמה העמוקה והיקף הידיעות, לפני כל ההשגות והדרגות, לפני כל ההישגים ולפני כל ההצלחות - הייתה נקודה פשוטה, נוקבת ואמיתית של אכפתיות. נקודה שלא הניחה לו לנוח. לא אמביציה אישית, לא חלומות גדלות, לא רצון להותיר חותם - רק נקודה פשוטה של אכפתיות, נקודה של "אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה", משכנות לאביר יעקב".

במובן הזה מה שהדריך את חיי הרב היה החיסרון, הצימאון הצורב והשורף שלא יכול להתמלא ולא יכול להיעלם גם לאחר אלף כשלונות ומיליון אכזבות.

הצד השני של המטבע הוא שהרב לא חיפש אנשים שילכו אחריו, הוא רצה להדביק אותם בצימאון. פחות היה חשוב לו להעביר לנו את הרעיונות שלו במדויק, יותר היה חשוב לו לעורר אותנו מתרדמת הזמן,

להביא אותנו לנקודת הרתיחה שממנה החיים של אדם משתנים. נקודת הרתיחה הזו היא עניינה של הגיליון שלפניכם.

הרב עדין נולד בחודש אב ונפטר בחודש אב. חודש אב הוא חודש החיסרון ועבורנו תלמידי הרב גם חודש הצימאון, צימאון לא-ל חי, צימאון לתפילה טהורה, צימאון להקים את השכינה מעפרה, צימאון ל"לבשי בגדי תפארתך עמי", צימאון לגאולה שלמה. אנחנו צריכים לשחרר את הצימאון הזה, לחלות במחלה הזו. זה לא מתכון לחיים טובים, נוחים או אפילו מוצלחים אבל כמו שאמרו חז"ל כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בבניינה. שנזכה שהחודש הזה יתהפך לששון ושמחה, גאולה פדות וישע לכל עם ישראל.

לחיים!

המערכת: יאיר שוורצפוקס ואהרן בילט

השתתפו בהפקת הגיליון: נתנאל איתי

להרשמה והצטרפות להפצת הגיליון ולתרומות

ניתן לפנות למספר: 054-301-6657 | TalmideiHarav@gmail.com

עיצוב גרפי:  'עיצובי שיר' 052-8954475



הגיליון מוקדש לע"נ רבקה רחל ע"ה בת א"ה מנב"ת לוי

נלב"ע בדמי ימיה יום ח' מנחם אב התשס"ז



הגיליון מוקדש לרפואתו השלימה והקרובה של

עדין עמנואל בן רחל זלדה בתוך שאר חולי ישראל

תוכן עניינים

ג' אב - יום ההולדת של הרב

- 7.....'להמשיך לחרוש'- התוועדות יום הולדת
20.....יום הולדת - מאמר
24.....תלפיות בגשם - ראיון עם נעמי שמר

ט' באב ותשעת הימים

- 28.....על ט' באב - רשימה
30.....משמעות האבל - מאמר
33.....לתקן את החורבן

י"ז אב - יום ההילולא של הרב

- 36.....איגרת תנחומים - מתוך ביאור תניא
44.....קדיש - הרצאה

היום לעשותם - קובץ בענייני עבודת ה' והתחדשות יהודית

- 48.....דבר אל הדור הצעיר!
49.....הזדהות
54.....להתחדשות פני היהדות
58.....הנשמות שבאדם
62.....פליאה דעת ממני - ביאור תהילים
65.....לחיות - קטע מסיפור

ג' אב - יום ההולדת על הרב



אני מדבר לאנשים אחרים. ואני מנסה להיות מה שקוראים לזה, מדבק. זאת אומרת, את כל הדברים האלה שאני רוצה וחושב שצריך לעשות - בזה אני רוצה להדביק אנשים אחרים. יש הרבה דברים שצריכים להיעשות ואמורים להיעשות, אז אני פוגש את האנשים שנמצאים פה וגם אנשים אחרים ואני מדבר אליהם משום שהייתי רוצה שזה יקרה, שזה ילך הלאה, שזה ידבק הלאה, שזה ימשיך הלאה. זאת אומרת, שכל מה שאני לא יכול לעשות לבדי - יעשה על ידי אנשים אחרים.

אז אני באיזה מידה משכפל את עצמי. לא בשלימות, כי יש פה אנשים שיהיו יותר חכמים, יש אנשים שיהיו יותר עובדים, יש אנשים שיהיו יותר חרוצים, יש אנשים שיודעים לרוץ יותר טוב ממני, יש אנשים שיכולים להיות יותר טוב בחברה. כל אחד, כל אחד והמעלות שלו. ואני מנסה כמה שאני יכול לעזור להם. אני לא חושב שאי פעם היה אכפת לי שמישהו הולך וגדל ועושה, אדרבה שילך ויגדל ויפעל. גם לא אכפת לי מי ישב בראש. להפך, הייתי ממש רוצה שכולם יגדלו. וכשאני אומר כולם, זה לא רק מצד זה שזה עצה טובה. אלא מצד זה שאני חושב שבן אדם צריך לגדול ושיש חובה לבן אדם לגדול. לא משנה אם הוא צעיר או זקן. בין שהוא קטן או גדול - כל אחד צריך לגדול, ולגדול כמה שרק אפשר. ואם מישהו לא גדל בכל המידה שלו, אז אני לפעמים מנסה לדקור אותו ב'מלמד הבקר' עד שיזוז ויגדל. אני אשמח אם מישהו יהיה למדן ששמו הולך מסוף העולם ועד סופו, שיהיה מישהו שיהיה מנהיג גדול, יהיה מישהו שיהיה ראש אלפי ישראל, אדרבה ואדרבה. מה שאני כן רוצה, זה להיות קצת מדבק.

אני מדבר אליכם, כל אחד, קטנים כגדולים ואני מקווה שמשהו ידבק בכם מהדחף הזה. אנחנו אומרים ש"ימי חיך" זה העולם הזה ו"כל ימי חיך" להביא לימות המשיח. העניין הזה של להביא לימות המשיח בסופו של דבר מתמצה בשאלה מאוד פשוטה: האם אני קידמתי קצת את העניין הזה? האם עשיתי משהו?

להמשיך לחרוש

התועדות יום הולדת,

ג' אב תשע"א

יום שעושה חשבון

למטה. אני מדגיש, אני לא מדבר כאן על איזה עניין של מעלה שמתעורר ביום ובתאריך ואומר לעשות חשבון, זה עניין כמעט טבעי, כאשר יש תאריך שהוא תאריך מסוים ומוגדר, אז מצד אחד הוא יכול להיות תאריך שאני עושה בו שמחה גדולה אבל יחד עם זה התאריך כולל בתוכו בהכרח גם חשבונות וממילא הסיכום נעשה מבחינה מסוימת מעצמו.

יום הולדת הוא יום כזה שמסיים מחזור של זמן, הרבה אנשים מנסים לעשות מהיום הזה סתם שמחה ולא לשים לב למחזור שמסתיים אבל מה לעשות שיש בכל זאת חשבון והחשבון הוא חשבון של הימים שהיו ועברו. כמו בכל סיום של מחזור זמן, החשבון מתקשר ועוסק בנושא המסוים שהסתיים. אי אפשר לעשות חשבון על כל העולם ועל כל הדברים, החשבון הוא לעולם ביחס לתחום מסוים ולהוויה מסוימת. ביחס לעניין של יום הולדת בכלל, יש כאלה שטוענים שציון יום הולדת הוא מנהג זר שלא כתוב בספרי ישראל. בדרך כלל מביאים את מה שכתוב על "יום הולדת את פרעה" - שזה עניין של גויים. אגב, גם בזה נחלקו המפרשים, משום שיש

באופן כללי כאשר יש תאריך מסוים שחוזר פעם בשנה - מה שקורה הוא שהתאריך מצד עצמו, גם כשאני לא מתכוון לזה, יוצר איזשהו חשבון נפש. יש תאריכים מסוגים שונים, יש למשל תאריך של סוף שנת הכספים וכשהתאריך הזה בא, בין שאני שמח ובין שאני עצוב, התאריך מכריח אותי לעשות סיכומים של איך הייתה השנה. האם הפסדתי? האם הרווחתי? אולי לא הפסדתי ולא הרווחתי? כל אלו שאלות חשובות אבל עצם החשבון כמעט נכפה עלי מכורח התאריך. כיוצא בזה, יש תאריכים רבים על לוח השנה הכללי או הפרטי של אדם שיוצרים אפקט דומה. יושבים כאן כל מיני אנשים צעירים שבודאי מקפידים לציין את יום הנישואין שלהם. לאמיתו של דבר, יום שנה לנישואין הוא גם יום מן הסוג הזה. בן אדם יושב וחושב: עברה שנה, יש כאן איזו עצירה שמולידה מחשבה ואז יושבים ועושים חשבון, חשבון נפש או חשבון מסוג אחר. כל חשבון כזה פותח שאלה כמו האם השנה הזו שעברה על בני הזוג הייתה שנה שהלכה למעלה או שנה שהלכה



אומרים שבאותו יום נולד פרעה אחד קטן ולפי זה לא מדובר על יום ההולדת של פרעה הגדול אלא על כך שנולד נסיך חדש. בכל מקרה, הטענה הזו לא מדויקת. יש לנו מקור במדרש שמקובל שאין אדם ניזוק ביום גינוסאי שלו. זאת אומרת שאדם לא ניזוק ביום ההולדת שלו. לפי התיאור הזה יום ההולדת הוא יום של מזל. דבר נוסף שיש לנו הוא הסיפור על רב יוסף שהיה בן שישים ועשה חגיגה לחכמים מפני שטען שאם מישהו הגיע לגיל שישים ולא מת - סימן שהוא יצא מעונש כרת, אז זה ראוי לעשות חגיגה על העניין הזה. אז בכל אופן נראה שיש דבר כזה יום הולדת ושעשו חגיגות כאלה גם בעבר, וזה לא דבר רע.

החשבון של יום הולדת

בתוך העניין אני רוצה לומר את מה שלדעתי ראוי להגיד לגבי יום הולדת. תראו, יש יום אחד בשנה שבפירוש עשוי כיום של חשבון נפש וזה היום של ראש השנה. ראש השנה הוא יום של חשבון נפש. חשבון הנפש של ראש השנה עוסק במובנים רבים במצוות ועבירות. בראש השנה או בימים שלפני אני עושה חשבון נפש על מה עשיתי במשך השנה הזו, ואני מנסה לעשות חשבון כמה שיותר מדקדק. יש אנשים שעושים חשבונות מדויקים ורשימות מדויקות ויש הרבה אנשים שיודעים כבר לפני החשבון שיש בחשבון שלהם מינוס גדול, אם אני אדם

כזה - אז אני צריך להיכנס לראש השנה מתוך הנחה כזו, כמו שיש כמה אנשים שמזמינים אותם לבנק והם יודעים שלא באים לספר להם שיש להם פלוס... לא פעם אני מגיע אל ראש השנה ואני לא צריך חשבון מסובך, אני מכיר את כל המינוסים, יום אחרי יום, שנה אחרי שנה. בכל אופן, זה העניין של ראש השנה ושל החשבון של ראש השנה. אגב, הפסוק "ולקחתם לכם ביום ראשון" דרשו חכמים: ראשון למניין עבירות. שאלו פעם את סב סבי שהיה צדיק מפורסם מדוע היום הראשון של סוכות הוא יום ראשון למניין עבירות? והוא אמר כך: כשהייתי צעיר הייתי מנהל עסקים, לא פעם הגעתי למצב שבו הגיע הזמן להגיש את המאזן והמאזן לא היה טוב. אז הייתי הולך לבעלת הבית (שאגב הייתה אישה מפורסמת שהעסיקה כמה וכמה אנשים גדולים בניהול העסקים שלה) ומבקש ממנה דחיה של כמה ימים משום שידעתי שיש רווחים גדולים שאמורים להיכנס בימים הבאים. חיכינו כמה ימים, הרווחנו כסף וממילא יכולתי להביא מאזן הרבה יותר טוב. באותו אופן, כך אמר סב סבי, אני מגיע לפני ראש השנה, מה יש לי בחשבונות? אין לי הרבה בחשבונות, לכן אני מפחד לעשות את המאזן, אז מה אני אומר? אני יודע שאמורים להיכנס רווחים, יהיו לי יומיים של ראש השנה, אחר כך עשרת ימי תשובה, אנשים מיטהרים, אנשים צמים ביום הקדוש, אחר כך אנשים קונים אתרוג ולולב ואנשים בונים סוכה, אז המאזן ישתפר במידה רבה מאוד. אז אני מגיע לחמישה



ואחד, ואומר, נו, תראו, מה ביני לבינם? כולם אנשים מצליחים בדרכם, כולם עושים דברים טובים, ואני זה שפישל יום אחרי יום וחודש אחרי חודש, וככה פעם אחרי פעם, וזו אמת. תראו, במצוות יש הגדרות אובייקטיביות ואני יכול להגיד: ביום זה וזה עברתי חלילה עבירה, ביום זה וזה עשיתי מצווה. יש אמנם הבדלים בטיב ובאיכות המצוות אבל בסך הכל יש הגדרות אובייקטיביות. אבל, לגבי מה שהאדם נמצא עם עצמו, אין הגדרות אובייקטיביות. ההגדרה שהחשבון הזה בנוי עליו היא לגמרי סובייקטיבית. כשלוקחים תינוק שעבר שנה רואים איזה שינויים ואיזה חידושים אפשר לעשות בשנה, איזו התפתחות ואיזו צמיחה. אם הייתי מתפתח ככה בשנה האחרונה - אז וודאי לא הייתי מצטער. ושוב, להרגשות הללו אין מידה אובייקטיבית משום שאין דרך חיצונית להגדיר מה אדם צריך לעשות במשך הזמן שלו. לכל אדם יש חובות כאלה וכאלה, הוא צריך לעשות כך וכך דברים באופן גשמי, דברים שהוא לא יכול בלעדיהם. אדם צריך גם לעשות כך וכך דברים באופן רוחני - גם כן כי אי אפשר בלי זה. אבל מה צריך אדם פלוני, פלוני בן פלוני שחי במקום פלוני לעשות, מה הוא צריך לעשות? לאן הוא צריך להגיע?

תראו, אני בטוח שיש אנשים שכאשר הם גדלים בשנה האם אומרים לעצמם: איזה דברים חשובים עשיתי בשנה הזו, סיידתי את הבית, שתלתי בגינה תפוח אדמה, עשיתי עוד כמה דברים וכמה יפה הייתי

עשר בתשרי ואני אומר: זה זמן טוב, זו נקודה טובה לעצור ולהגיד: היום אנחנו עושים את המאזן שלנו. כל זה ביחס למאזן של ראש השנה.

עכשיו, מה בן אדם עושה ביום הולדת? את חשבון הכספים הוא עושה בשנת הכספים, את חשבון העבירות הוא עושה בראש השנה, אז איזה חשבון עושים ביום הולדת? הייתי אומר שזה חשבון של משהו אחר שלא קשור בדווקא למצוות ועבירות ולכן במובן מסוים הוא שייך גם אצל גויים וגם אצל יהודים, גם אצל קטנים ואצל גדולים. החשבון של יום הולדת עומד על השאלה של איפה אני עומד. החשבון של יום הולדת עומד על השאלה מה היחס בין הפוטנציאל שלי לבין המימוש. זו לא שאלה של עבירות ולא שאלה של מצוות, זו שאלה של מה עשיתי במשך הזמן שלי. עברה שנה, הפוטנציאל היה כזה וכזה, השאיפות היו כאלה וכאלה, מה עשיתי? באופן אישי כבר הרבה הרבה שנים כשמגיע יום ההולדת שלי אני במצב רוח רע. אני במצב רוח רע לא מפני שאני כל כך מצטער שנוולתי, אלא בגלל שאני עושה את החשבון הזה ואני רואה שבכל שנה הפערים נעשים יותר גדולים. הפערים בין מה שרציתי לעשות, מה שהתכוונתי לעשות, מה שחשבתי שאני מסוגל לעשות, לבין מה שנעשה בפועל. בגלל זה בכל שנה ושנה כשמגיע יום הולדת שלי יש לי מרה שחורה. עכשיו, כשבאים אנשים לחוגג לי יום הולדת - הם לא עוזרים למרה השחורה. מפני שאני מסתכל על כל אחד

הילד לא עשה שיעורים שלא באשמתו. נו טוב, אז מה יהיה עם הפתק הזה? את השיעורים לא עשיתי, אז מה יועיל לי הפתק? הפתק יועיל אולי לחסוך בעונשים אבל תיקון אין כאן.

אז כשמגיע יום הולדת, אדם עושה את החשבון. לא חשבון החטאים אלא חשבון החיים. ואני כבר שנים שאני נמצא באותו



**החשבון של יום הולדת
עומד על השאלה מה
היחס בין הפוטנציאל
שלי לבין המימוש...
זו שאלה של מה שיתי
במשך הזמן שלי. עברה
שנה, הפוטנציאל היה
כזה וכזה, השאיפות
היו כאלה וכאלה, מה
עשיתי?**



מצב שבכל שנה יש לי חלומות והייתי רוצה לעשות דברים ומה שיוצא מהם זה פירוורים קטנים, לא דברים כמו שצריך לעשות. בדרך כלל, בימות השבוע, אני עייף, וחוץ מזה יש כל מיני דברים

כשעשיתי את זה... ולפעמים בהחלט האדם הזה צודק וממילא כשמגיע יום ההולדת שלו - הוא יכול לשבת ולשיר: תראו, כמה שאני עשיתי. הבעיה היא שלא כל אחד יכול לומר כך ולהרגיש כך.

תירוצים לא יעזרו

שמעתי פעם מיהודי אחד שאמר לי את זה לפני שנים רבות, הייתי אז חלוש ומסכן בכמה ובכמה מובנים. והוא אמר לי כך: הרבי שלי אמר לי: לכל העבירות יש מחילה חוץ מעל מה שאתה לא עושה דברים בגלל מחלה, על זה אין מחילה. מדוע, מפני שמצד אחד אתה יכול להגיד: אני לא אשם, מצד שני: מי יעשה את זה במקומך? יש דברים אחרים שאני יכול להגיד שעשיתי את זה מחמת טעם כזה וכזה. אבל אם הייתי חולה אז מצד אחד אי אפשר לדון אותי בדינים קשים, ומהצד השני, אין לי שום תקנה. אני הייתי צריך לשבת וללמוד, לא למדתי. אז מה התירוץ שלי? הייתי חולה. אני הייתי צריך לרדת לאיזה מקום לעשות מעשים טובים, לא עשיתי. למה. הייתי חלוש. הכול נכון וכל התירוצים האלה מתקבלים, אני מקבל פטור על כל דבר ודבר אבל עדיין זה לא פתרון לבעיה. על זה קשה לעשות תשובה. על דברים אחרים בן אדם יכול יותר בקלות לעשות תשובה אבל על דברים כאלה קשה. לכן אני אומר שכל הדברים האלה שבן אדם מתרץ את עצמו, זה בסך הכול כמו פתק של ההורים, הילד לא הגיע, הילד איחר,

לעשות שום דבר, ואז היום עובר ואפשר לדחות הכול למחר.

לפני הרבה שנים הייתי במוסקבה והיה לי מישהו שהיה גם השומר שלי. ישבתי שם עם השלטונות והם הבטיחו לי כל מיני דברים, וכרגיל הם הרבה יותר טובים בלהבטיח מאשר בלקיים, וכל פעם היו אומרים לי: מחר. אז אני אמרתי לו: תראה, יש סיפור שהיו מספרים פה, שאיזה אדם מברזיל, הגיע למצרים. הוא ניסה לעשות שם עסקים ובכל בכל פעם שהוא מנסה לעשות משהו אומרים לו: "בוקרא". פעם אחת בוקרא, עוד פעם בוקרא ועוד פעם בוקרא. בסוף, הוא אומר לאנשים שם: אני רואה שאתם לא ממהרים אבל רק תסבירו לי מה פירוש המילה "בוקרא". אז המצרי חושב ואומר: אתה יודע, זה כמו מה שיש אצלכם "מניאנה"... אז אמרתי לרוסי: אצלנו בישראל יש לנו דבר שעולה על כל המילים האלה, יותר טוב מבוקרא, יותר טוב ממניאנה, יותר טוב מזפטרא. וזה "אחרי החגים", הרוסי הזה הוציא את הפנקס שלו ורשם איך מבטאים את זה בדיוק...

מגיע יום הולדת, ובן אדם יושב וחושב על החלומות שלו, ואז אחרי כמה ימים הוא דוחה: אחרי החגים, אחרי הקיץ, אחרי על מיני דברים, כשפלוני יבריא, כשאני אהיה ככה וככה... בקיצור: תירוצים. העניין הוא שהתירוצים לא מועילים למערכת החשבונות. התירוצים האלה טובים רק כשאני בא למשטרה אבל ביום הולדת לא באים למשטרה.

שטורדים את המחשבה. בשבת, אולי בגלל קדושת השבת, אולי בגלל הנשמה יתירה שלי, יכול להיות שהיא נשמה יותר יפה או נשמה יותר נמרצת, בשבת יש לי הרבה יותר מרץ. ולכן בשבת אני חושב על כל מיני רעיונות שהייתי רוצה לעשות. המון. הייתי רוצה לעשות את זה והייתי רוצה לעשות את זה. עכשיו, אני חושד בעצמי שיש לי את כל הרעיונות האלה בשבת מפני שבשבת אני לא יכול לעשות שום דבר, אז אני יכול רק לחלום חלומות. כשבשבת אני חושב על החלום, אז אני הולך מחר לעשות דברים כאלה וכאלה, זה לא יקרה בשבת. כשמגיע יום ראשון אז אני אהיה עייף ורצוף ואני אחכה עד יום שישי בלילה ששוב אזכר בחלומות. טוב שיש בשבת התעוררות אבל צריך שזה לא יתפוגג ביום ראשון. כעין זה, לפעמים קורה שנותנים לאדם זמן ביום הולדת והוא יושב וחושב: איזה רעיונות, איזה תוכניות, מאות תוכניות. כמה מזה יצא לפועל? זה כבר צריך עיון גדול. אם מישהו ייכנס לחדר שלי הוא יכול לראות שמה ערימות של ניירות. כל אחד מהניירות האלה הוא או חובות שלי, מכתבים שלא עניתי עליהם, דברים שלא התייחסתי אליהם, יש הרבה כאלה. אחרי כמה שנים שאני לא עונה למכתב - אורזים אותו ושמים אותו באיזה מקום ואז מסתדרים מכתבים חדשים כיוצא בזה. יש שם ערימות של דברים שאני אמור לעבוד עליהם ושום דבר לא מתקדם. לפעמים יוצא שיש לאדם עשרים ושמונה דברים לעשות בכל יום ויום, אז הדרך הכי פשוטה היא לא



אין משטרת יום הולדת אז לא בודקים אותי אם עשיתי טוב או לא טוב. אבל יש דבר אחר, דווקא מפני שאין משטרה אי אפשר להגיד תירוצים. כשאין משטרה, אני יושב עם עצמי ואני אומר: אלה הן האשמות, זה מה שהייתי צריך לעשות, יש כל כך הרבה דברים שצריך לעשות, יש דברים שלפחות רציתי לעשות, ויש דברים שבאמת חלמתי לעשות אותם. ומה נהיה מכל אלה? אפס ואין. לכן זה עושה מרה שחורה, למזלי יום ההולדת שלי בתשעת הימים, טוב שזה לא בערב פורים או בשלהי פורים או בתוך פורים, לא מתאים להיות בפורים עם פרצוף מצומק ומקומט. תראו, זה אולי לא נאה לבן אדם לעשות את זה, אבל אני חושב גם על אחרים, בן אדם מסתכל גם על אחרים, ואני אומר: הנה, תראו מה שההוא הספיק לעשות במשך הזמן. האיש הזה הספיק לעשות דברים חשובים וגדולים ושינה דברים בתוך המציאות, אני לא יודע אם הוא שינה את כל העולם אבל הוא עשה משהו, הוא שינה דברים. הנה פלוני כתב ספר של שירים גרועים - אני אפילו את זה לא עשיתי. זה החשבון ועל זה יש דין וחשבון.

לא מתחרט על הבעיטות

תראו, יש כל מיני מצבים שכן אדם מתרפק על העבר, עשיתי בעבר דבר כזה וכזה. עשיתי דברים, ותדעו לכם שכמעט כל מה שעשיתי לקח פי חמש זמן ממה שהיה צריך לקחת. היה צריך

להיות יותר מהר ויותר טוב, ולא היה, לא יותר טוב, לא יותר מהר ולא יותר יפה. זו לא בעיה שאני צריך נחמה, אני מסתכל על השנה ואני רואה שנה כזאת שמלאה חורים. ושוב, אני לא מדבר על עבירות, לא מדבר על מצוות, אני מדבר על מה שכן אדם מסוגל לעשות - דברים כאלה וכאלה, רק מה, הוא עצלן, הוא בטלן, הוא לא עובד, הוא מורח את הזמן ושום דבר לא יוצא. יש סיפור על אחד מהחסידים הגדולים שחלה והלך למות במקום שלא היה מקומו. היו שם אנשים שלא הכירו אותו והם באו ואמרו לו שראוי שהוא יעשה וידוי. הוא אמר שהוא לא רוצה. הוא אמר: לא חטאתי, אז אין לי על מה להגיד וידוי. טוב. לחצו אותו ואמרו לו: היתכן? אדם מישראל ימות בלי וידוי? אז הוא נכנע ואמר להם: טוב, תביאו לי את הדבר הזה ונתחיל להגיד. הוא מסתכל בנוסח ואומר ככה: אשמנו? חושב וחושב ואומר - לא. בגדנו? חושב וחושב ואומר - לא. וככה הוא הולך הלאה והלאה, אות אחרי אות ואומר: לא. עד שהוא מגיע ל"לצנו". הוא אומר: לצנו, נעצר וחושב ואז אומר: לא, ומה שעשיתי ליצנות מהמתנגדים - גם היום אני לא מתחרט על זה... אז אני רק רוצה להגיד לגבי זה שאולי בעטתי באחד או שתיים מכך וניסיתי לדחוף אתכם לכל מיני מקומות - שעל זה אני לא מתחרט גם כעת... קשה לי לבעוט במישהו בגשמיות לצערי, אבל ברוחניות ניסיתי ואני מתחרט רק על דבר אחד: שכנראה לא עשיתי את זה מספיק. טוב כי הבעיטות לא הועילו מספיק. היו אנשים שהייתי צריך לצעוק עליהם יותר.



הגעתי לזה, אני רק אומרת את ההבדל שכשהייתי צעיר הייתי בטוח שהנה אני רק קם ושואג ואני מזיז את העולם. אז קמתי ובמקום שאגה יצא מן קול קטן כזה שלא עושה שום דבר.

מה שרציתי להגיד הוא שכשאתי חושב על הדברים האלה, אני לא חושב לא על יום הדין ולא על יום הכפרה. אני מדבר על עצם הדבר. תראו, כתוב בספרים שיש אנשים שכשהם מגיעים לשמיים שואלים אותו כל מיני שאלות, ואחת השאלות היא: אתה היית מספיק טוב בשביל להיות יוצר של יהלומים, במקום זה החלטת לחיות אופה, איזה פרצוף יש לך? אז מתברר שגם הקב"ה, חשבון עבירות הוא עושה לחוד, חשבון המצוות הוא עושה לחוד, אבל אחר כך הוא לוקח את מישהו, מרים לו את הסנטר, מסתכל לו בעיניים ואומר: זה מה שיצא ממך? חתיכת פרטאצ' כזה? זה מה שיצא ממך?

לא מזמן סיפרתי סיפור: היה איש שעשה עליי רושם גדול בזמנו כשהייתי כמה ימים בישיבה בלוד - ר' שלמה חיים קסלמן. ר' שלמה חיים היה יהודי שידע לבקר אנשים. היו שם יהודים אחרים שהשתמשו בכל הלשונות ובכל הקללות. ר' שלמה חיים אף פעם לא השתמש בלשונות גסות אבל כשהיה צריך לחתוך למישהו את הצוואר, בעדינות, נקי לגמרי, הוא היה עושה את זה בעדינות רבה. יצא שהיה לנו איזה קשר, הלך ושוב וכל מיני דברים. אחר כך אני מגיע לכפר חב"ד ששם הוא היה גר, הוא כבר היה יהודי לא

אמרתי לכם כבר שבשעות הפנאי שלי אני ממלא את המקום של המלאך. הרי כתוב שעל כל עשב יש מלאך בשמיים שמכה אותו ואומר לו "גדל". עכשיו, אני רואה שהמלאך כנראה לא עובד מספיק, אולי הלך לישון, אולי משהו אחר, אז לפעמים אני בא במקומו של המלאך ואני מכה מישהו במקום המלאך. אז אם מישהו מקבל ממני בעיטה, הוא צריך להביא בחשבון שהוא יכול לרשום, "במקום מלאך". אם המלאך היה עושה את העבודה כמו שצריך אז אני לא הייתי צריך אבל מה לעשות שלפעמים יש מישהו שלא מתכנן לזוז לפני גיל שמונים וממילא המלאך שלו הולך לישון. בכל אופן, אם אני חושב על זה, לא הכיתי אתכם מספיק. לא מספיק ולא אפקטיבי. כתוב שמי שיש בו יראת שמיים דבריו נשמעים. לפי התוצאות בשטח אני יכול לדעת מה המצב שלי, ברור שדברי לא נשמעו, אך הייתי רוצה שבכל זאת מישהו יזוז, לפחות שלושה מילימטר. בכל אופן, אז על הדברים האלה אני לא מתחרט, אני מתחרט על הבזבוז שאין לו שיעור, על הזמן שהולך לריק.

תראו, כשהייתי צעיר מאוד, לפני גיל עשרים. והייתה אז אש בוערת בי. אולי כעת זה לא עובד, אבל הייתה אש בוערת בי ואני חשבתי לכתוב תכניות. ואז עשיתי כל מיני תכניות ובסוף אמרתי לעצמי: ומה אני אעשה אחרי שאני אגיע לגיל 24 אחרי שגאלתי את כל העולם? אז חשבתי, אולי אני אלך ואשתקע באיזו פינה. עכשיו, תראו עבר גיל 24, ולא



כל כך צעיר, אבל עדיין יכול היה לשתות לחיים כנגד כולם. אני לא האמנתי שבן אדם מסוגל לשתות ככה, ישבנו שם באיזו התוועדות והוא שתה לחיים כנגד כולם. אנשים שתו והוא שתה. בירה עם בירה, יין עם יין, ויסקי עם ויסקי, וודקה עם וודקה. עם כל אחד הוא שתה לחיים. בכל אופן, הוא הושיב אותי לידו, היה בקבוק בינינו - הבקבוק הלך. זה היה לילה כזה, היה לו משהו שבאמת היה מדהים. הוא היה מסתובב בצד אחד כולו שיכור, והוא צועק, וגם אומר לאנשים כל מיני דברים ואחר כך כשהיה מסתובב אליי - היה לגמרי צלול. סיפרתי פעם לאנשים שאני נשארתי לשבת עד הבוקר, לא ראו בכלל סימן לכך שהוא שתה משהו. בכל אופן, פגשתי אותו אחרי כמה שנים, הוא עדיין היה בכוחו. אני הייתי בשבע ברכות שלי, דרשתי דרשה גדולה והוא ישב שמה. טוב, אחר כך כשנפרדים, אחרי השבע ברכות, הוא מסתכל עליי, מה אומרים לחתן בשבע ברכות? הוא מסתכל על החתן דגן ואומר לו: אתה יודע, אני חשבתי שאתה תצא הרבה יותר גרוע...

להמשיך להתעקש

תראו, אחרי כל מה שאמרתי על עצמי אני יכול להגיד על עצמי רק מעלה אחת. לא מעלה גדולה במיוחד אבל היא עובדת. זו מעלה שהיא כנראה ירושת אבות משני הצדדים. והיא העקשנות. עקשנות פירושו כך: הולך בן אדם לאיזה מסלול מסוים ומתעקש. ומה

זאת אומרת שמתעקש? זה לא הולך, זה לא הולך שנה, ועוד שנה, ועוד שנה, ובכל זאת הוא מתעקש. אני לא מדבר פה על ייאוש, אני מדבר על העניין שבן אדם אומר: אני הולך לעשות משהו, אני הולך לעלות בהר. עכשיו, ההר הוא גבוה, אני לא יודע כמה, עשרים, שלושים, חמש מאות, חמשת אלפים מטר, חמישים אלף מטר, עכשיו, מה עושה בן אדם שהוא עקשן? הוא מתחיל לטפס. ועכשיו הוא מגיע אחרי כמה מטרים והוא רואה שזה לא פשוט, אז הוא עדיין מתעקש, עוד מטר, עוד שני מטרים. עוד כמה. עכשיו, האם אגיע לקצה, זה אני לא יודע. אני לא יכול להגיד שאני אגיע לקצה. אבל מה? אני לפחות עושה את החלק שלי. להמשיך ללכת, להמשיך לנסות. אני יודע שהרבה פעמים, יצא לי לדבר על דברים, על רצונות, על חלומות. ישבתי פעם והקלטתי את זה, כל מיני חלומות ותוכניות. הייתי אז אני חושב בן עשרים ושש או עשרים ושבע. מה שעצוב לי זה כמה מעט מהדברים האלה הגיעו לידי הגשמה. לא שאני לא עבדתי. אני עבדתי. זה אולי מזל שלי, שאנשים לא יודעים את כל הכמות ואת כל המספר האדיר של הכישלונות שנכשלתי. כיוון שאני לא מספר את זה, אז אנשים לא יודעים שזה לא הלך, וזה לא הלך. דברים כאלה, ניסיונות שהיו ו שלא הגיעו לשום מקום, יש כאלה לרוב, הרבה מאוד מכל הצדדים, וזה אולי דבר טוב שלא מספרים, אולי טוב שבן אדם לא מספר כמה פעמים הוא נפל, וכמה פעמים הוא נשבר, וכמה צלקות יש לו. ויש כל מיני צלקות מכל



יש אנשים שיש להם את הכישרון שהוא נכנס למקום והמקום נדלק. כשהוא אומר דברים אנשים נדלקים. אני לא יכול לעשות את זה. אז אני מדבר. מדבר לפעמים דברים בטלים, לפעמים דברים מועילים, אבל אין לי את הכישרון הזה, את היכולת הזאת, לקחת ולרומם אנשים למעלה. לרומם אנשים למעלה.

אפילו את הכוח הזה, להגיד לאנשים - תראו, אני יודע את החסרונות שלי בסדר גמור, אני חושב שמעולם לא היו לי טעויות בעניין הזה - העניין הזה של להגיד לבן אדם: לך אחריי - זה נורא קשה לי. לא מפני שאני לא מאמין בכיוון אלא מפני שאני לא מאמין בעצמי. אני מאמין בכיוון. אני יכול להגיד לבן אדם, לא לך אחריי, אלא זה בעיניי הדרך הנכונה, ובזה אני לא אסטה, ובזה אני לא אהיה ביישן, יש הרבה דברים שאני חושב היום, וחשבתי פעם, ואני לא שיניתי כמעט כהוא זה ממה שאני חשבתי שזה דרך האמת. אבל אני לא יכול לעמוד בראש העגלה ולמשוך אותה. כי בשביל זה צריך להיות מלא מעלות כרימון. ומה עושה בן אדם שאין לו את כל זה? אז הוא עושה מה שהוא יכול. מה קורה למשל כשיש עגלה ורותמים לעגלה הזאת לא רק את העז העיוורת של הגמרא, אלא רותמים לעגלה, כבש שהוא לא מהיר, לא חכם, והוא צולע בשתי רגליים ויש לו כמה פצעים, והוא מלא דברים אחרים אז כמה העגלה הזו תיסע עם הכבש? אבל זה לא אומר שהכיוון הוא לא נכון. זה לא אומר שהדרך לא נכונה, זה לא אומר

הסוגים. אבל אני עכשיו לא בא לדבר על העניין הזה מפני שאני אומר שהיתרון והעניין הוא להחזיק במהות הזו של להמשיך לנסות הלאה ולהמשיך ולעשות הלאה, וכשזה לא הולך אז עושים את זה עוד פעם, וכשזה נכשל אז עושים את זה עוד פעם, וכשמקבלים מכה על הראש אז ממשיכים לעשות את זה עם מכה על הראש. ואם בן אדם פצוע אז הוא עדיין ממשיך לעשות אותם. העניין הזה הוא לא עניין של גדולת הנפש או קדושת הנפש, זה אולי אופי כזה שנתפס לדברים ומנסה לעשות אותם.

תראו, זה אולי מראה על קטגורי אבל אני לא יודע אם שיניתי תכניות גדולות או ראיית עולם גדולה מאז שהייתי בן עשרים. אני חושב שזה פחות או יותר נשאר אותו דבר. יכול להיות שזה מראה כמה אני חמור שאני לא לומד דברים חדשים. למדתי כל מיני דברים לא חשובים אבל להגיד שאני שיניתי איזה דברים גדולים, איזה מהלכים גדולים ממה שחשבתי אז? לא נראה לי. הנקודה היא שאם בן אדם ממשיך ללכת אז לכל הפחות הוא ממשיך לנסות. מישהו פעם אמר את זה שאפילו אבן שוכבת באותו מקום, האבן גם כן גדלה, צומח עליה אזוב אז היא נהית יותר גדולה ממה שהייתה קודם.

להדביק במחלה

תראו, יש אנשים שהם נואמים מצויינים. אני ידעתי שאף פעם שאין לי כישרון כזה.



שהדברים לא צריכים להיעשות.

אכפת לי מה יהיה כתוב על המצבה. ואם ירצו לכתוב ככה או ירצו לכתוב ככה, או ירצו להשאיר את זה בלי כתובת, היינו הך. לא משנה לי המצבה ולא משנה לי כל מיני דברים שהם בדומה למצבה. זה לא מעניין אותי. הבעיה שלי כל הזמן היא לנסות להדביק אנשים. הבעיה היא שאני לא מצליח, לא מצליח מספיק. תראו, אתם חושבים שאני מעוניין שיהיה בית ספר בתור בית ספר? אני לא אהבתי את בית הספר, למה שאני ארצה שיהיה לי בית ספר. הסיבה היחידה היא בשביל לגדל בתוכו אנשים שיהיו חולים באותה מחלה. אז אני הולך לבית ספר היסודי ולבית ספר תיכון, ולישיבה ומנסה לעשות את זה. אני פוגש גם אנשים אחרים יותר מבוגרים, ומנסה לעשות את זה, וזה, מה שבאמת חשוב לי.

אל תגעו במשיחי

יש העניין הזה של מה ששאל המלך אומר דבר כל כך יפה על עצמו: אין איש מכם חולה עליי. זה לא שלא אכפת לכם, אתם כולכם חיילים שלי, אתם מוכנים למות בשבילי, אבל אף אחד מכם לא חולה עליי. אני לא צריך שמישהו יהיה חולה עליי, אני רוצה מישהו שיהיה חולה יחד איתי. אתם יכולים להגיד לי: זה לא העסק שלך, ובצדק, זה לא העסק שלי. העסק שלי הוא לא לתקן את המושבה הגרמנית, ולא לעשות דברים אחרים. ובוודאי לא לשבת פה. תראו, שמעתי את זה לפני שנים וזה מאוד נכנס לי

זו אחת הסיבות שאני מחפש אנשים, ואני מנסה לדבר עם אנשים, אני לא מנסה להגיד לאנשים לכו אחריי. צר לי. אני לא יודע. אבל אני מנסה, מה שאני מנסה לעשות אם אני יכול, זה להיות כמו פלייג מרי. הייתה מגיפה של דבר בניו יורק, שהפילה המון חללים, והם הלכו לחפש מאיפה זה בא. ובסוף מצאו שהייתה אישה אחת שהיא הביאה את הדבר. והיא בעצמה לא הייתה כל כך חולה, אבל היא הדביקה את חצי העיר בדבר, ואנשים מתו כמו זבובים. עכשיו, מה שאני רוצה לעשות זה להיות מדביקן. זאת אומרת, אני רוצה לבוא, אני משוחח עם בחור ואני מנסה להדביק אותו. תראו, יש פה אנשים שאני חושב שמכל מיני צדדים הם טובים יותר, מוצלחים יותר, חכמים יותר, יפים יותר ושאר כל המחמאות. אז מה אני מנסה לעשות? אני לוקח בחור כזה ואני אומר לו, אני רוצה להדביק אותך. אני לא רוצה להדביק אותך בזה שתלך אחריי. אני רוצה לעשות משהו הרבה יותר חמור. אני רוצה להדביק אותך שאתה תהיה חולה באותה מחלה. שאתה תרוץ.

תראו, לא אכפת לי איפה אני אהיה. יש אנשים כאלה שיש להם בעיות עם אמביציה, יש להם חלומות על תפיסה של גדולת עצמם. אני יכול להגיד לכם שאני מעולם לא חשבתי מה יהיה כתוב על המצבה שלי. לא לפני עשר שנים, לא לפני עשרים שנה, וגם לא עכשיו, לא



המשיח. זאת אומרת, נכון שהמשיח יהיה ראשון בשורה, אבל אני לפחות אהיה מספר שמונה. אני אומר לכם, אם לדבר על עצמי, איזה עונג יהיה לי להיות מספר חמישה מיליון שש מאות עשרים ושלושה אלף, בתוך כל האספסוף שיהיה שמה, בתוך כל אלה שהיו נוהגים לשחק בקלפים כל ליל שבת, בתוך כל שנהגים מכל התוכניות בטלוויזיה, להיות יחד עם כל היהודים האלה. אבל מה לעשות, המשיח לא בא, ואני עדיין חולה.

תראו, מה עושה בן אדם שלא רוצה לשקר? אני יודע איך עושים את זה אבל אני לא רוצה לעשות את זה. אני לא יכול, קשה לי כקריעת ים סוף, אני לא יודע אם מישהו מכח נתקל בזה, קשה לי לפתות אנשים. אני יודע איך עושים את זה אבל ליבי לא נותן לי. הרבה פעמים יוצא שמישהו בא לשאול אותי, ויש שתי עצות, העצה האחת תהיה טובה בשבילו וטובה בשבילי. אני לא אתן לו אותה. אני אלך בצד השני, במקום שאין לי מזה שום הנאה, ואז אני אגיד לו את העצה, שיכול להיות שאפילו בשבילו היא פחות טובה. אבל לפתות אנשים ולהסביר להם כמה טוב לעשות דבר כזה, קשה לי. אני לא מאלה שיושב ומפתה אנשים, להיפך, אני מסביר להם כמה זה יהיה קשה, וכמה זה יהיה לא נוח, וכמה שאני לא יכול לתת להם שום דבר. ושישברו את הראש בעצמם. ואחרי זה אם מישהו מוכן ללכת, אני עשיתי את מה שאפשר לעשות. להגיד לאנשים: כמה טוב יהיה לך להיות בדרך הזאת - אני לא יכול לעשות את

לאוזניים, אמר לי את זה יהודי שהיה יהודי חכם והוא אמר: כתוב: "אל תגעו במשיחיים" וחכמים אומרים: אלה תינוקות של בית רבן. היהודי הזה אומר לי, מה זאת אומרת "אלה תינוקות של בית רבן"? והוא הסביר: כל ילד יהודי חולם להיות משיח. ואם הוא לא חולם להיות משיח אז אולי הוא לא ילד יהודי. כל ילד יהודי חולם להיות משיח. ולכן כשהוא אומר, אל תגעו במשיחיים, אתם רואים את כל הילדים האלה? הם כולם משיחיים. אחדים מהם יצאו חמורים לא קטנים כשהם יגדלו, אבל הם יתחילו בתור משיחיים. אז יש אנשים שמגיעים לגיל חמש ואז הם עוזבים את זה. יש אנשים שמגיעים לגיל שבעים ועדיין לא עזבו את זה. זה עדיין אוכל אותם, עדיין חי בתוכם העניין הזה. מה אני יכול לעשות? זה דבר כזה שאוכל ואוכל. אני כל פעם חולם, במהרה יבוא המשיח. המשיח. יבוא המשיח. זה כמו הסיפורים האלה על בן אדם שנמצא בתוך איזה מחלה, או איזה כפיייה שבן אדם צריך לטפס ולעלות על הקירות, הוא לא יכול להירגע. אז כשיבוא המשיח, אני אוכל להישאר לשבת ולנוח, אני אוכל לשבת פעם אחת על הכיסא ולהגיד. אה, ברוך ה'. עכשיו, האם אני דואג לכל העניינים? קדחת. האם אני יכול לדאוג אפילו לתקן חור בגרב? לא בטוח. אבל זה עדיין מפריע לי, החור בגרב.

אני יודע שיש אנשים שהמשיח לא בא בגללם. מדוע? מפני שהאנשים האלה יודעים באיזה מקום צריך לעמוד מאחורי



זה. הייתי רוצה או שייתן לי הקב"ה את הכוחות או שייקח ממני את הרצון. אבל לעשות את שניהם ביחד זה לא יפה.

תארו לעצמכם שאני גדל בבית ויש לי כל הזמן תשוקה בלתי פוסקת לנענע את הידיים ולעוף לשמיים. אז אני לא יכול לבוא בטענות? אני יכול להגיד לקב"ה או שתיקח ממני את החשק לעלות לשמיים, או שתיתן לי כנפיים. אבל אתה לא רוצה לעשות לא את זה ולא את זה. זה לא יפה. מה אני יכול להגיד בכל זאת? שאני מתעקש. אני מתעקש אז אני עדיין מנענע את הידיים. אולי יצמחו שם נוצות. אולי משהו יקרה. אולי איזשהו דבר יקרה.

חתיכת שאור

אני מסתכל על העולם והעולם מלא כל הזמן בדברים שצועקים עליי, כל הדברים האלה והאלה צועקים: למה אתה לא עושה? ואני בוכה בחזרה, ואני אומר: אני רוצה לעשות. אני רוצה לעשות. אבל מה אני יכול לעשות? לכן אמרתי, בימי הולדת אני מרגיש כפליים לחובה בעניין הזה. תראו, מה שהייתי רוצה לעשות, עם כל הדברים. עם תלמידים כאלה ותלמידים כאלה. האם אתם חושבים שזה משנה לי אם התלמיד הזה יצטט את דברי תורתי או לא יצטט את דברי תורתי? זה לא משנה. האם הוא יזכור את פרצופי או לא יזכור את פרצופי? האם יהיה לו תמונה שלי או לא תמונה שלי? קדחת. הייתי רוצה שאם נגעתו בבן אדם

שהוא אחר כך יחשוב, לא שיחשוב עליי - שיחשוב על מה שרוצים ממנו.

כתוב בגמרא, "הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו שהמאור שבה מחזירם למוטב" - זה הנוסח בדפוסים של הבבלי. הנוסח בירושלמי, וגם בחלק מכתבי היד של הבבלי הוא כך: "הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו, שהשאור שבה מחזירם למוטב". מה זה שאור? מכניסים למישהו חתיכה קטנה של שאור, וזה נכנס לתוך העיסה, וזה כל פעם נכנס ולא נותן לעיסה הזו מנוחה, והעיסה הזו תופחת ותופחת וצועקת, מפני שאני לא רוצה כל כך להתנפח. אני רוצה להישאר קטן ודק אבל אני מוכרח לגדול. זה מה שאני רוצה לעשות, לחלק מנות קטנות של שאור. שמישהו יתפח. ליין וללחם יש ברכה מיוחדת בברכות הנהנין אולי בגלל ששניהם נולדים משאור, שניהם גדלו כי מישהו הכניס להם שאור ואז הם היו צריכים להשתנות.

מתנה ליום ההולדת

תשמעו, אני מדבר על יום הולדת. מה הייתי רוצה לעשות? זה מה שהייתי רוצה לעשות. הדברים שהצלחתי לעשות, קרו לא בגלל חכמה, ולא בגלל גבורה ולא בגלל שום דבר, אלא בגלל עקשנות. אני המשכתי, כמו מה קוראים לזה, שור לעול. הולך ומושך ישר ישר. תלם תלם. והשור ממשיך ללכת בתלם הזה. כיוון שהתלם שלי לא נגמר, לא שמו לי איזה מחסום,



האלוקים. זה מה שהייתי רוצה לעשות, להדביק את האנשים.

סיפרו על ר' נחומצ'ה מהורודנא שהיה צדיק גדול. הוא היה הולך בעיר לכל פונדק ולכל מלון, לאורחים, לסוחרים ולכל מי שבא ומבקש לגבות מהם כסף לצדקה. הוא דפק על כל דלת, והיו אנשים שהכירו אותו אז לפחות נהגו בו דרך ארץ, היו אנשים שלא הכירו אותו וממילא הוא היה בשבילם נודניק גדול. אז הוא דופק על איזה מקום ויוצא איש שאולי התעורר משינה, הרב אומר לו שהוא אוסף כסף לצדקה, האיש ההוא נתן לרב מיד סטירת לחי. הרב נשאר עומד ואומר לו לבעל הסטירה: תראה, את הסטירה נתת לי, עכשיו, מה אתה נותן לעניים?

אם אתם רוצים לתת לי מתנת יום הולדת - תדביקו עוד אלף אנשים - זו תהיה מתנה יפה

לחיים!

אז אני הולך עוד קילומטר, עוד חמישים קילומטר, עוד חמשת אלפים קילומטר, אני הולך ישר ומיישר את השורה וממשיך הלאה ללכת. עם הזבובים, בלי הזבובים, אני ממשיך ללכת בתלם.

רציתי לעשות סמינר למורים. אני חושב שזה חשוב. למה לא עשיתי? מפני שאין לי כסף ואין לי אנשים. רציתי לעשות אוניברסיטה, למה לא עשיתי, מפני שאין לי כסף, אין לי אנשים ואין לי כוח. רציתי לעשות משהו שאנשים יוכלו לשנות דברים בחברה הישראלית באופן אמיתי, למה אני לא עושה את זה? מפני שאין לי כוח, אין לי כסף ואין לי אנשים. אין לי את זה. עדיין יש לי חלומות. ואתם באים ליום הולדת ומזכירים לי את כל החלומות ועושים לי מרה שחורה. אני מקווה שאני לא מעביר את המרה השחורה לאף אחד. כי מה שאני מנסה להעביר זה לא את המרה השחורה אלא את הדחיפה.

הייתי לוחץ את היד של מישהו ואומר לו: אפשר להכניס לך חתיכה קטנה של שאור לתוך מערכת הדם שלך? עכשיו, אתה לא צריך לרוץ יחד איתי, אתה תרוץ לבד, אתה תהיה משוגע בעצמך, אתה תעשה את הדברים לבד, אתה תשבור את החיים שלך לבד, אתה תעשה אותם בקטן, בגדול, בפינה זו או בפינה אחרת.

הרבי מקוצק אמר פעם: אתם יודעים מה היה הנס של אליהו בהר הכרמל? זה לא זה שירדה אש מהשמיים, זה דבר קטן לגבי ה', אלא שאנשים במקום להגיד: ראית את האש? הם אמרו - ה' הוא

יום הולדת

רשימה, אב תשע"ג

זמנים

לזמן ולמאורעות הזמן, יש מקום נכבד במסורת ישראל. המודעות לזמן היא הרבה מעבר לחוויה הכללית, שבעצם אפילו איננה מיוחדת לבני אדם, שיש איזשהם שינויים שמתקשרים עם הזמן. כי במסורת ישראל לא רק לוח השנה, אלא גם אירועים, חגיגות ומצוות נקשרים עם זמנים שונים במשך מחזור השנה. המאורעות הללו שהחגים משמרים או מנציחים אותם הם, כרגיל, מאורעות בהיסטוריה, למן מה שאפשר לקרוא לו ההיסטוריה של ימות עולם, שמסתמנת ביום השבת, ועד להיסטוריה הפרטית של עם ישראל, שנמצאת בשאר החגים והמועדים, שרובם הם ימי זיכרון של זמן וקשורים ותלויים בזמן. ויש להוסיף עוד כי נוסף על הקיבוע הזה של הזמנים ושל חגיגת הזמנים בתורה, לא הפסיק עם ישראל מלקבוע זמנים ותאריכים של מאורעות היסטוריים שהיו לאחר זמן המקרא. כל אלה יחד הם בוודאי התפיסה הכוללת שנמצאת בברכה של החגים: "מקדש ישראל והזמנים", שקדושת הזמן אמנם באה אלינו הרבה פעמים מלמעלה, אבל יחד עם זה יש דבר שמובלט בעצם לשונה של הברכה, ש"מקדש ישראל" קודם לקדושת החגים, כי ישראל הם שמקדשים את הזמנים. ומכוח התפיסה הזו נובעים גם קידושם, או הבלטתם, של זמנים שאינם כתובים בתורה ושכוחם נובע מכך שישראל מקדשים את הזמנים.

נוסף על אלה יש גם תפיסת זמן שאיננה קשורה בהיסטוריה, אבל קשורה בשינויים של הטבע. היום והלילה, החודש ותקופת השנה - כל אלה לא רק ניכרים באופן חושני (שהרי גם בעלי החיים מכירים בהם), אלא מקבלים, כשלעצמם, ביטויים של חשיבה מודעת על שינוי הזמנים. ולפיכך גם לעניין זה יש לשון של ברכה לעצמה, על כך שהקב"ה 'מחליף את הזמנים'. כאן מדובר באותם הזמנים שנראים לנו על פי גרמי השמים, או כמו שנמצא בספר בראשית, שסיבה מסוימת לבריאתם של גרמי השמים היא כדי שהם ישמשו כמועדים וכנקודות ציון לגבי הזמן שעובר.

ייתכן שיש הפרזה באמירה שהמולדת של עם ישראל היא בהיסטוריה; אבל בלי ספק ההיסטוריה, ועניינו של הזמן, הם מרכיבים חשובים בתפיסת העולם הכוללת של עם ישראל, שאצלו הזמן הוא לא פחות חשוב מאשר המקום לגבי קביעת המפה הפנימית שלו.

תפיסת הזמן, כפי שהיא מבטאת את עצמה בתוך ימי השנה ובתוך מאורעות חגיגיים במשך השנה, נובעת מנקודות ציון שהן אובייקטיביות, ויתר על כן - הן כלליות, ואינן מתייחסות להוויה הפרטית של איזשהו אדם. בדברי חכמים הזמן, או נקודות ציון בזמן, ידועות בתור "שנה", שהיא שנתו של העולם. אבל יש גם מניין של שנים וזמנים שהוא פרטי, שמתייחס לפרט מסוים ולסדר החיים הפרטי של הפרט הזה, והוא מה שמגדירים אותו בתור "שנתו", ולא "שנה" בכלל. התפיסה הזו של שנתו של פרט מתייחסת לאו דווקא לבני אדם: שנה פרטית יכולה להיות מיוחסת גם לבעלי חיים; גם להם יש שנה שאיננה שנת עולם, אלא שנה שלהם, שמתחילה מלידתם, בכל תאריך שיכולה הייתה להתרחש. לשנה זו יש מניית זמן אחרת, שמתחילה מן הלידה וממשיכה לשנים שלאחר מכן. בעצם, ההגדרה של "שנתו" יכולה להתקשר לא רק לבעלי חיים, אלא גם לעצמים דוממים כמו שדות או בתים, שפעמים יש להם גם כן מניין פרטי משלהם, כגון מזמן מכירתם והלאה, או מזמן ייצורם (שמן, יין).

כאשר באים לעסוק בבני אדם, יש לשנות חייהם משמעות מאוד מוגדרת. אמנם גם לשנותיהם של בעלי חיים וכיוצא בהם יש משמעות בדברים קדושים (לגבי זמניהם או גילם של הקורבנות), אבל לגבי בני אדם יש לנו רשימה ארוכה בתורה של "ערכים", שהם הגדרות הלכתיות לגבי נדרים מסוג מיוחד, וכולן נקבעות לפי שנותיהם של בני האדם (גברים ונשים), כפי שמבוארים הדברים בספר ויקרא בפרק כ"ז ובמסכת ערכין. נוסף על אלה, יש לנו רשימה מפורטת יותר במסכת אבות, שבה ממוינים בני האדם מקטנותם עד לגיל 100 לפי שנות חייהם-שלהם, בלי קשר למניין עולם.

יום הולדת

לשנה הפרטית יש אפוא משמעות אובייקטיבית וסובייקטיבית לגבי דבר פרטי או אדם פרטי. ממילא, יום ההולדת הוא חלק מהזיכרון וחשבוננו של אדם בכל מניין פרטי כזה; ולנושאים מסוימים, גם שעת הלידה היא חלק מהמניין הזה. אמנם, תאריכים הללו הם תאריכים שיכולה להיות להם משמעות מעשית והלכתית, אבל לכאורה אין אלה אלא תאריכים - יום ההולדת, כתאריך שיש לו לא רק משמעות אלא גם חגיגות מסוימת, אינו נזכר הרבה. למעשה הוא נזכר כתאריך חגיגי בהקשר לא יהודי, בתור "יום הולדת את פרעה", ובלי ספק היה נחגג באופן מסוים גם במקומות רבים כיום של חגיגות מסוימת ("יום גנוסיה"). כיום חגיגי בתוך העולם היהודי יש לו גילוי אחד, שהוא: יום בר המצווה, שבו יש חגיגות מסוימת המוכרת גם בהלכה - לגבי היום המסוים הזה. יש למעשה רק אזכור ברור אחד של תיאור עשיית חגיגה ציבורית

לכבוד יום ההולדת השישים, שיש בו גם הודאה על כך שהאדם הגיע לגיל הזה ועדיין הוא חי. אמנם מכל מקום נראה שבמשך הדורות נזכרו ונחוגו יותר ויותר ימי הולדת. אמנם, בתולדות ישראל אנחנו זוכרים בעיקר את ימי פטירתם של צדיקים, וכמעט אף פעם לא את ימי הולדתם, ומכל מקום יש כמה וכמה יוצאים מן הכלל הזה, שבהם עוסקים ודנים גם בימי הולדתם של אנשים מיוחדים, כגון הדיון בתלמוד לגבי האבות, או לגבי משה רבנו. מסתבר אפוא שימי ההולדת היו נזכרים ונרשמים אצל אנשים שונים, אלא שלא תמיד נזכרו הדברים ונודעו לרבים. כגון במה שמוזכר שהקב"ה ממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום - וכאשר אירעו מאורעות כאלה הם נרשמו גם בזיכרון ההיסטורי.

מכל מקום ברור שבמשך הדורות אנשים זכרו את ימי ההולדת שלהם בעצמם, ולפעמים הם נעשו מאורעות לציון גם בשביל המשפחה, ואפילו חוג רחב יותר.

חשבון של יום הולדת

כל יום שהוא יום שנה (בהיקף גדול יותר - כל תאריך שמציין משך זמן ידוע) נותן מקום לעשייתו של חשבון; בין שהוא חשבון חיצוני או שהוא חשבון נפש. עניין זה איננו תלוי באיזו הנחיה, בין הנחיה של מעלה ובין מנהג של מטה, אלא במידה מסוימת הוא מצוי בטבע הדברים: כשיש נקודת ציון בתוך הזמן, גם אם אין היא מחייבת זאת בצורה פורמאלית, מעצם הדברים מתבקש להשתמש בקו סיום כזה כמין קו סיום של חשבון. מן הצד הזה, יום ההולדת גורם, אפילו מבלי משים, לאיזה סוג של חשבון ולסוג של סיכום, לגבי דברים שונים. יום סיכום כזה לא דווקא הולך לפי ימי הולדת, אלא פעמים מתייחס למאורעות אחרים בחיים. תחילתו של מפעל, יצירתה של אמנות, יום נישואין, יכולים להיות גם כן הזדמנויות לאיזה חשבון שכולל סיכומים והערכות לגבי העבר.

באופן מעשי נעשים סיכומים כאלה של שנה או תקופה בימי שנה שונים. יכול להיות שראש שנת הכספים איננו תאריך מפעים נפש, אבל הרבה פעמים הוא תאריך שמחייב סיכומים ודין-וחשבון. באותו אופן מובן גם העניין של הדין וחשבון הנפש שנעשה בראש השנה ובסביבתו. למרות שהנקודה הזאת איננה מפורשת במקרא, מכל מקום היא כמעט נובעת מתוך עצמה, שבנקודת ציון של זמן יש גם נקודת ציון של חשבון, חשבון נפש וחשבונות אחרים.

בהיקף גדול אפשר לומר שלאדם מישראל יש שני ימים של ראשית שנה: ראשית השנה של "ימות עולם" - יום 'ראש השנה' הכללי, וגם ראשית השנה הפרטית של יום ההולדת. ברור שכאשר אנשים עושים חשבונות בינם לבין עצמם, חשבונות ראש



השנה של בני אדם יכולים להיות שונים מאוד. הם יכולים להיות סיכומים כלכליים של מהלכה של השנה, הם יכולים להיות סיכומים פוליטיים פרטיים או כלליים, אבל מאחר שראש השנה הוא, מעיקרו, יום של חג מן התורה, החשבון הקלאסי של ראש השנה הוא, בעיקר, חשבון נפש לגבי מעשים טובים ורעים שעשה אדם במשך השנה, ולא פעם החשבון הזה מועמד ומעומת לעומת מאורעות החיים של השנה. יכול אדם לומר בראש השנה, אחרי צירוף של החשבונות הללו, שחסד ה', שלא נהג בו לפי עוונותיו ונתן לו שנה טובה, ופעמים להפך: שאדם יכול להתרעם על מידותיו, שלמרות שמעשיו באותה שנה היו טובים יותר, לא כן היו פני הדברים בחייו החומריים.

מאחר שאין סידור תפילה ולא סידורים אחרים ליום ההולדת, מובן שאם אדם רוצה להרהר ולהשוות את חייו מנקודת עבר לנקודת הווה מסוימת, הוא יכול לעשות זאת מכל צד שירצה. יכול אדם להשוות את מצב חשבונותיו בבנק בשנה שעברה לעומת עכשיו, או למנות את מספר האנשים שהתקוטט אתם בשנה הזו, את הציטוטים שציטטו או שכתבו עליו במקומות אחרים - הכל לפי עניינו של אדם. מכל מקום, מאחר שיום ההולדת איננו, כרגיל, תאריך פיננסי, וגם איננו חג לשמים, נראה שהחשבון שמתבקש ביום ההולדת הוא חשבון חיים שנעשה בזווית אחרת מאשר בראש השנה או בראש שנת הכספים. ביום ראש השנה הפרטי של עצמו, ביום ההולדת, יכול אדם לעשות חשבון שהוא, במידה רבה, חשבון סובייקטיבי - שבו אדם משווה את מה שקרה בתוך השנה עם הציפיות שלו בשנה שעברה. לאמור: זה יום שבו האדם מועמד אל מול עצמו - כיצד הוא היה בשנה שעברה באופנים רוחניים, מה היו תכונותיו וחלומותיו לגבי השנה, ולבסוף הוא יכול לסכם: מה אכן קרה בפועל במשך הזמן הזה.

סיכום כגון זה איננו סיכום אובייקטיבי, משום שהאדם איננו צריך להישפט בידי כל שיפוט חיצוני. אין הוא צריך להצדיק את עצמו כלפי המעסיק שלו (מה שאולי ראוי לו לעשות בראש השנה), אלא לעמוד עם עצמו ובפני עצמו, לפעמים בצורה הקרירה והאובייקטיבית ביותר, ולעשות את השוואת הדברים: כיצד היו לפני שנה וכיצד הם כעת; ובזה יכול אדם לבדוק את מצבו הגופני והרוחני, את מצבו הכספי ואת מצבו החברתי, וגם, במידה רבה, לבדוק מה הוא השיג, מה הצליח לעשות בשנה הזאת, ומה הם הדברים שלא הצליח לעשות. אכן, מאחר שזהו דין-וחשבון סובייקטיבי מאוד אין הוא יכול להימדד בקני מידה חברתיים או חיצוניים אחרים. החישוב והסיכום, יהיה אשר יהיה מבחץ, איננו במישרין בעל משמעות מבחינה סובייקטיבית, ומאחר שהאדם ביום הולדתו מועמד מול דמות עצמו, כמו שהייתה בעבר, ומשווה לה את דמותו בהווה - על כן נשאר חשבון הנפש הזה מאוד פרטי ומאוד אישי.

תלפיות בגשם

עיתון דבר, תשל"ח, מאת נעמי שמר

בשכונת תלפיות, מדרום לירושלים, חותל הערפל האפור של סוף דצמבר את הבתים הקטנים והפיוטיים. לכל בית גינה פרועה, עזובית, רטובה ורבת חן: עץ חרוב בפניני גשם, רקפות, רוזמרין בתכלת עשן, ירוק חי של שיחי דפנה, ירוק אפל של הברושים, ולפעמים נרקיס.

בבית עגנון אשר בקצה רחוב קלזנר עוסק הרב עדין שטיינזלץ במלאכתו האינסופית: הוצאתו המחודשת של התלמוד כשהוא מנוקד, מתורגם לעברית ומבואר, לטובת בורים שכמותו.

"אין זו מלאכה אינסופית" - אומר הרב שטיינזלץ - "היא בהחלט סופית ומוגדרת: עשרה כרכים כבר יצאו, ולפנינו עוד עשרים. כרגע אנו מחזיקים במסכת יומא, הלכות יום הכיפורים. יוזמי המפעל היו קדיש לוז ולוי אשכול, ובשנת 1965 התחלנו בו. באותם הימים הייתי מאד פסימי: חשבתי שהעם בישראל עתיד להתפלג באופן ברור לשני עמים נפרדים, חילוני ודתי - ממש כמו ממלכת ישראל וממלכת יהודה. בעשר השנים האחרונות עברנו זעזוע מסויים, והתחזית שלי השתנתה מעט. אבל עדיין אני חש כי חובתי לבנות גשרי נייר קטנים, עדינים, בין שני המחנות - וזה פשר המלאכה.

"אני עצמי חציתי פעם את מחסום האמונה: בגיל הנעורים התברר לי כי יהדות חילונית היא מצב כלאיים חסר־שחר וחסר תקוה, לפחות בשבילי. התברר לי כי כל האמונות החילוניות שבהן דבקתי עד אז - ערכן כקליפת השום לעומת האמונה העמוקה האחת.

"בגיל שש-עשרה בערך חבשתי כיפת והנחתי תפילין, וקיבלתי עלי עול מצוות כדרך שכן משפחה מקבל עליה את הליכות הבית, כי בעיני, העם היהודי הוא המשפחה.

"לא שזה היה קל: בפעם הראשונה הכיפה שקלה טונות, אבל עם הזמן היא קיבלה לאט לאט את משקלה הנכון. המחסום החברתי אינו ענין פשוט, כי כולנו קיבלנו חינוך אנטי־דתי קנאי, אם אפשר לומר כך. זו היתה בושה גדולה להיות 'דוס': כשהנחתי תפילין בפעמים הראשונות עשיתי זאת בחשאי ובהסתר ומאחורי מנעול ובריח: כמעט כמו האנוסים, אבל להיפך. עד עכשיו, כשאני מרצה. בפני ציבור חילוני, אני

יודע שבמחצית השענה הראשונה עלי לשחת את דברי לריק, עד שיתרגלו השומעים לזקני ופאותי, וישתכנעו שאין לי קרניים.

"תהליך השיבה עצמו הוא תהליך מכאיב ואינטימי, שאין טעם רב לדווח עליו: כל החפץ בו חייב להתנסות בו אישית, ממש כמו בלידה, אהבה, מוות. אם אני מוכן לשוחח עליו - הרי זה שוב מאותה סיבה: עוד גשר נייר, עוד מעבורת בין שני המחנות.

"איני חושש מפני האפיקורסים, אלא מפני הבורים. אפיקורסים יודעים לפחות במה מדובר, וכעומק ידיעתם כן להט כפירתם, אבל הבור הממוצע, פרי החינוך הישראלי, כלל אינו יודע מה הוא סח כשהוא אומר 'הדות', וזה כבר מצב בלתי הפיך, שמפניו אני חרד, ושאותו הייתי רוצה למנוע בעבודתי.

"נכון שזו עבודה רבת היקף, אבל דומני שלאדם שומר מצוות יש איכשהו יותר שעות ביממה - אם מפני שיומו מאורגן אחרת, אם מפני שהוא ממעט בשינה. עובדה שאני מוצא לי זמן לקרוא - ואני קורא כל דבר, באורח כפייתי כמעט: מספרי ילדים ועד מתמטיקה ועד ספרות יפה, כולל מדעי הטבע (זה היה המקצוע שלי) והאמנות הפלסטית (זה מעין תחביב).

"מובן שקראתי גם עגנון והזז. עם שניהם גם זכיתי להיכרות אישית. בגלל אורח חייהם וסגנון כתיבתם מקובל לראות את עגנון כסופר דתי ואילו את הזז - כחילוני. אבל מבחינות מסויימות זה כמעט. להיפך; החוייה הדתית אצל עגנון שייכת לעולם של אתמול, והוא כל הזמן מספיד אותה - ואילו אצל הזז היא עדיין בגדר גחלים לוחשות: בוערת, מציקה, מתגלה ליחידים במפתיע, בקיצור - חיה וקיימת.

"את בית עגנון העמידו לרשותנו בשנים האחרונות. זוהי שכונה נעימה ושקטה - אף כי עגנון הרבה להתלונן על הרעש. אחרי שקיבל את הפרס הגדול היתה כאן תהלוכה בלתי פוסקת של מברכים, ונערכו מסיבות רבות, עד שאחת השכנות הותיקות של הסופר אמרה לו - אדון עגנון, איזה מזל שאתה קיבלת את פרס נובל ולא אני: אילו נערכו כל המסיבות הללו אצלי - היית ודאי סובל מן הרעש!"

בחוץ הופך הערפל לגשם, ובבואי לתלאיביב הוא הופך מבול. מישהו, בתיבת נח שבקצה תלפיות, שוקד להציל את גופי הדברים שמהם יצמחו, ככלות הכל, החיים העתידיים.



תשעה הימים ותשעה באב

”

מפעם לפעם נשאלת השאלה: האם יש תקנה לשנאה? מפני שהכוח הזה של שנאה, שיכול לפעמים להיות משמעותי גם בחייו של אדם פרטי וגם בחייו של ציבור, מפחיד אפילו את אלה השקועים בו; והם היו רוצים, מסיבות מוסריות ותועלתיות, להיפטר ממנו. פעמים רבות ההצעה המתקבלת היא שחלק מן השנאה מתרפא על ידי היכרות טובה יותר. זרות, כשלעצמה, אינה מחייבת רגש של שנאה; לכל היותר זרות יכולה ליצור חשד או אי נעימות. ואולם בלי ספק, שנאה גם מתפרנסת מתוך חוסר ידיעה והרגשה של ריחוק.

כאשר מדובר באנשים קרובים, אין זה מונע בהכרח מלשנוא אותם; אבל הרבה פעמים יש רגשות מעורבים בתחום זה, שבסופו של דבר יוצרים תמונה נפשית מורכבת יותר. הזר, ככל שהוא זר יותר, קל יותר לשנוא אותו. במקומות מסוימים התהליכים של היווצרותה או יצירתה של שנאה מתחילים מתוך יצירה של בידול. יש סוג של "אחר" שאיננו דומה או קשור אלי, ולכן קל יותר לשנוא אותו. ומשום כך, כאשר אני מכיר יותר את האחר לא רק שאני יכול לגלות צדדים טובים באישיותו או במעשיו, אלא עצם ההיכרות בונה מידה מסוימת של קרבה. לפעמים עצם היכולת להבין את מניעיו של אחר, גם אם הם בעיני מוטעים ולא ראויים, מכל מקום הם מוציאים את ההרגשה של רוע או עוול שנעשה בשרירות גמורה, ומעמידים אותה על תבניות נהירות יותר. הבנה כזו איננה פותרת סכסוך כשלעצמה; אבל לפעמים היא שוללת ממנו את מרכיב השנאה.

(מתוך "שונאים")

”

”

כמו שחורבן האש שרף את הבית הראשון שהיה בחלקו הגדול עצים, כך הוא שרף את הבית של הורדוס שהיה עשוי אבני גזית. בשביל שיהיה בית שלישי צריך שיהיה משהו אחר לגמרי. לעניינו, אם אנשים בונים בניינים של יהדות שהם לא בניינים של אש אז היה חבל לבנות את זה. הבתים האלה כבר עלו באש, הבתים שבונים אותם בקור גדול ובמתינות גדולה, ובחוסר עניין רב - הבתים הללו הם לא בתים של אמת. ההצדקה היחידה של המאמצים שלנו היא אם אנחנו בונים בניין של אש. המבחן אמיתי של האדם הוא האם בכל מה שהוא עושה הוא בונה בניין של אש, האם הוא יכול לבנות לבנים של אש, אבנים של אש, אם הוא לא יכול לעשות את זה - אז הוא בעצם בונה את הבית שנחרב.

המצב הזה שאני עושה דברים באופן של: "טוב, אפשר ככה ואפשר גם ככה", בשלום ובשלווה, באופן שאני נשאר בשלום עם עצמי, עם הבריות ועם העולם, הכול בסדר, הכול כמנהגו נוהג, אז צריך לדעת שאותם הבתים כבר נחרבו מזמן. כל בית ישראל נשרף כבר. עכשיו הבניין שיכול להיבנות הוא בניין שנבנה באש, זה הבניין שאנחנו צריכים לבנות.

(מתוך "באש אתה עתיד לבנותה", שיחה)

”

על תשעה באב

ליל ט' באב תשכ"ח

חורבן הבית גרם לשני דברים יסודיים. אמנם החורבן במובן זה לא התחיל בשעת החורבן אלא שנים לפני כן, למן אובדן העצמאות (בימי מלחמת האחים), עוד "ארבעים שנה קודם החורבן", כאשר כבר נראו סימני החורבן המתקרב על ידי אלה שהיו להם עיניים לראות (ריב"ז וכו'), ועם צאת הסנהדרין מלשכת הגזית אל החנויות. ואולם החורבן מסמל סוף תקופה והתחלת תקופה. סוף תקופת ישראל בשלמות, והתחלה של הגלות - גלות השכינה וגלות ישראל.

בשני יסודות אלה ניכרת הגלות הזו בכל תוקפה: הראשון - חורבן המקדש הוא מן הבחינה הלאומית אובדן המרכז של העם היהודי. גם אז היו ישראל מצויים בכמה וכמה מקומות בעולם ורחוקים זה מזה בלשון ובמנהגים. ואולם דבר אחד היה ידוע: המקדש הוא אחד, המקדש הוא הדבר שכל איש ישראל יודע שהוא-הוא המרכז. חכמי ארץ ישראל הם מרכז חכמי העולם היהודי, והם אלה המרוכזים סביב ללשכת הגזית. אחדות החוכמה, אחדות ההוראה, ראשית ישראל מצויה שם, בדבר האחד שאין שני לו - בית המקדש.

חורבן המקדש פירושו שאין עוד מרכז לעם ישראל. לב ישראל שוב אינו פועם, ובמקום זאת זורמים חיים של כל פלג בערוציהם. שוב אין קריאה יכולה לצאת לכל ישראל אשר כל ישראל יקבלו ללא צורך בהסברים נוספים, שאכן מרכזו של העם היהודי הוא הקורא והמצווה. מכאן ואילך - פירוד, גם אם אין מחלוקת, שבירת האחדות הלאומית לשורה של הזדהויות פרטיות, כאשר כל פרט צריך למצוא בעצמו את נקודת הקשר והזהות עם העם היהודי בכל היקפו, כאשר כל קהילה וקהילה צריכה להיאבק לעצמה, כאשר העם מפסיק להיות עם אחד עם מרכז אחד ונעשה עם יוצא דופן לא רק בתוכנו אלא אף בצורות הווייתו, עם ללא מרכז של חיים לאומיים, עם שאינו יכול עוד לקום ולהתעורר לעשות דברים.

והצד השני: חורבן בית המקדש משמעו קריסה של כל הדת היהודית במובן של תורת חיים מקיפה. לכאורה רק עניין הקורבנות הוא שמשנתה על ידי חורבן הבית,



ולא הוא. ביטולם של הקורבנות הוא התחלת תהליך ממושך מאוד של הוצאת דברים ממקומם, מן התחום המחייב של היהדות, והפיכתם כולם מבלתי אפשריים או קשים לביצוע ללאו דווקא, ואף לבלתי חשובים.

ביטול הקורבנות הוא הרס המבנה של היהדות כשלמות שאין להתפשר ואין לשנות בה. עד אז יש ליהדות מסגרותיה שלה בשלמותן. יהודי חוץ לארץ יודעים מה שחסר להם. הכל יודעים מה משמעה של יהדות בכל שלמותה של המילה. מכאן ואילך ביטול הקורבנות משמעו הריסה הדרגתית של דברים שונים, מן הקורבנות לביטול דיני טומאה וטהרה הכרוכים בהם והבאים בעקבותיהם. מכאן גם ביטול דיני התרומות והמעשרות. וכענף דענף מגיע ביטול של מצוות הדיינים והדינים בכל תוקפן. הווה אומר, מן הבלתי אפשרי הולכים וניתקים חלקים שונים ביהדות.

פולחן המקדש ומציאות המקדש מהווים מרכז גם לתחום המצוות, והם מאזנים במידה מרובה את דמות העולם היהודי. כאשר נשענה היהדות על שלושת עמודיה: תורה, עבודה וגמילות חסדים, הייתה זו תורה מאוזנת; כאשר נגדע ענף העבודה שוב אין לדברים איזון הפנימי, והכל הולך ומתמוטט מעט מעט.

חרב בית מקדשנו, ירד המקום שממנו אחדות החיים שלנו הייתה יונקת. מכאן ואילך - ניתוק, קריעות ושברים. על זה אנו בוכים ועל כך אנו מתאבלים - על פאר ישראל, על תמצית ישראל, על חיי ישראל השלמים שגלו מאתנו. רק כאשר ישוב המקדש וייבנה כך - רק אז יהא מקום לומר ששוב אין לנו להתאבל עוד, כי שבנו אל ה... וירצה ה' את קרבנות חיינו לעולם.

משמעות האבל

הארץ, ט' באב תשל"ג

כאב לב עמוק רק למי שחי את הבית הבנוי, רק מי שחי את המקדש ואת הצפייה לבנינו ולתקומתו יכול לחוש את כאב היעדרו. והגלות אף היא נעשית הרגל, כמעט טבע שני, הופכת להיות (ולא רק בזמננו בלבד) פזורה, תפוצה - והיא מכאיבה הרבה פחות.

בעיה זו של ההשתנות בכוחם המעורר של ימי הזיכרון למיניהם, אינה חדשה. מגילת תענית שישודה עוד בימי בית שני, הוצאה רשמית מכלל שימוש משום שאיבדה בדורות מאוחרים יותר את כוחה לעורר את הזיכרון הלאומי (בגלל צרות ופורענויות, בגלל ריחוק הזמן, בגלל מאורעות חדשים יותר שהשכיחו את הישנים). אותם ימי זיכרון שנשארו קיימים לדורות נשארו כך לא משום קביעה נורמטיבית ידועה של פוסקים אלה או אחרים, אלא משום שתוכנם הראלי-היסטורי קיבל משמעות רחבה ועמוקה יותר, כזו שהיה לה ערך בכל דור.

אותו תהליך אירע לגבי צום תשעה באב. ביום זה אירעו פורענויות מרובות בזו אחר זו: חורבן הבית הראשון, חורבן הבית השני, חורבן ביתר. ואף לאחר מכן, אירעו בו אירועים טרגיים שונים: גירוש היהודים מאנגליה, גירוש היהודים

עוד מזמן הקמת המדינה, ויותר מזה לאחר מלחמת ששת הימים, התעוררו בציבור קולות שקראו לביטולם (או המעטת ערכם) של ימי הצומות שנועדו להיות ימי זיכרון לחורבן הבית ולכל הכרוך בו. במובן מסוים מעוגנות היו קריאות אלה במסורת היהודית עוד מתקופת התלמוד אשר ראתה בימי הצום והזיכרון הללו לא רק ימי זיכרון למאורעות היסטוריים מוגדרים, אלא גם כאינדיקאטורים למצב האומה בכללה: כשיש מלחמה בעולם, ימים אלה הם ימי צום. כשאין מלחמה, תלוי הדבר במנהג, וכשיש שלום בעולם - ימי ששון ושמחה (וראה תשובתו של הנביא זכריה, בזכריה ז, ח).

כאשר חלפה האופוריה של שלהי מלחמת ששת הימים נשמעו הדברים בכיוון זה פחות משכנעים, אך מכל מקום הוצג על ידי המאורעות צד בעייתי עמוק ביחס לימי הצומות ולט' באב בפרט: מה היא עדיין מידת המשמעותיות של יום צום זה ויום זיכרון זה?

כל אבל ישן, ולוא גם הצער הנוקב ביותר, נוטה להשתכח עם הזמן. ככל שעובר זמן רב יותר למדים אנשים להשלים עם הצער ועם האבדה. חורבן הבית הוא

מספרד, מלחמת העולם הראשונה.

העולם - והלא־אכפתיות שלו.

אולם הצטברות אירועים לא היא לבדה גרמה אבלות עמוקה של תשעה באב. היום נעשה כעין נקודה מרכזית, מוקד שבו רוכזו והוזכרו צרות ישראל בכל הדורות. לאמור, לא רק דברים שאירעו בו ביום אלא גם מאורעות אבל אחרים צורפו ליום אבל זה. תשעה באב חדל להיות אפוא יום זיכרון למאורע מפורט מסוים, ונעשה סמל כולל: יום הזיכרון לצרות ישראל בכל הדורות ובכל המקומות. ומשום כך מוצאים אנו כי בכל נוסחות הקינות של תשעה באב (בין בנוסחן האשכנזי בין בנוסחן הספרדי) הזכרת כל הפורענויות שהיו בישראל מאז גלותו מארצו.

כשם שיש קינות המבכות את חורבן בית המקדש כך יש כאלה המזכירות את מסעי הצלב ואת שריפת התורה בפומבי, ואת גלויות ישראל בארצות המזרח והגזירות הרעות עליהם. חורבן בית ישראל, גלות השכינה, צערה של האומה על אובדן בית חייה.

והנה בדור האחרון אירע דבר המקפל בתוכו וממצה את כל המהויות הללו - שואת ישראל באירופה. במשך שש שנים נגלו לעיני כל - ועל גופו של העם היהודי - כל הטרגדיות של החורבן בכל מלואן: ההרג והרצח, חורבן עולמם של היהודים, הריסת כל ביטחונם ושלוותם, העמדתם שוב ושוב בבדידות הנוראה של "שעיר לעזאזל", מטרה לכל השנאה המפעפעת של עולם שלם, האכזריות התהומית של

כל המובנים העתיקים וכל הדימויים העתיקים, כל הקינות מכל הדורות נעשו שוב תיאורים של מציאות חיה, של הייחוד היהודי במלוא כאבו ושל החורבן בכל מלוא משמעותו. וכל אלה קוראים להיות נזכרים שלא להישכח על כל מלוא כאבם, אם לא בכל ימות השנה הרי לפחות ביום מיועד לכך. וללא ספק אין יום בלוח השנה היהודי שיכול לבטא את כל הדברים הללו כתשעה באב - יום הזיכרון של אבל לאומי שנעשה כיום של אבלות פרטית, במנהגיו, בכל מהותו.

למרבת הפליאה לא נעשו הדברים כך. התדהמה העמוקה מעצם השואה, איבוד הסמכויות המרכזיות בכל גולת ישראל והמאורעות שהיו לאחר מכן, לא נתנו לאבלות השואה להגיע לביטוי גמור ושלם ביום שמעצם מהותו מיועד לכך. במקום זה נקבעו (למעשה, בישראל) שני ימי זיכרון (ובדרך אופיינית מאוד - יום "דתי" ויום "חילוני", אם מותר לומר כך). את צום העשרה בטבת קבעה הרבנות הראשית כ"יום הקדיש הכללי", לזיכרון כל נרצחי ומתי השואה שלא נודע יום מותם, וכ"ז בניסן נקבע "יום השואה והגבורה" משום שבו אירע מרד גטו ורשה.

"יום הקדיש הכללי" לא נעשה בשום פנים ליום זיכרון כללי. הסיבה אינה נעוצה בהיעדר סמכות של הרבנות אלא בקושי המהותי של הצמדת מאורע (או דבר שהוא גדול ונורא ממאורע בודד)



ליום שאין לו קשר משמעות רגשי עם כל אלה. גם ימי זיכרון שנקבעו בשעתם על ידי גדולי הדורות לזכר מאורעות שאירעו בו ביום (כגון כ' בסיוון) לא יכלו להישמר בתודעת העם, ומאותו טעם עצמו.

אף כי יום השואה קיבל אישור ממלכתי רשמי, דומה, כי למרות זאת לא יוכל להתקיים לאורך ימים, ואף זאת מאותם טעמים. יתר על כן, מבחינה עמוקה יותר היה הכרח לחלק ולהפריד בין מרד הגטאות (וצד ה"גבורה") לבין כל מהותה של השואה. צירוף זה של "השואה והגבורה" מורה על תסביך עמוק שראוי לעם ישראל בארצו להירפא ממנו, התסביך של "כצאן לטבח" (ראה על נושא זה ספרו של ש. קשב "כצאן לטבח?").

יתר על כן ועמוק מכן: אותה חובת התנצלות ואשמה, שיש כביכול לגונן על הרוגי השואה. אותה הרגשה שכביכול אלה שלא מרדו, אלה שלא נלחמו, אינם ראויים לכל רגשות הכאב וההזדהות. אותה חלוקה סמויה בין הראויים לכבוד משום שנהרגו באפס מעשה, ראוי לה שתימחה.

סייעו כמה מאורעות להגיע להבנה כזו. זכרם וכאבם של הנרצחים על ידי טרור וברוטאליות, בין שיכלו או שניסו להתגונן או שלא עשו כן, צריך להיות זהה. ועם ישראל קלט את הדברים במידה מסוימת בצפייה שלפני מלחמת ששת הימים, ובמידה מסוימת בחטיפות המטוסים ועל ידי רצח מינכן. אסור לו לעם ישראל

לאמץ לעצמו (ואפילו במסותר, בתת-תודעה) את עצם יחסו של העולם הלא יהודי והעוין שרק כוח ועוצמה הם הראויים לכבוד. הנהרג במלחמת הגנה אינו מכובד יותר מן הילד שנרצח באימה ובחוסר תגובה. ודווקא תודעה זו וכאב זה הם שראויים להיחקק בזיכרונם של דורות, קידוש השם של המתים למען שמו בין שעשו כן במעשה ובמסירות נפש בפועל, בין שעשו כן באלם ובתדהמה, כל אלה נקראו בכל הדורות בעם ישראל "קדושים" - וראוי לעם ישראל לראותם כך.

ומפני טעמים אלה, עם שראוי להציב מצבת זיכרון לגבורה, גבורת ישראל בשואה כבשאר דורות, יש להעמיד את הדגש במקום הראוי לו: בתחושת הכאב, היתמות, העלבון והזיכרון.

ועדיין ניתן לתקן את המעוות הזה כדי שיתקשר עם יום שיישאר קיים בעתיד היהודי, עם תשעה באב. להעביר את יום הזיכרון הדתי (יום הקדיש) ליום זה, ולהעביר את הטקסים הרשמיים לזכר השואה ליום זה. ועל ידי כך ייקשר הזיכרון של השואה עם יום האבלות הכלל יהודי, הכל היסטורי, עם תשעה באב. ואותם נצנוצי ראיית הגאולה המצויים ביום זה יוכלו להאיר יפה יותר גם את שואת ישראל בדור האחרון.

לתקן את החורבן

מתוך התוועדות ג' אב במקור חיים

לכל בן אדם, לא רק שנגעה יד ה' בידו, אלא שיש בו איזה נקודה שבקדושה - יש גם אחריות. האחריות שלו הולכת על עצמו ועל הקרובים אליו ועל הנלווים אליו, ועל שכניו, ועל בני עירו, ועל כל עם ישראל. יש כל מיני תירוצים לעניין הזה, ואפשר לצטט כל מיני ספרים. אמרתי פעם שיש מלאכי חבלה שקוראים את כל הספרים, אז הם יודעים לצטט מכל הספרים. אבל יש עניין של "לא תעמוד על דם רעך" - בגשמיות וברוחניות, וזה גוגע לפרט וגוגע לכלל. אני רק רוצה להעיר אוזניכם לעניין הזה - זה לא עניין שמשהו אומר: "כשאני אגמור להשלים את עצמי, אז אני אדאג לכם..". יש אנשים כאלה. אדם מחכה עד שהוא מגיע לגיל תשעים ושש, ואז הוא נהיה סנילי ואז הוא מתחיל לתקן את העולם - לפני זה הוא עדיין דואג להשלים את עצמו.

יש דברים כאלה שהם אפילו לא בגדר של מצוות ומעשים טובים, הם בגדר של אנושיות פשוטה, בגדר של דברים שקולטים אותם בגני ילדים או קודם לזה - שאני רואה בן אדם שנופל בדרך ואני נותן לו יד.

סיפרו שפעם משהו בתפילת ראש השנה לא הלך לרבי מפשיסחא. אז הוא אמר שלא נפתחים שערי שמיים, יש בעיות, יש קטרוג על ישראל. התחילו לראות מה אפשר לעשות, אז באו לאחד מאבות אבותי, הרבי מוורקא - שזה לא היה מפורסם, אבל הוא היה נחשב ללמדן גדול - ומישהו אמר לו: "נו, יצחק, תגיד פלפול". אז הוא אמר פלפול כזה: אנחנו יודעים שבהלכה קרוב פסול לעדות. למה קרוב פסול לעדות? שכיוון שהוא קרוב אז הוא נוטה להצדיק את קרובו ולכן הוא פסול להעיד עליו, מפני שהוא בוודאי יבוא להצדיק אותו. זה תינח במקום שהוא מעיד על טובת קרובו, אבל מה קורה כשיש בן אדם שהוא מעיד על קרובו כל מיני דברים רעים? אז הוא צריך להיות נאמן, למה באמת הוא לא נאמן? אז הוא אמר: כשיש מישהו שיכול לראות את רעת קרובו - זה סימן שהוא יצא מגדר בני אדם □ ואז הרבי אמר שהוא שהחיה אותו בזה, מפני שזה אומר שהקדוש ברוך הוא פסול לעדות לישראל, ובין מצד זה ובין מצד זה הוא לא יכול להעיד עליהם, מפני שאף על פי שבנים אתם לה' הוא לא יכול להעיד עליהם לאיזה שהוא דבר של גנאי מפני שהוא פסול לעדות.

מה שאני רציתי להגיד הוא שיש דבר שלא קשור בכל מיני עניינים של מהויות מיוחדות, אלא הוא קשור בצד ובעניין האנושי, שיש דברים שאם בן אדם לא עושה אז הוא נפסל, ולא מצד שהוא עבר על סעיף פלוני, אלא הוא נפסל מצד זה שהוא לא בן אדם. כשאני מנסה לתת יד, לתמוך לעזור לדחוף, לדחוף דברים קדימה - אני עושה משהו שבן אדם צריך לעשות.

אם מישהו מתחיל להגיד: זה שייך לפלוני, זה יעשה פלוני, אני לא צריך לעשות שום דבר □ בדיוק ההפך הוא נכון: כל דבר שייך לכל אחד. אני אומר את זה לכולכם, לקטנים לגדולים, קטנים בשנים וגדולים בשנים, קטנים בחכמה וגדולים בחכמה: הגדר הזה שאני מדבר עליו לא שייך לעניינים של מעלה, לדרישות של מעלה - כל העולם מוטל עלי, אני לא יכול לעשות בשביל כל העולם, אז אני עושה מה שאני יכול, ואם אני לא מספיק, אני מנסה לעשות. זה שייך לכל אחד, בין שהוא בן חמש ובין שהוא בן חמישים.

זה שייך לכל אחד וזה חלק מהעניין של למה נחרב בית המקדש ולמה יבנה בית המקדש. בית המקדש נחרב מפני שנאת חנם. שנאת חנם זה דבר מוזר, סתם ככה אני הולך ושונא מישהו? שנאת חנם בנויה קודם כל על כך שבן אדם מתחיל לראות את עצמו בתור צדיק. כשמתחילים אנשים לראות את עצמם בתור צדיקים הם ממילא מגיעים לשנאת חנם. ממילא כשאני צדיק אז מישהו אחר הוא רשע, ואם הוא רשע אז צריכים לרדת לחייו, אם צריכים לרדת לחייו אז צריכים לעקור אותו מהשורש....

שנאת חנם מתחילה קודם כל מכך שלא אכפת לנו, מזה שלא נוגע לי מה שניתן לעשות. מי שלא אכפת לו, מי שלא נוגע לו, אין לו תקנה אלא בדברים של חורבן. והבנייה היא על ידי זה שעושים בדיוק ההפך.

באיכה אומרים 'היו שריה כאילים'. הפירוש שמופיע במדרש על אותו פסוק הוא שכך היו שרי ישראל - כל אחד לא רוצה להסתכל מה קורה לשני, הוא מוריד את הראש ולא רוצה להסתכל □ זאת אומרת שזה מה שבא לפני שנאת חנם - זרויות, ניתוקים, חשבונות של 'אני ואחרים'. במקום שאני אשב ואתמרח על עצמי, כמה אני גדול, כמה אני יפה, כמה אני בסדר - אני צריך כל הזמן לשבת ולראות מה אפשר לתקן. כל מה שאנחנו עושים פה בעולם הזה זה לנסות לעשות ולתקן.

י"א אב - ז'ס ההילולא על הרב

”

היו אנשים גדולים שסיימו את עבודתם: האר"י הקדוש אמנם לא גילה את כל הסודות שרצה לספר, והוא בוודאי קיווה שתהיה לו עוד הזדמנות, ומי יודע מה עוד היה מתגלה אילו הוא היה מדבר עוד, שהרי כל מה שנשאר לנו מתורת האר"י הוא פירות של שנתיים בלבד. ובכל זאת האר"י בנה בניין, והבניין הזה עומד עד היום. במובן הזה מלאכתו נשלמה. גם הבעש"ט בנה בניין. שניהם רצו לבנות דבר בעולם, והם אכן בנו דבר מפואר. הם הסתלקו מהעולם משום שסיימו את עבודתם.

לעומתם, העבודה של אליהו לא הושלמה, ולכן הוא לא ממש הסתלק מהעולם. אליהו הנביא השאיר אחריו ליהודים בכל הדורות, עד דורנו, געגועים. כאשר שרים על אליהו הנביא, אליהו התשבי, אליהו הגלעדי, שרים על הגעגוע לאליהו הנביא. המופתים שעשה אליהו הנביא והדברים שאמר כבר אינם חשובים; חשובה עצם הווייתו - חשוב שאדם כזה אכן היה קיים, שאפשר לסמוך עליו, ושההבטחה שיש בו היא הבטחה אמיתית. לכן אנחנו מנסים לזכור את האיש שהיה על ידי סיפורים שונים.

כאמור, גם הרבי לא השלים את עבודתו. הוא אמנם בנה לא מעט ופעל לא מעט בעולם; הוא עשה דברים גדולים וחשובים ששינו את פני היהדות, אבל לא זה מה שרצה לפעול. את הבניין שהרבי רצה לבנות הוא לא השלים. הגעגועים שהרבי מעורר הם במידה רבה געגועים אל ההווה שלו, שהייתה בעולם ולא סיימה את עבודתה.

”

(התועדות י"א ניסן, תשע"ב)

איגרת תנחומים

קטעים מתוך ביאור הרב לתניא

על איגרת הקודש , ביאור לאגרת כז

לעיל, בקיצור וברמז, וכאן הוא אומרם בפירוש רחב.

לכל אדם, בכל עת, יש משהו שמחיה אותו - שמרגש אותו, שאליו הוא משתוקק, שממנו הוא ירא - וסביב אותו דבר הוא חושב ומדבר ופועל, כלומר חי. יש אנשים שהעולם הזה, החומרי והלא חומרי, מחיה אותם. גם אם הוא חושב ועושה דברים אחרים, הוא עושה זאת בחיצוניות, כי הוא חושב שצריך וכו', אבל את הרגשת החיות הפנימית, הוא מקבל מהעולם הזה: מהאוכל שהוא אוכל, ממילה טובה שאמרו עליו, ממשפחה שהוא אוהב וכו'. הצדיק שונה מכל אדם בכך שהחיות שלו אינה באה מהעולם הזה. כל אלה יכולים להיות קיימים גם אצלו, אבל נקודתו הפנימית נמצאת במקום אחר. ולכן אלה לא רק שלא מחיים אותו, אלא ייתכן שאף ימעטו את חייו. כל אהבה אחרת, ואפילו מעשה חיצוני שלה - מסתירה ומחלישה את האהבה האלוקית שהיא חיותו הפנימית.

שֶׁהֵם אֲמוֹנָה וִירָאָה וְאַהֲבָה. אם לפרוט את אותם חיים רוחניים, הם שלושה: אמונה ויראה ואהבה.

אֵינָא בְּזוּהָר הַקָּדוֹשׁ דְּצַדִּיקָא דְאַתְפָּטָר אֲשֶׁתַּכַּח בְּכָלְהוּ עֲלָמִין יִתִּיר מִבְּחִינֵיהּ כו' (יש מאמר בזהר הקדוש שהצדיק שנפטר נמצא בכל העולמות יותר מבחייו). הדברים כבר הובאו באיגרת, וכיוון שהם עיקר עניינה, הם מבוארים כאן בהרחבה.

וְצִרִיךְ לְהַבִּין, תִּינַח בְּעוֹלָמוֹת עֲלִיּוֹנִים אֲשֶׁתַּכַּח יִתִּיר (נניח שבעולמות העליונים הוא נמצא יותר) בְּעוֹלָתוֹ שְׁמָה, שהרי הוא עולה לשם. ואם כן השאלה היא: אֲבָל בְּעוֹלָם הַזֶּה אֵיךְ אֲשֶׁתַּכַּח יִתִּיר (איך הוא נמצא יותר)?

וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עַל דֶּרֶךְ מַה שְּׁקִבְלָתִי, כגראה ממורו המגיד ממזריטש, עַל מֵאֵמֶר חֲז"ל: דְּשִׁבְק חַיִּים לְכָל חַי (שהניח חיים לכל חי). כפי שהוסבר לעיל, אי אפשר לפרש שהשאיר את האנשים החיים והסתלק לו, אלא שהשאיר את החיים שלו כאן "לכל חי" - עבור כל אלה שנשארו חיים כאן. ומעתה יש להסביר מה הם אותם חיים שהשאיר לנו.

כְּנוֹדַע, שְׁחַיִּי הַצַּדִּיק אֵינָם חַיִּים בְּשָׂרִים כִּי אִם חַיִּים רֻחָנִיִּים. גם דברים אלה נזכרו



הוא לומד כיצד כל אחד משלושה אלה
נקרא "חיים", מפסוקים:

**כִּי בְּאַמוֹנָה כְּתִיב: "וְצִדִּיק בְּאַמוֹנָתוֹ יִחְיֶה"
(חבקוק ב,ד), וּבִירָאָה כְּתִיב: "וְיִרְאֶת ה'
לְחַיִּים" (משלי יט,כג), וּבְאַהֲבָה כְּתִיב:
"רוֹדֵף צֶדֶקָה וְחֹסֵד יִמָּצֵא חַיִּים" (משלי
כא,כא), וְחֹסֵד (פְּנִימִיּוֹת הַחֹסֵד) הוּא
אַהֲבָה.**

**וּשְׁלֹשָׁה מִדּוֹת אֱלֹהִים בְּכָל עוֹלָם וָעוֹלָם
עַד רוֹם הַמַּעֲלֹת. יש דברים שנמצאים
בעולם מסוים בלבד, ואף החיים
שקשורים לאותו דבר אינם מתקיימים
במקום אחר. מי שאוהב בשר צלוי לא
ימצא אותו בעולם של מוזיקה. מי שחייו
מותנים במציאות חומרית כזו או אחרת,
לא ימצא חיים בעולמות הרוחניים. ואולם
שלוש מידות אלה של חיי הצדיק נמצאות
בכל העולמות, עד רום המעלות, שהרי הן
המידות המתייחסות אל האלוהי, שנמצא
בתוך כל אדם ושנמצא למעלה מכל
העולמות.**

**הַכֹּל לְפִי עֶרֶךְ בְּחִינַת מַעֲלֹת הָעוֹלָמוֹת
זֶה עַל זֶה, בְּדֶרֶךְ עֵילָה וְעֵלּוּל כְּפִנְדָּע.
כמובן, המידות הללו אינן נמצאות בכל
עולם בשווה, הן משתנות בכל עולם לפי
דרגתו בסדר ההשתלשלות.**

השתלשלות העולמות זה מזה היא
בדרך של עילה ועלול. עולם תחתון
הוא כמו תוצאה, מסקנה חיצונית של
הרעיון שבעולם שלמעלה ממנו, וכך
משתלשלים העולמות מהעליונים
המופשטים כמעט לחלוטין, ללא שום

החיים הרוחניים שהוא מדבר עליהם.
אינם רק חיי רוח, אלא חיים של קדושה.
שכן יכול להיות שחיים רוחניים יהיו
במוזיקה, בשירה, במחשבה מופשטת,
ולא על אלה הוא מדבר כאן, אלא על
חיים שנושאים: אמונה ויראה ואהבת ה'.

מדוע שלושה אלה? החיים, במובן
הפשוט של מה שמחיה את האדם,
נמצאים במידות. התרגשות המידות היא
הכוח שמביא את האדם לחשוב לדבר
ולעשות, לפעול ולזוז - ובמילה אחת:
לחיות. ואבות ועיקר המידות, שמהן
משתלשלות כל השאר, הן האהבה
והיראה. חיי הצדיק הם כאשר כל האהבה
והיראה הם יראת ה' ואהבת ה' (אכן,
הארה של חיות כזו יכולה להגיע מפעם
לפעם לכל אדם, כמו בשעת התפילה,
ובאותו רגע ומצב הוא במובן מסוים כמו
הצדיק). מעבר לכך, ישנם חללי חיים
שאין אהבה או יראה ממלאות אותם.
אהבה ויראה הן כוחות שהנפש כמו
מתלבשת להרגיש ולפעול בהן, ופעמים
שאין היא מתלבשת. באותם פעמים
וחלקי חיים - כוח החיים שממלא את כל
החלל הוא האמונה. האמונה שהיא כוח
נפש שאינו מושכל וגם אינו מורגש בשום
כוח נפש מסוים היא ביטוי של עצם
הנפש היהודית, שתופס משום כך את כל
החללים שבין ההגדרות. אמונה ויראה
ואהבת ה' מגדירות אפוא מכלול חיים
שלם, שמי שנכנס אליו נכנס להוויית
חיים שמקבלת את חיותה מהאלוהי
בלבד, שמתנתקת לגמרי מחיות העולם
הזה - וזהו הצדיק.



הגדרה חיצונית, היורדים מעילה לעלול אל תוך הגדרות והגדרות משנה, ועד לעולם הזה שבו החיות שבתוך הלבוש כבר אינה נראית אלא רק לבושי הטבע והחומר.

וְהָנָה בְּהִיּוֹת הַצִּדִּיק חִי עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, הֵיוּ שְׁלֹשָׁה מִדּוֹת אֵלּוּ בְּתוֹךְ כָּלִי וּלְבוּשׁ שְׁלָהֶם, בְּבַחֲנֵינָה מְקוֹם גִּשְׁמִי שֶׁהִיא בְּחִינַת נֶפֶשׁ הַקְּשׁוּרָה בְּגוֹפּוֹ. כְּשֶׁהַצִּדִּיק הִיָּה חִי בְּעוֹלָם הַזֶּה, פִּירוּשׁוֹ שֶׁל דָּבָר שְׁחִייוֹ, בְּאִמּוֹנָה וִירָאָה וְאֵהֶבֶת ה', הִיוּ מְלוּבָשִׁים בְּגָדֵי עוֹלָם הַזֶּה הַחוּמָרִי.

האהבה היראה והאמונה הן מידות נפשיות רוחניות, וחיבורן אל הגוף הגשמי הוא דרך דרגת הנפש הנמוכה ביותר, הקשורה והמחיה את הגוף. תפקידה של דרגת נפש זו הוא ליצור את המעבר, את התרגום של הנפש לכלי הגוף. הנפש כשלעצמה היא הרי מהות שאיננה נוכחת, איננה נוגעת, איננה משמעותית לחלוטין בתוך עולם החומר; כמו צבע עבור העיוור, כמו גלי רדיו עבור מי שאין לו רדיו. כדי להיות פה, כדי שהיא תרגיש וכדי שירגישו אותה, היא צריכה לבוש שיתרגם אותה לשפת העולם הזה - וזו היא דרגת הנפש הקשורה בגופו. גוף האדם, ואפילו מוח האדם, עם כל המורכבות והשכלול הבלתי מושג שלו, הוא עדיין כלי חומרי, וכשהנפש צריכה לעבור דרכו - דרך מעברי המוח ותאי העצב, דרך צינורות הדם ותנועות הגוף - היא מצטמצמת אל תוך הגבולות הללו למרחקים מדידים, לעוצמות שיכולים

חומרי הגוף להכיל וכיוצא בזה. השפה הזו, שבה מדברת הנפש הקשורה לגופו, היא כמובן מוגבלת מאוד ביחס למה שהנפש בעצמה יכולה לחוות, והיא יוצרת קשיים והגבלות קודם כול כלפי האדם עצמו, כאשר נפשו אינה יכולה להתבטל יותר מדי ביראת רוממות או להתפשט באהבה אין סופית. אך ביתר שאת פועלת הגבלה זו על יכולתה של הנפש להתקשר ולהשפיע על אנשים אחרים.

וְכָל תְּלַמִּידָיו אֵינָם מְקַבְּלִים רַק הָאֶרֶץ מִדּוֹת אֵלּוּ וְזֵינּוּ, הַמַּאִיר חוּץ לְכָלִי זֶה עַל יְדֵי דְבוּרָיו וּמַחְשָׁבוֹתָיו הַקְּדוּשִׁים. כִּי מֵה שְׁעוֹבֵר בְּמִרְחָב הַגִּשְׁמִי הוּא רַק גִּשְׁמִי, וְאִם כֵּן מֵה שְׁמָגִיעַ לְאֲנָשִׁים אֲחֵרִים הֵן לֹא מִדּוֹת הַצִּדִּיק עֲצֻמָּן אֲלֵא הָאֵרָה חִיצוֹנִית שֶׁלֵּהֵן בִּלְבָד; כְּמוֹ מִסֵּר, כְּמוֹ מִכְתָּב, שְׁנוּשָׁאוֹת אוֹתִיּוֹת הַדִּיבּוּר בְּמִרְחָב הַגִּשְׁמִי.

הגוף לא רק מצמצם את החיות, אלא הוא מעלים אותה לגמרי, ומה שעובר החוצה הוא רק הארה של חיות הנפש שמעביר הגוף ולא החיות עצמה. כך גם חיי הצדיק האלוקיים בעולם הזה - אמונתו, אהבתו ויראתו - מוסתרים כמעט לגמרי על ידי הגוף והעולם הגשמי. ומה שעובר בחייו בגופו היא רק הארה, שהיא רחוקה יותר מחיצוניות, כי היא במובן מסוים נפרדת לגמרי מן המקור. האור המאיר איננו חסר ממקור האור ואין הוא משפיע עליו חזרה; אם יקבלו את האור, איך וכמה, כבר איננו נוגע למאור עצמו, אלא למקבל בלבד.



והאהבה שהן עיקר המידות - עולה לגן עדן הזה שהוא מקום התגלות המידות.

כפי שמבואר במקומות אחרים, גן עדן אינו מקום ודרגה אחת אלא דרגות רבות ושונות זו למעלה מזו. ההגדרה של גן עדן בכלל מתייחסת לאותם פנים, בכל דרגה, שמתגלים אל הנשמות. כשאדם פועל בעולם הזה הוא פועל בעצם בכל העולמות, כפי שהוא פועל בכל דרגות נפשו, אלא שאין הוא רואה ומרגיש את הדברים, ודרגות גן העדן הן מה שמתגלה אליו בכל דרגה ודרגה. מה שמתגלה אל הנשמה הוא תמיד מה ששייך אליה, דהיינו מה שחשבה ועסקה בו בעולם הזה. וכשהיא עולה מתוך העולם האטום שלנו היא מגלה בכל עולם ועולם את מה שלא התגלה לה בעולם הזה כשעשתה את הדברים. גילוי זה של משמעות הדברים, של טעמים ויופיים, הוא השכר והוא גן העדן שלה.

ביתר שאת אמורים הדברים בחיי הצדיק, שהאמונה והיראה ואהבת ה' היו כל חייו גם בעולם הזה, שגם בעולם הזה לא היה בהם שמץ של עולם הזה, ולכן לאחר פטירתו הם נפרדים לגמרי מהעולם הזה ואין שום דבר שקושר ומגביל אותן.

לְפִיכָן יָכוֹל כָּל הַקְּרוֹב אֵלָיו, שהיה קרוב אליו בחייו, וגם עתה איננו מתרחק, ומנסה לקרב עצמו לדרכיו ותורתו שהורה אותו, **לְקַבֵּל חֶלֶק מִבְּחִינַת רֹחוֹ שְׁבִגְן עֵדֶן, הוֹאִיל וְאֵינָה בְּתוֹךְ כָּלִי וְלֹא בִּבְחִינַת מְקוֹם גִּשְׁמִי.** כפי שהוסבר, הרוח הנמצאת בגוף מגבילה את עצמה

וְלֹכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל שְׁאִין אָדָם עוֹמֵד עַל דַּעַת רַבּוֹ עד ארבעים שנה וכו' (עבודה זרה ה:). אילו היה התלמיד מקבל מרבו את מידותיו הטובות בעצמן, את יראתו ואהבתו, או את שכלו בעצמו, הוא היה לומד מייד, באותו רגע שרבו היה משפיע בו הוא היה מקבל ונעשה כמוהו. אבל כיוון שבעולם הזה אי אפשר להעביר את הרוחניות, של מידה או שכל, בעצמן, אלא רק הארה, זה לוקח זמן; גם כשהמורה טוב וגם כשהתלמיד מוכשר. כיוון שהדברים אינם מתקבלים כתמונה אלא בבחינת נקודות נקודות, וכל נקודה דורשת את פרק הזמן שלה, דרוש זמן כדי שהדברים יעברו ודרוש זמן כדי לבנותם בנפש.

אָבֵל לְאַחַר פְּטִירָתוֹ, לְפִי שְׁמַתְפָּרְדִּים בְּחִינַת הַנֶּפֶשׁ, שְׁנֹשְׂאָרָה בְּקֶבֶר, מִבְּחִינַת הָרוּחַ שְׁבִגְן עֵדֶן. לאחר פטירתו של אדם נפרדת הנפש מהגוף. ובפרט, הנפש הרי מורכבת מכמה דרגות: נפש, רוח, נשמה וכו'. בעולם הזה, כפי שהוסבר, הנפש כולה מרוכזת בגוף, כי רק בו ודרכו היא נמצאת בעולם, רק דרך הגוף היא מרגישה וחושבת ופועלת, בכל דרגותיה. אבל כשהיא עוזבת את העולם הזה, רק אותו חלק תחתון של הנפש השייך לעולם הזה, דרגת ה'נפש', נשאר קשור אל הגוף שנמצא כעת בקבר, ושאר חלקי הנפש נפרדים לאן שהם שייכים. דרגת הרוח, שהיא דרגת התגלות המידות שבנפש (והנשמה במוחין, וחיה ויחידה בדרגות הכתר המקיף), **שֶׁהֵן שְׁלֹשׁ מִדּוֹת הָלָלוּ -** האמונה, שהיא פנימיות המידות, והיראה

בחיו (בראייתו, בשמיעת דבריו ובעצם הנוכחות) ובין לאחר ההסתלקות (בזיכרונות של מי שיש לו, בלימוד תורתו ובהליכה בדרכיו ועל פי הוראותיו) - היא השביל והכלי לקבל מרוחו של הצדיק. כל עוד נמשכת ההתקשרות נמשכת ההשפעה והקבלה; כל עוד מתחזקת ההתקשרות, מתנתקת יותר מהכלים



**'רצון הלב' הוא
האהבה הגדולה לקב"ה,
האהבה שמעבר לכוחות
הנפש, כמו כוח הרצון
שבנפש שהוא למעלה
לכל כוחות הנפש,
למעלה מהשכל
ולמעלה מכל הווייתו
המודעת של
האדם.**



והמושגים הגשמיים של הקבלה - היא תהיה עצמית ועצומה יותר, בהשפעתה ובקבלתה.

בְּאַהֲבָה רַבָּה, ההתקשרות הזו שממשיכה

בהכרח לכלי הגוף ולמקומו הגשמי. אבל הרוח שבגן עדן, שאיננה מוגבלת עוד בכלי ומקום גשמי, יכולה להתפשט ללא הגבלה. אכן גם בגן עדן, בכל גן עדן, ישנם כלים רוחניים, שהרי אין התגלות ללא כלי, אלא שלכלים הרוחניים אין הגבלה של הגוף. כלומר, לאהבה הרוחנית יש כלי שהיא אהבה מסוג מסוים ובתבנית מסוימת, אבל אין לה הגבלת גוף במקום וזמן, במובן זה שהיא מתגלה בגוף ומקום מסוים ולא אחר. וכך שלוש מידות אלה של חיי הצדיק אינן מוגבלות עוד בגופו ומקומו של הצדיק, הן נמצאות ברוח שמעבר למקום, וכל אחד בכל מקום יכול לקבל את עצמן ממש, ולא רק 'הארה' דרך גוף ומילים וספרים ואנשים אחרים.

ועדיין צריך להבין: כיצד יכולים החסידים, שנמצאים בגופם בעולם הזה, לקבל מרוח זו? אנו מכירים דרכים לקבל מאנשים אחרים על ידי שמיעת דיבורם, על ידי ראיית מעשיהם, אבל לא מובן כיצד ניתן לקבל ממציאות רוחנית לבד, שלא דרך החושים הגשמיים. לשאלה זו יתייחס בהמשך:

**כָּל אֶחָד כְּפִי בְּחִינַת הַתְּקַשְׁרוּתוֹ וְקִרְבָּתוֹ
אֵלָיו בְּחַיּוֹ וּבְמוֹתוֹ.** אכן אין כאן קבלה פלאית, 'על טבעית', אלא המשך בלבד של מה שהיה בהיות הצדיק חי, רק שההמשך הזה יכול ללכת רחוק יותר ממה שנדמה תחילה. המפתח הוא ההתקשרות אל הצדיק בחיו ולאחר חיו בעולם הזה. ההתקשרות, בין



נשאת אהבתו שלו. ולכן, כאשר מדובר כאן על התקשרות והמשכת רוחו של הצדיק, שמעבר להווייתו שלו, לזה צריך אהבה רבה דווקא.

כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב בַּזֹּהַר הַקָּדוֹשׁ (חלק ב קסב,ב, ועוד): **דְּרוּחַ דְּרֵעוּתָא דְּלִבָּא אֲמִשִּׁיךְ רוּחַ מְלַעֲיָלָא** (הרוח של 'רצון הלב' ממשיכה רוח מלמעלה). 'רצון הלב' הוא האהבה הגדולה לקב"ה, האהבה שמעבר לכוחות הנפש, כמו כוח הרצון שבנפש שהוא למעלה לכל כוחות הנפש, למעלה מהשכל ולמעלה מכל הווייתו המודעת של האדם. אהבה רבה ופנימית זו היא אהבת עצם הנפש (לא מה שהיא משיגה בשכל אלא מה שהיא מתקשרת אליו מעצמותה), ולכן מתייחסת אהבה זו ואוהבת את הקב"ה בעצמו, שלמעלה מכל גילוייו ופעולותיו בעולמות, מעבר למה שניתן להשיג בכל השגה.

כל עוד דובר רק על הארה מרוחו של הצדיק, כפי שהיה בעולם הזה, אין צורך באהבה רבה דווקא. אבל לאחר ההסתלקות, כאשר המשכה היא ממידותיו של הצדיק בעצמן שהופכות להיות מידותיו - מדובר על המשכה שמכוח אהבה רבה. שינוי כזה, שבו הופך האדם עצמו לאדם אחר, צריך לעבור דרך אהבה כזו שמעבר לשכלו ומידותיו הקיימות.

רַק אִם יִכּוֹן לִקְרֹאת אֱלֹהֵיוּ בַּהֲכָנָה רַבָּה וַיִּגְיֶעָה עֲצוּמָה, לְקַבֵּל שְׁלֹשׁ מִדּוֹת הַלָּלוּ כְּדֶרֶךְ שְׁהוֹרָהוּ רַבּוֹ. כאן הוא מוסיף שאין די בעצם ההתקשרות ואפילו באהבה

את רוחו של הצדיק היא באהבה רבה, **כִּי הַמְשַׁכֶּת כָּל רוּחָנִיּוֹת אֵינָה אֶלָּא עַל יְדֵי אַהֲבָה רַבָּה**. אחרי שהוא בונה את הקשרים ה'גשמיים' - ללמוד מתורתו, לנהוג על פי הוראותיו - הוא ממשיך דרכם את המשכה הרוחנית, היא רוחו של הצדיק. והמשכה הרוחנית הזו אינה יכולה להימשך אלא על ידי 'אהבה רבה'.

בכלל, כל המשכה וכל התפשטות היא על ידי אהבה וחסד. היראה היא התכנסות והאהבה היא התפשטות, להגדיל ולהרחיב את המידות והכוחות יותר ויותר. וכאשר ההתפשטות היא אל מעבר ל'אני', להמשיך מלמעלה יותר, היא כאמור על ידי 'אהבה רבה'.

'אהבה רבה' (אהבה גדולה) נקראת כך לעומת 'אהבה זוטא' (קטנה). האהבה הקטנה היא שם כולל לכל מיני האהבות השייכות לעולמו של האדם, מה שהוא יודע ומבין שראוי לאוהבו (בכללה היא אהבת עולם, הנזכרת הרבה בכתבי אדמו"ר הזקן, שאדם יוצר ומגדיל אהבה לה' מתוך התבוננות בעולמו של הקב"ה, ועד כמה ראוי לאהוב את מי שברא כל אלה ומנהיג את כולם ואותו בפרט). לעומתה, אהבה רבה היא האהבה המתייחסת אל הקב"ה בעצמו שלמעלה מהיותו בורא עולם ומנהיגו, שלמעלה מהשגתו ומהשגה בכלל. האהבה הקטנה איננה משהו שחורג מהווייתו של האדם, היא רק המיצוי הרגשי של מה שהוא משיג ויודע בעולמו; היא מגדילה את המידות, מנקה ומשכללת אותן, אבל היא



רבה, שכן אחרי כל ההתקשרות והאהבה, החסיד הזה שרוצה לקבל מרוח רבו נמצא עדיין בגופו ונפשו הבהמית. נכון שרוח הרב היא כעת בגן עדן, משוחררת מהגבלות הגוף, אבל החסיד אינו בדרגה זו. וכדי שיוכל לקבל ממנה הוא צריך לבקוע בדרך כלשהי את מחסומי הגוף והתקשרויות הגוף. ולזה אין קיצורי דרך, צריך לעבוד קשה "בהכנה רבה ויגיעה עצומה". יש בדרישה זו משהו מיוחד לדרכו של אדמו"ר הזקן (ולדרך חב"ד בכלל), שאין די בהתקשרות אל הצדיק; גם כשהצדיק יכול לעשות לכאורה הכול עבור החסיד, בגשמיות וברוחניות, החסיד צריך לעשות עבודה בעצמו, ולהתייגע בה בעצמו.

"הכון לקראת אלהיך ישראל" (עמוס ד,יב) הוא דין כללי, המבואר גם בספרי ההלכה, שאדם צריך להכין את עצמו, בניקיון והכנת הגוף והמחשבה, לפני שהוא ניגש לעבודת ה', בתפילה וכו'. ואף כאן, לקבל מידות אלו פירושו שהוא יעמוד לפני ה' ביראתו ובאהבתו של רבו, כלומר יעמוד לפני ה' בלי החציצה של הגבלת נפשו (הן אהבתו ויראתו שלו, המותאמות למידות שלו), והרי זה כמו לעמוד לפני ה' ממש, לעמוד לפני האין סוף, כשרבו רק מייצג ומראה כיוון עבורו.

"הכנה רבה ויגיעה עצומה". כעין זה מבואר בליקוטי אמרים, שכדי להגיע לאותה התקשרות, משום שהנפש כבולה ומלובשת בגוף, צריך ליגיעה רבה ועצומה כפולה ומכופלת, שהיא

"יגיעת נפש ויגיעת בשר". "הכנה רבה" היא כמו יגיעת הנפש המבוארת בתניא שם, כלומר בהתבוננות רבה, לאורך זמן רב, עד שמשהו משתנה גם באופן שהוא מרגיש את הדברים. ו"יגיעה עצומה" היא כמו יגיעת בשר המוזכרת שם, בביטוש הגוף והכנעתו, שלא יחשיך על אור הנפש. וכיצד מבטשים את הגוף? על ידי הרהורי תשובה בעומק הלב, שהם הם שבירה זו של הסתרת הגוף. ובפשטות, כשלא הולכים אחר רצונותיו ותאוותיו של הגוף, כששוברים את המונופול שלו על הרגשות הנפש, עד שלא יסתיר עוד על אור הנפש המלובשת בו.

וּכְמַאֲמַר רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: יָגַעַת וּמָצְאָתָּ תַאֲמִין (מגילה ו,ב). גם בזה ישנה הבטחה שמי שיגיע מוצא. למרות שאין זה נראה כך, בנוגע להמשכת רוח רבו לאחר ההסתלקות, הנדמית כדבר פלא על גבול המופתי, צריך להאמין שכך הוא - אם יגעת תמצא.

* * *

איגרת זו היא כאמור איגרת תנחומים, אך תנחומים על פי האמת, שנותנת לאבלים דבר של ממש במקום מה שאיבדו. כמובן לא דבר חדש, אלא צד אחר של מה שהיה להם, שמחמת מצבם אינם יכולים כעת לראותו. החסידים שאיבדו את רבם מחפשים אותו היכן שהיה בהיותו בחיים בגופו ומקומו, וכמובן שלא ימצאוהו שם. לכן בא אדמו"ר הזקן באיגרת זו ומראה לחסידים היכן לחפש ומה לחפש: לחפש את הנפש ולא את הגוף, את האמונה



קרבה ודבקות למעלה מזה.

הכאב והחיסרון לא ייעלמו לעולם, אבל אדם צריך ללכת הלאה. כמו הגרעין שנזרע באדמה ונרקב שם, ואיננו קיים יותר וקצת חבל, אבל ככה זה כדי שמשוהו אחר יצמח; ולא גרעין אחד אלא הרבה, לא גרעין אלא עץ גדול נושא פירות מתוקים.

בביאור לאיגרת, שנכתב כנראה בשלב מאוחר יותר, שלא בהקשר הישיר להסתלקות, נוספה גם ההסתכלות השייכת למרחב שמעבר לקשר הישיר, הן מצד הצדיק והן מצד החסידים. להסתכלות זו יש משמעות נצחית, מעבר לזיכרון ולהתייחסות האישית, של הארת נשמת הצדיק עצמה - ממקומה העצמי ובכל עוצמתה העצמית - אל נשמות ישראל באשר הן: הארה מקיפה שאינה מוגבלת על ידי גופו של הצדיק ואף לא על ידי הזיכרון והיחס האישי שנושאים איתם החסידים, הארה שמאבדת את מאפייניה והגדרותיה הקודמים וצומחת מחדש אצל כל מי ששם אל ליבו ללכת בדרכו של הצדיק.

אך גם במשמעותה האישית, כאיגרת תנחומים, ממשיכה האיגרת ללוות אותנו, החסידים, מדור לדור ומרבי לרבי. כי כל מי שחווה את המכה הזו של הסתלקות הצדיק - אין לו ניחומים, מלבד האיגרת הזו, בלשונה ובתוכנה, שמראה לנו בשעות הקשות את הצד שיש בו נחמה, וב"כפליים לתושיה".

והיראה והאהבה של הצדיק ולא את חיי החומר שלו. הנחמה הזו היא יותר מתחליף, היא 'כפליים לתושיה', לא רק לגבי המצב שלאחר ההסתלקות אלא אפילו לגבי המצב שלפניה, שהרי מעתה יכולים הם להידבק בו ולקבל ממנו אף יותר משקבלו בהיותו בחיים בגופו.

נכון שישנו חיסרון שאי אפשר למלאות, חיסרון של הקשר האישי, האבהי, שכל כמה שסיבירו לחסיד ביתרון המופשטות - האיש הזה שהיה לו רב ואבא ומלך, שהיה הכול עבורו, איננו. לציור האישי, של פלוני בן פלוני הזה, יש מקום אחד בלבד: בגוף. מעבר לגוף הוא יכול להיות כל אותם הדברים ויותר - החכמה והתורה והאהבה והיראה - אבל הוא איננו עוד האדם הזה, הרב והאבא שהיה. אדמו"ר הזקן יודע זאת באופן אישי, שהרי הצדיק רבי מנחם מענדל מוויטבסק היה רבו וחברו, ואף על פי כן הוא מתייחס לנחמה זו כ'כפליים לתושיה'. נכון שיש עצב והרגשת חיסרון, אבל אלה הם שלבים לגיטימיים בחיי האדם בעולם הזה, שכל אדם עובר גם דרך שם. וכפי שהוא מבאר בליקוטי אמרים (פרק כו) בפסוק "בכל עצב יהיה מותר" - השלב הבא יהיה מותר, יותר על מה שהיה לפני העצב. שכן ככל שאדם היה קשור יותר לרבו, ככל שכאבו וחסרונו גדולים יותר, גם הקשר שהוא יכול ליצור לאחר הסתלקותו הוא משמעותי וקרוב יותר. החסיד הזה שהיה קשור בכל נפשו ומאודו לרבו ימצא לפתע את אותה אמונה שהכיר ברבו - בו בעצמו; והרי אין

קדיש

הרצאה על תפילת ה'קדיש', נובוסיבירסק, סיוון תשנ"ד

מבחינה היסטורית ראוי לציין שהתפילה הזו, הקדיש, הייתה קיימת כבר בערך בשנת 0, כלומר: היהודים כבר אמרו קדיש 1000 שנה בזמן שהרוסים רק החליטו - אם הם החליטו - לאיזו דת הם שייכים.

הקדיש כתוב במקור בשפה מעורבת, חלקו בארמית וחלקו בעברית. זה אולי משונה שאני מלמד פה תפילה בארמית, בשעה שחלק מכם עדיין צריכים ללמוד את הא"ב של העברית. ואולם הארמית היא שפה-אחות של העברית, שהיהודים השתמשו בה במשך זמן רב מאוד.

אברהם אבינו, שהוא ראשית ההיסטוריה שלנו, בא מארץ שבה דיברו סוג של ארמית; והשפה הזו, שהייתה שפה בינלאומית בכל ארצות המזרח הקרוב, הוסיפה להיות שפה חיה עוד זמן רב מאוד. את התפילה הזו כתבו איפוא בארמית כדי שכל אחד יבין אותה, מפני שזו הייתה השפה של האנשים הפשוטים. האינטליגנציה והמשפחות הטובות דיברו עברית, אבל סתם אנשים ברחוב דיברו ארמית; וגם בשביל אנשים שידעו עברית, הארמית הייתה שפה שנייה. זוהי הסיבה שבגללה הגמרא כתובה כמעט כולה גם כן בדיאלקט ארמי. אפילו בתנ"ך יש כל מיני דיאלקטים ארמיים. כשאדם רצה לדבר על דברים גבוהים, הוא דיבר בעברית; וכשכאבה לו הבטן, או כשהוא התרגז, הוא בוודאי התבטא בארמית. (המתרגם של "ד"ר ז'יוואגו" לעברית עשה דבר דומה: את הביטויים העסיסיים ברוסית העממית הוא תרגם ל...ארמית. היום זה נראה משונה, כי מי שיודע ארמית בארץ הם בעיקר המלומדים!) אגב: שתי מילים מאוד שימושיות בעברית, שבוודאי כולכם מכירים, הן למעשה מילים ארמיות: אבא ואמא. בעברית קלאסית צריכים לומר אב ואם. גם סבא וסבתא זה בארמית. זה קרה משום שאלו היו מילים בשימוש יומיומי. ובכן, הקדיש נכתב בחלקו הגדול בארמית, מפני שרצו שכל אחד יבין את התפילה הזו.

הקדיש תמיד נקשר בזיכרון העממי עם מתים ועם טקסים הקשורים למתים. ואולם כשקוראים את המלים של הקדיש, במקור או בתרגום, יש דבר אחד בולט: בכל התפילה הזו לא נזכר המוות אפילו במילה אחת. תוכן התפילה הוא מאוד פשוט; אפשר לומר שזה מעין "גלוריה", כלומר: תפילה שלא באה לבקש שום בקשה, ואפילו



לא להודות על שום דבר, אלא היא רק ביטוי של תהילה. התפילה הזו כולה אומרת, שכבודו של ה' יגדל בעולם. ובאמת, בתחילה לא היה קשר בין התפילה הזו ובין המתים; ואולם הקשר הזה נוצר כבר בתקופה די מוקדמת.

מדוע ואיך הקשר הזה נוצר? כאשר מת אדם קרוב, התגובה הטבעית של האנשים שנשארים בחיים היא לא רק צער, אלא גם כעס. הקדיש בא ומעמיד דברים מנגד, ואומר: למרות שעכשיו איבדנו מישהו קרוב, אנו בכל זאת אומרים שבח ותהילה לבורא.

אצלנו, כאשר קורה לאדם דבר טוב - לא חשוב מה: בין שהוא קונה חליפה חדשה, או שהוא אוכל פרי חדש שהוא לא אכל במשך שנה, או מוצא מציאה גדולה, או פוגש ידיד טוב שהוא לא ראה הרבה זמן - הוא מברך על זה ברכת "שהחיינו". ויש ברכה נוספת, שאותה אדם מברך כשקורה לו דבר לא טוב: במקרה של אסון, או כשהוא מאבד הרבה כסף, למשמע סיפור מזעזע, או כאשר מישהו שקרוב אליו קרוב נפטר. זוהי ברכת "ברוך דיין האמת".

לעניין הזה יש כמה היבטים. ראשית, המתפלל מבין שאם הוא קיבל סטירת לחי, זה בוודאי הגיע לו, ועל כך עליו לומר תודה רבה. זה בוודאי לא קל לומר תודה רבה על מכה; אבל העיקרון הוא, שכל מה שנעשה נעשה לטובה. (ואם ילדים בדרך כלל אינם אומרים תודה על מכות שהם מקבלים, זה אולי מפני שרוב המכות שהם סופגים לא ניתנות להם לטובתם, אלא מפני שהאבא או האימא איבדו את הסבלנות).

ויש לכך סיבה נוספת, יותר פילוסופית. שורשיה של הבעיה הפילוסופית הזו נעוצים בעבר הרחוק, אבל גם היום הרעיון הזה לא מת לגמרי. כוונתי לרעיון הדואליזם, לתפיסה שיש בעולם שני כוחות, כוח הטוב וכוח הרע, וששני הכוחות האלה - שהם פחות או יותר שווים זה לזה - נאבקים זה בזה. הרעיון הזה היה חלק מהדת האיראנית, ונכנס עמוק מאוד לתוך תפיסת העולם הנוצרית, בעיקר דרך פאולוס. אצלנו הדבר הזה נחשב לכפירה גמורה, ואנו דוחים אותו מכל וכל, שכן אנו מאמינים בכוח אחד בלבד, שהוא אחראי לכל.

התפיסה הזו באה לידי ביטוי בולט מאוד בברכת "יוצר אור", שם נאמר: "יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל". זה ניסוח חד-משמעי לגמרי: אין כוח אחד שהוא אחראי לאור ואחר שהוא אחראי לחושך, אחד שאחראי לשלום ואחר שאחראי למלחמה, אלא רק אחד שאחראי לכל. הברכה הזו מבוססת על פסוק עוד יותר חריף: ישעיהו מהו. שם נאמר: "יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע". הפסוק הזה אומר שהקב"ה אחראי לא רק לזה שיש שלום בעולם, אלא גם לזה שיש רע



בעולם. ומהסיבה הזו אני מברך גם על דברים טובים וגם על דברים רעים, מפני שכולם באים ממקור אחד.

בתלמוד מובאים ויכוחים שהיו בין חכמי התלמוד לבין המאגים, שהיו מאמינים בדואליזם, הללו היו אומרים שאת הפרחים ברא האל הטוב, ואת פטריות הרעל ברא השטן; גם האדם, הם טענו, נברא בידי שני אלים שונים: מהחגורה ומעלה הוא נברא בידי האל הטוב, ואילו מן החגורה ולמטה - בידי האל הרע. התפיסה הזו עדיין רווחת בהרבה מקומות - חוץ ממה שעכשיו, בכמה ארצות, רק הופכים את הסדר... התפיסה היהודית, לעומת זאת, היא מוניסטית לחלוטין. גם החיים וגם המוות הם נחשבים כבאים ממקור אחד, ולכן אומרים גלוריה כשמישהו נולד, ואומרים גלוריה גם כשמישהו מת.

ואני רוצה להביא עוד סיבה נוספת, שבגללה קשרו את הקדיש אל המתים. לשם כך אצטט משהו שאמר הנשיא הראשון שלנו, חיים וייצמן, אחרי השואה. הוא אמר: "אחרי שהנאצים הרגו שלישי

מהעם היהודי, כולנו צריכים ללמוד שלישי יותר ולהתפלל שלישי יותר." ובאמת, לאלה שהיטלר הרג נוספה היום גם כל אותה רשימה ארוכה של אנשים שסטאלין הרג; וישנו גם מוות פחות דרמטי, אבל מאוד ממש: ההתבוללות; משום שמבחינת העם שלנו, כל המתבוללים הם מתים.

בגלל כל זה, התגובה של אלה שנשארים בחיים צריכה להיות כמו התגובה של הקדיש. שהרי מה, בעצם, אומרים בקדיש? אחד מאתנו מת; ואנו, אלה שנותרו, מבטיחים להיות יותר חזקים. "גלוריה" הזו היא, בעצם, הבטחה שאנו מבטיחים: ההבטחה להשתדל למלא את החסר.

אם כן, הקדיש שבתפילה של כל יום באמת אינו קשור למוות; אבל הקישור הזה עם המתים בא בדיוק למלא את הפונקציה הזו: משום שדווקא אותו זמן שבו בני-אדם מרגישים עצמם חלשים ועצובים וחשים חיסרון גדול בעולם, הוא-הוא הזמן שבו צריך לקום ולהגיד - ולעשות - יותר.



קובץ בענייני עבודת ה', שאיפות, התחדשות וחיים מתורת הרב בהקשר ליום ההולדת והפטירה שלו



אני מדבר על כך שמי שמסתכל באיזה צמח ורואה איך צומח עלה חדש - זו חוויה. חוויה גדולה כמוה זה כשרואים לפעמים עץ כרות - ובהרבה מאוד מהעצים הכרותים יש איזושהי חיות; ואפשר לראות, כשאיזה גדם כזה שוכב על הקרקע - ובאיזשהו אופן קורה לו הפלא, ויוצא שם איזה עלה ירוק! זו חוויה, לראות את כוח-החיים של דבר, שלכאורה מת, איך כוח-החיים הזה זורם ויוצא החוצה. הנה עוד עלה אחד, הנה עוד דבר אחד.

על "ימי העץ" האלה אני מדבר. על הפליאה הבלתי פוסקת, על ההתרגשות ועל העשייה של ההווה בעצמו. של ההווה, של הזמן הזה, לא של זמנים אחרים. קיים רק הזמן הזה: "היום לעשותם", היום לחיות אותם. המצב שלי יכול להיות מוגבל או לא מוגבל, אני יכול להיות בכל גיל, כפי שאני יכול להיות בכל מצב. השאלה היא: מה אני עושה בתור מה שאני, לא בתור מה שרציתי להיות, או מה שהייתי בעבר. וזה משנה הרבה מאוד.

(שיחה, ט"ו בשבט תשס"ה)

יש דרשנים שיש להם קול טוב, וזה מעורר כשהוא אומר לעשות דברים. הקב"ה לא נתן לי את הקול הזה, את הסוג הזה של קולות שיוצאים בצריחה גדולה, וזו בעיה, זה חיסרון. אז אני רק רוצה להגיד: לדבר בקולות האלה כך שכל אחד יקפוץ, אני לא יכול. להגיד לכם דברים בשקט, אני מסוגל. אם הייתם שומעים את הדברים האלה הייתם יודעים שזה מספיק ושה צריך להקפיץ, אלא אם כן מישוהו לא רוצה לשמוע.

(שיחה בישיבת תקוע, כ"ט תמוז תשס"א)

דבר אל הדור הצעיר!

רשפים, ניסן תשט"ז (פתיחה לגיליון א')

השעה בה יוצא בטאון זה לאור היא שעה קשה למדינת ישראל, כאשר המחשבות עוסקות רק במלחמה וברובים, כאשר כל שאר הנושאים, ובייחוד נושאים רוחניים, נחשבים כשניים במעלה, דווקא בשעה זו יוצא עלון העוסק בבעיות רוחניות. גם אם תאלמנה כל יתר השאלות הרוחניות, הרי שאלת עצם החיים ושאלת תכליתם, קודמת לכל שאלת מלחמה או שלום. שאלת הרינסנס הדתי אינה נוגעת אך לדתיים, זוהי שאלת-יסוד לכל העם היהודי, מאחר שהיא קשורה במישרין לשאלת תכלית החיים.

התשובה לשאלה זו, שהיא לכשעצמה כבר דתית, היא אך הדתיות. ציבורנו הפסיק להשיב עליה כשם שהפסיק להשיב על שאלות רוחניות אחרות. פתרונו לשאלת הדת בתקופה זו איננו הרפורמה, אלא פתיחתם מחדש של מעיינות הרוח היהודית. אנו הולכים בעקבות החסידות ובונים מתוכה את החסידות החדשה. דרכנו היא ביצירתו של עולם שלם שיהא כולו קודש, לא פרישות מהעולם, אלא קידוש. לשם יצירת עולם מקודש זה, אנו יוצרים אנשים שלמים שיוכלו לבנותו. אנו רוצים באנשים שיכירו את עולם החולין ויוכלו להעלותו ולהקדישו, אנשים שידעו את העולם ואעפ"כ יוכלו לבטלו; אנשים שהמצב בהווה לא ירתיע אותם ומתוך כך יוכלו לבנות את העתיד. אנו רוצים במהפכה ולא אך במהפכה כלכלית. גדולה מזו - במהפכה נפשית. איננו רוצים אספסוף מטומטם, אלא "ממלכת כהנים וגוי קדוש", בדרכנו אל הגאולה לא נעצר בפני כל מכשול, את הפטפוטים הנושנים נעקור ונרמוס, אם יהא צורך בכך - את המוסכמות. לפנינו אך מטרה אחת: **הגשמת מלכות שמים על הארץ.**

הזדהות

אור לא' דר"ח טבת התש"ע

אלא קישוט סתמי בלבד ופעמים אחרות היא תג רב משמעות הן לזה שנושא אותן והן לאחרים.

דרך אחרת של הזדהות היא הזדהות במעשה, כאשר אדם עושה מעשים אשר כל אחד מהם, נוסף על ערכו כשלעצמו, הוא גם נקודה של הזדהות שיש בה חלק של אמירה, הודאה לרבים, וגם מעשה של ממש שאדם עושה אותו מתוך שהוא מזדהה עם קבוצת השיוך של עצמו. במובן הזה האיש שמניח תפילין או משתתף בתפילה בבית הכנסת, לובש טלית או עושה איזושהי מצווה, הרי בעצם המעשה הוא מזדהה את עצמו עם היהדות. אמנם יש הבדלים בין מי שהזדהות שלו היא לזמנה, לשעתה או למקומה, ובין מי שהזדהות שלו היא שלמה, שהוא מחיל אותה עליו בכל זמן ובכל מקום, אם כאן ההבדל הוא בין מעשה שגם הוא סוג של תווית זיהוי, שמתגלה בתוך מעשה, עד להזדהות כוללת, שבה כל דבר שאדם עושה שייך ונוגע לזהותו. כשיש הזדהות שהיא כללית, מקיפה, אין היא תמיד זקוקה לסימנים או להתבדלות מיוחדת, אלא שמתוך עצמה, בכל מקום שהיא תהיה, האדם שייך אליה, וברצונו או שלא ברצונו הוא נושא אותה תמיד. בדברים הללו יש מקום להבדיל בין זהות

כיצד היא הזדהות? הזדהות יכולה להתגלות בפנים שונות. יש הזדהות שהיא בגדר של אמירה בלבד, כאשר אדם מזדהה את עצמו בצורה מסוימת באמירה בלבד. התוכן והתוקף של הזדהות באמירה בוודאי שונה מאדם לאדם וממצב למצב. פעמים שאמירה כזו היא רק קבלת תג זיהוי סתמי למדי, שבתוך ההקשר אינו מעלה ואינו מוריד. לפעמים יש שהצהרה שמבטאה באמת כוונה וחוויה פנימית, ויש פעמים שהזדהות כזאת היא לא רק רצינית ביותר, אלא היא קריאת תיגר ואפילו מעשה של מסירות נפש. כאשר ד"זרעאלי בזמנו ענה למי שאמר לו שהוא יהודי בהצהרה שלמה שהוא אכן יהודי, ושהוא גאה בזה, זהו מעשה של הצהרה שיש עמה אומץ מסוים וגם עמידה ברורה על הגדרת עצמו ועל הוויית עצמו. כאשר העיתונאי דניאל פרל אמר, רגעים אחדים לפני ששחטו אותו: "אני יהודי, והייתה לי אמה יהודייה", יש בזה לא רק אמירה והצהרה, אלא גם, במובנים רבים, כמעט מעשה של קידוש השם בעצם האמירה שלו בתוך המציאות והמצב שהיה נתון בהם. בעצם, כל הזדהות שבאה על ידי מילים היא כמו כל ענידה של תג זיהוי, בכל מקום ובכל דרך שיהיה, שפעמים אינה

קטנות, במעשים משני-חיים או בדרכי התנהגות שאינן בעלות חשיבות. לעניין



ברזל הוא לעולם ברזל;

בין בהיותו חטיבה

גדולה אחת או כשהוא

נשבר לרסיסים קטנים,

התכונות והמהות

שלו נשארים תמיד

באותה מידה... הגדרת

ההזדהות של "אני"

יהודי יכולה להיות

כזאת שהיא קיימת

בכל המצבים ויש לה

השפעה על כל המעשים

– לא בהכרח באופן

שניכר לעין,

אבל בתוך מצב זהות

שאיננו ניתן לשינוי.



שהיא צד מסוים בעצמותו של אדם, שבין שהוא רוצה ובין שאיננו רוצה הוא איננו יכול להשיר אותה ממנו, ולכן פעמים שיש לה צדדים ברורים של מודעות או של שינוי מן הזולת, בין מרצון ובין שלא מרצון הזהות הזו קיימת. במובן הזה, למשל, הזהויה של המין הוא זהות שאיננה תלויה ברצייה: אישה נשארת אישה, בין שהיא לובשת או נוהגת מנהגים מיוחדים לאישה ובין שהיא עושה כל עשייה אחרת שאיננה נבדלת בה מגבר, אלא שאף על פי כן, בעצם העובדה שהזהות הזו היא עניין עצמי, הוא קיים תמיד, גם כאשר אין לו דרך ביטוי מיוחדת. לעומת זאת הזהות שהיא המעשה של הודאת או הבלטת הזהות יכולה להיות קיימת מאוד בתחום הזה, ואישה יכולה להיות מודעת כל הזמן לנשיות שלה - או שלדבר זה אין משמעות מיוחדת, למרות שהזהות היא קיימת בכל מקרה.

צד אחר, פנימי יותר, הוא ההזדהות מבחינה של ההכרה העצמית. ההזדהות הזו, כשלעצמה, איננה חייבת להופיע על ידי מלים או תגים, אלא שהיא הכרה פנימית, שבמובן מסוים מכתובה או מגדירה את כל חייו של אדם. כלומר: קשר הזהות, שהוא קשר פנימי, יכול גם שלא להיות חלק מהמחשבה המודעת, ואדם יכול בזמנים מסוימים שלא לחשוב עליו כלל. עם זאת, במקרים לאין מספר של החלטות שאדם מחליט, תפיסת הזהות שלו היא משמעותית ובמידה מסוימת גם מכרעת. היא תבוא לידי ביטוי בהחלטות גדולות ובהחלטות



מראית העין ולפי מקרים ומעשים בתוך החיים, אין אלה מספיקים כדי לקבוע את עומקה ואת חשיבותה של הזהות הזאת. יתירה מזאת: חוסר הבהירות בנושא הזה אינו רק דבר השייך להגדרה מבחוץ, כלומר: איך אדם אחר או החברה רואים את הפרט הזה, אלא גם נושא שיכול להיות לא בהיר לאדם עצמו, כי עומקה של נקודת ההזדהות איננו דבר הניתן, כשלעצמו, להגדרה קלה. יש כאן לא רק שאלות של פנים וחוץ, של מעשה ומחשבה, אלא גם של התוקף שיש לנקודה הזאת. אם אדם רוצה לפחות לעמוד על חשיבותה ועצמותה של ההגדרה, הרי הוא נזקק לבירור יותר מעמיק עם עצמו כדי להגיע לידי בהירות בנושא זה. אפשר לעשות את הדברים הללו בתרגיל רוחני לא מסובך: אדם יכול ליטול לידו עט, ולעשות רשימה של נקודות זהות והזדהות שונות שיש בתוכו, ובפועל יש נקודות רבות מאוד שאדם יכול לציין. אם ברוב תעודות הזיהוי מזהים אדם לפי גובהו וצבע עיניו, בוודאי אין אלה נקודות הזיהוי היחידות, אף לא החשובות ביותר, שיש לו לאדם. אם אדם עושה רשימה שבה הוא אומר: גובהי הוא כך-וכך ס"מ, צבע עיני הוא כזה, צבע שערי הוא כזה, אני במקצועי רופא, אני נשוי, יש לי חמישה ילדים ושנים עשר נכדים, אני חי בארץ מסוימת, וכמובן יש עוד נקודות רבות של זיהוי פנימי וחיצוני: אני צולע ברגל אחת, אני חולה במחלת לב, אינני סובל חתולים - ברשימות כאלה שאדם מסמן לא רק כתובת מגורים אלא גם לאום ודת, יש כמובן פרטים רבים. כל

זה הזהות של אדם יכולה להיות כמו זהות של חומר: ברזל הוא לעולם ברזל; בין בהיותו חטיבה גדולה אחת או כשהוא נשבר לרסיסים קטנים, התכונות והמהות שלו נשארים תמיד באותה מידה, אף על פי שלא תמיד הן מתגלות לעין ולא תמיד הן יוצרות הבדל משמעותי. הגדרת ההזדהות של "אני" יהודי יכולה להיות כזאת, שהיא קיימת בכל המצבים ויש לה השפעה על כל המעשים - לא בהכרח באופן שניכר לעין, אבל בתוך מצב זהות שאיננו ניתן לשינוי.

שאלת הזהות וההזדהות איננה רק אמירה של מלה, אלא דבר שיש לו ממשות ומשמעות לכלל החיים. ואולם בתחום זה קורה פעמים רבות שיש דברים שהם, מצד אחד, סימנים של זהות, אלא שאינם כלליים או עמוקים, לא מבחינת ההכרה ולא מבחינת המעשה. בכללם של דברים, כמעט כל מה שמצוי בעולם יש בו מופעים רבים וצדדים מרובים שנוגעים לזהותו, אבל לא לכולם יש חשיבות שווה. חפץ הנמצא לפנינו יש בו צדדים שהם מקריים, כמו המקום שהוא נמצא בו; יש כאלה שהם נראים לעין, כמו צבע, יש אחרים שניתנים להבחנה כללית יותר בצורה שיש לדברים, ויש המהות של החומר עצמו. חלק מן הצורות הללו הוא משתנה, ועל כל פנים ניתן לשינוי, וחלק אחר הוא מהותי וקובע. הצהרה כמו "אני יהודי" פתוחה לשאלה: באיזו מידה ועד כמה. וכאן יש מגוון של תשובות, למן ההגדרה כהגדרה מקרית-טפלה שאין לה ערך, עד לצדדים שנוגעים לעצם המהות. כאשר דנים בשאלה הזאת לפי



אפילו בראש רשימת נקודות הזיהוי שלו, ויכול להיות שהוא ישים אותו במקום נמוך הרבה יותר. בשני המקרים ההגדרה היא נכונה, אבל הדירוג הוא גם למעשה תשובה לשאלה - עד כמה נקודת זיהוי מסוימת היא, מבחינתה ההכרה ומצדדים אחרים, חשובה או בלתי חשובה. בשביל אדם אחד ההגדרה "יש לי אף עקום" היא רק סימן זיהוי לאחרים, שהוא נכון אבל טריביאלי, אבל יש אנשים שבשבילם הנקודה הזאת היא חשובה לאין ערוך ומשמעותית הרבה יותר מצדדים אחרים של הווייתו. הדירוג הזה שאדם עושה לגבי כל נקודות הזיהוי של עצמו עשוי להיות נכון גם כאשר הדירוג ישתנה, אבל דירוג כזה הוא לא רק הגדרה של מה הם הדברים, אלא גם איך הם בתוך חיו של אדם.

נקודות הזיהוי של אדם יכולות להכיל גם פרטים גופניים, גם הגדרות של עיסוק וגם דברים שהיו בעבר. ייתכן גם להוסיף לאלה גם דברים שברות, במידה שהם משמעותיים לגבי התפיסה הכללית של אדם. שהרי דברים כמו "במה אני מאמין" או "מה הם חלומותי", "מה הן התכונות שלי", יכולים להיות רבי משמעות כמו כל סימן זיהוי חיצוני. בכללם של דברים, רוב הגדרות הזהות הללו (מלבד אלה שהן חלק מנפשו או רוחו של אדם) הם רשימת פריטים שהיא, במידה רבה, אובייקטיבית, ויכול אדם לעשות אותה גם כלפי כל אדם אחר, אם יש בידו אינפורמציה מספקת לשם כך. לעומת זאת הדירוג של כל נקודות הזיהוי הוא

אחד מפרטי הזיהוי הללו אמור להיות נכון בכללו, או בזמן מסוים, ואפשר לעשות רשימה ארוכה למדי של דברים, שאולי אינם בונים תמונה מושלמת של אדם, אבל מכילים מספר גדול של סימני זיהוי שהוא מספיק גם כדי להגדיר אותו וגם כדי לבדל אותו מאחרים. ברור שחלק מדרכי הזיהוי הללו הוא זניח או משתנה תדיר: "אני לובש חולצה כחולה" יכול להיות סימן זיהוי בזמן מסוים, ברגע מסוים, אבל בוודאי איננו יציב או מובהק כדי להגדיר את האדם על-ידי. אם משהו יושב ועושה רשימה כזו, שבה הוא יכול לכתוב שהוא גבר נשוי, אזרח קנדה שמשתייך לדת היהודית, ואז אפשר לבקש ממנו לעשות לעצמו דירוג של כל סימני הזיהוי הללו: מהחשוב ביותר עד לפחות חשוב. לאמיתו של דבר, העמדתם של דברים בתוך דירוג כזה היא לא תמיד משמעותית לאחרים, אבל היא מאוד בעלת משמעות לאדם בעצמו. כאשר אדם מכניס בתוך הרשימה, למשל, תיאור כמו: "אני מורה", השאלה באיזה מקום מופיע הזיהוי הזה ברשימה שאדם עושה לעצמו היא גם הגדרה, תפיסה של מהות אנושית. יש, למשל, אנשים שבשבילם ההגדרה המקצועית נמצאת במקום גבוה ברשימה כזאת, ומשמעות הדברים - שאותו אדם הוא לא רק עוסק במשך שנים, או לפי שעה, בעיסוק מסוים, אלא שלעיסוק הזה יש חשיבות גדולה לגבי האופן שבו הוא תופס את עצמו. יכול להיות שאדם אחד ישים את המקצוע שלו במקום גבוה, אולי



שהיא בדרגת הצהרה בלבד, כאשר אדם מזהה את עצמו על ידי ההצהרה הזאת, שנאמרת בעיקר לאחרים; יש הזדהות על ידי מעשה, כשאדם בפועל נוהג מנהג של יהודי; יש הזדהות חברתית, כאשר אדם משייך את עצמו בפועל לחברה היהודית, נמצא ופועל בתוכה; ויש גם ההרגשה הפנימית של ההזדהות. הצדדים הגלויים של ההזדהות אמנם הם אובייקטיביים וכל אדם יכול להבחין בהם, ואולם הצדדים הללו הם, בעצם, התוצאות הגלויות לעין של דבר, שרק האדם עצמו יודע עליו, על מקומו ועוצמתו של רגש הזיהוי הפנימי. ככל שהרגש הזה חזק יותר, כך יהיו גילוייו החיצוניים. יתר על כן, כאשר יש גילוי הזדהות חיצוני בלבד, אין לו קיום מתמשך. שינויים של זמן ומקום וחברה עשויים לצמצם אותו בפועל עד לרמה שאיננו ניכר כלל. צד אחר של אותו דבר הוא, שרק הרגש הפנימי של הזדהות אפשר לו להתעצם ולהתגבר בתוך התפתחותו של אדם, כאשר הרגשה פנימית מתעצמת היא מולידה, בדרכים שונות, גם ביטויים חיצוניים. כיוון שהרגש הפנימי הוא דבר התלוי בנפש, יש דרכים להעצים אותו: על ידי לימוד, על ידי מחשבה ועל ידי הניסיון להגיע לחוויה.

דבר אישי ביותר, שגם אנשים קרובים, שיודעים הרבה מאוד על עמיתיהם, עדיין אינם מסוגלים לעשות בוודאות רשימה ערכית כזאת. אנשים יכולים לשער או להסיק מהתנהגותו של אדם ומדבריו דברים רבים, וביניהם גם לאמוד כיצד אותו אדם מסדר את ההיררכיה הפנימית שבתוך עצמו. ואולם כאמור, לאמיתם של דברים תמיד יש חיץ בלתי עביר מסביב לכל אדם, שאין אחרים יכולים לדעת באמת את סולם הערכים שלו. אפשר להוסיף כאן גם נקודה אחרת: שלפעמים לא רק אחרים, זרים, אינם יודעים את הדברים הללו, אלא גם אותו אדם לעצמו איננו יודע אותם. הצדדים העלומים הללו עשויים להתגלות בזמנים של שינויים גדולים, או בנקודות משבר; ולעתים אז, ורק אז, מבין אדם כמה הם חשובים. בהכרה הגלויה יכול אדם שלא לייחס חשיבות לדברים רבים, למן מקום מגורים עד למשפחה; ואולם העדרם או שינויים יכול לגלות לאדם עצמו עד כמה הדברים הללו חשובים בעומק לבו, למרות שאינם ניכרים בתודעתו כדברים חשובים. "מולדת", אמר אדם מיצקביץ', "כמו הבריאות, היא דבר שאפשר להבין את ערכו רק כשהוא איננו נמצא".

קשר הזהות של "אני" יהודי יכולות להיות לו צורות ביטוי שונות, למן ההזדהות

להתחדשות פני היהדות

רשפים, מנחם אב תשט"ז

דתיות היא הקשר בין האדם ואלקיו. קשר זה מטבעו הוא מתחדש תדיר, כי צדדיו הם תמיד בהשתנות. לעולם אין הנפש חדלה מלהשתנות ולהתפעל, לעולם אין האלוקות מפסיקה להיראות בכל פעם מצד אחר, חדש ומקסים. על-כן מטבעה של הדתיות - הקשר בין שני המשתנים - שתהיה בה התחדשות מתמדת, עירנות והתקדמות. אולם בכל-זאת, הצירוף של דתיות ושמרנות נראה כצירוף טבעי, ויותר מזה - אף הכרחי. קשר זה מצוי ונפוץ כל-כך, עד שמתקבל רושם כאילו שמרנות וריאקציה, עוורון וחשיכה, שייכים לעיקרי האמונה. בראשונה מתעוררת כמובן התמיהה כיצד הופכת הדתיות, שהיא מיסודה ובעיקרה דינמית ומתקדמת, למבצר של שמרנות וקפאון.

הגורם הראשי לחדירת השמרנות, הוא ההיסק המוטעה מן ההלכה שהיהדות בנויה על העבר. מעמד הר סיני הוא בעבר, התורה היא מן העבר, התלמוד מן העבר, הפוסקים, גאוני התורה, בעבר. בכל בעיה הצפה לפני האדם היהודי - הן בעיה דתית רגשית והן בעיה הלכתית, פונה הוא אל התקדימים מן העבר, פותח את הספר שנכתב בעבר, ויונק ממנו הדרכה והוראה לבעיותיו בכל השאלות. ההוכחה היא: כמו שכתוב... כמו שנאמר... וכו'. אולם זו אינה שמרנות - זוהי בניה על בסיס העבר, על-סמך הגילויים הגדולים של העבר, על-סמך הניסיון של העבר. ההווה מלא תמיד חידושים וגילויים, דברים שלא היו בעבר ואשר מתבררים בדור מאוחר יותר. האנשים בכל דור יכולים וצריכים לא להחזיק גדולה לעצמם, להעריך את הדורות הקודמים שהשיגו כל-כך הרבה באמצעים מועטים כל-כך, כפי הביטוי המצוי בספרים: "הננס העומד על-גבי הענק רואה יותר מן הענק עצמו". העבר וגילוייו הם הבסיס שעליו שומה על כל דור לבנות את חלקו ולהגביה ככל יכולתו את הכל. השאיפה היא לא לחזור למצב הקודם אלא לעלות עליו. "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון". זוהי נבואה, אך גם צו ופקודה. עם ישראל צריך לברר ולתקן את העולם ולהעלותו למעלה משהיה אי פעם. המשיח גדול מן האבות, גדול אף ממשה רבינו (ילקוט שמעוני קעו). ההלכה היא איפוא דינמית ומתקדמת, אולם על-ידי חוסר הבנה מספיק

מאחר שההלכה יונקת מן העבר, מוכרח היהודי להיות קשור בקשר אמיץ בעברו (כמו גם בעתידו), אולם במשך הזמן, בתוקף תנאים חיצוניים ופנימיים שונים, השתנתה עמדת יסוד זו מהתבססות על העבר להשתקעות בעבר עד לטביעה בתוכו. העיסוק המתמיד בעבר הביא, בהעדר רוח התחדשות, שהעבר החל מעט מעט לבלוע את ההווה עד שהעלימו לגמרי. היהדות החלה לחיות במצב חלומי, בעוד שתמורות ההווה אינן עושות כמעט רושם. היהדות שקעה בתוך חלום העבר, לא רק למדה את דברי החכמים של אז, אלא יותר מכן, היא חיתה אף את עולמם החיצוני. לא רק אב"י ורבא היו חיים וממשיים, אלא אף הגויים והחזירים שבסביבתם. שבילי בבל היו קרובים ונהירים יותר מאלה של המדינות הממשיות שבהם חיו. בדיוק כמו שלא רק הרמב"ם היה חי וקיים בעולם היהודי אלא עמו, להבדיל, גם אריסטו ואבן-רשד. חכמי הדורות ועולמם נתמזגו במחשבה המאוחרת, והיו למציאות אחת כביכול - בלתי נפרדת.

ומכאן באה השמרנות ה"עקרונית". זמן מסויים היתה מעין סיסמה "חדש אסור מן התורה". ישן וקדוש נעשו מושגים זהים, והחדש יהיה אשר יהיה בכל שטח, הוא בודאי פסול ופגום. החיים הדתיים המשיכו להתנהל בעבר שהלך והתרחק מדי פעם בלי שיורגש הדבר. היהדות היתה מעין חוני המעגל קיבוצי, ושנתה נמשכה (מוטב לומר: נמשכת עדיין) זה מאות שנים. סימן מובהק לזה הוא שפת הדיבור. לשון עמנו השתנתה בכל גולה חדשה כלשון עם הארץ; ארמית בבבל, ערבית ואחר-כך ספרדית בספרד, צרפתית בצרפת וגרמנית בגרמניה, ושינויים אלה התחוללו במהירות יחסית בלי להשאיר שרידים מרובים. אולם מזמן מסויים מתחיל להתפשט הקיפאון. הגולה האשכנזית למשל, אף כי עברה למקומות מרובים אחרים, שמרה בכל-זאת על הלשון הגרמנית של ימי הביניים, בלי שתהיה כבר יכולת גמיושות מספיקה להסתגל ללשון המדינה. (ממש כך - בלאדינו הספרדית הביניימית), וממש כך נשתמר הלבוש שהיה אופנתי בזמנו, זמן רב לאחר שבטל מן העולם במקורו. ומנהגים אלו ככל שגתיישנו כן נתקדשו. קיפאון זה היה לא רק במנהגים חיצוניים, אלא בעיקר בחיים הפנימיים שהמשיכו כל הזמן להתנהל בתוך העבר הרחוק, מבלי לשעות כמעט להווה, וכמובן בלי להתחשב בו התחשבות של ממש.

ברור שלא לנצח יכול מצב תרדמה-חלום כזה להימשך. העולם המתחדש מתחיל ללחוץ מסביב בלחץ גובר והולך, והיהדות המתחילה להקיץ רואה לפניו עולם חדש. עולם זה אמנם אינו במיוחד אנטי דתי אלא חדש בלבד,

אך בגלל הזיהוי של עתיקות וקדושה, הרי היותו מתנגד מטבעו לצורות החיים הטפלות הישנות נראית כהתנגדות גם למהות החיים הללו. היהדות, או יותר נכון - מנהיגיה באותם הימים, יוצאים למלחמה נגד החידושים, בראותם בהם ניגוד לאמונה. זוהי תקופת מלחמת היהדות המסורתית בהשכלה. כעת ברור למדי מי היה המנצח, ונצחונה של ההשכלה הוא כולל ומקיף בכל השטחים. אולם כעת אפשר גם לראות ראייה ברורה יותר את טיב המלחמה. אפשר לומר בבירור: בניגוד למה שחשבו באותם הימים, לא היתה זו כלל מלחמת האמונה והכפירה. דברי רוב המשכילים הראשונים מאז נאמרים כיום, או עשויים להאמר בפי שלומי אמוני ישראל, בלא כל פקפוק. יסוד המחלוקת היה הניגוד בין החדש והישן שרק בגלל חדירת השמרנות לדת הפך להיות לניגוד בין דתיות ואי דתיות. וכך קרה שהניצחון הבלתי נמנע של העולם החדש על חלום-העולם הישן הפך להיות גם לניצחון המקרי (והאומלל) של הכפירה על האמונה. העולם החדש ניצח בכל השטחים וניצח ביהדות הדתית. כל היהודים הדתיים (ובכללם אף נטורי קרתא) הסתגלו במידה מסוימת לזמן החדש. אולם הסתגלות זו היא אך הסתגלות חיצונית הנעשית כבכפיית שד, התוכן הרוחני הפנימי עדיין לא השתנה, והרוח השמרנית אף כי נאלצה לוותר על שלטונה המוחלט בחיי המעשה, עדיין מושלת היא ברוח. האדם הדתי מרגיש את עצמו רע בתוך העולם הזה ומבקש להימלט ממנו שוב אל העבר הטוב, אם לא בהליכות החיים, הרי לפחות בגעגועים.

הרגשה זו מקובלת כאופיינית בין אצל הדתיים ובין בקרב אלה שאינם דתיים, והיא שהולידה את הזיהוי הטיפשי של דתי ומסורתי, וקיומה של זהות כזו הוא עלבון ליהדות. נכון שיש צד מסורתי ביהדות, אך אין זה מצדיק עדיין את הזהות. גם במדעי הטבע נשענים על הנסיונות הקודמים - על המסורת, אך אין איש שיקרא להם משום-כך בשם מסורתיים. היהדות היא לעולם ותהיה לעולם דבר חדש - "בכל יום יהיו בעיניך כחדשים" ובאמת הם חדשים. אולם כאשר במקום יהדות ממש בא צל שחור הנשען לקיומו העלוב על השמרנות ועצלות המחשבה, אין פלא שנראה טבעי שמסורתי ודתי הם היינו הך.

אולם לא לנצח יימשך מצב בלתי טבעי זה. וכאשר יתעורר הרצון להתחדשות מהפכנית דתית, הרי בדרך להתחדשות זו יהיה אחד המפעלים הראשונים לעקור מן השורש את ה"עקרון" השמרני. יבורר פעם בצורה חותכת ההבדל, ויותר מזה - הניגוד, שיש בין החיים הדתיים הפעילים והחיוניים, לבין קפאונה הממית של השמרנות. קו תחום בהיר חייב להיות בין צורות הסקת ההלכה שתהינה כאשר היו וכאשר הן חייבות להיות, על-ידי התבססות מתמדת על העבר; על "כללי החשבון" של היחסים בין אלקים ואדם. אולם יש לזכור



שהתבנית של העבר אינה תבנית אידיאלית כלל. היא תבנית שחייבים ללמוד ממנה אך אסור לחקות אותה. המגמה צריכה להיות אורח חיים פנימי וחיצוני חדש שיתחדש בכל עת כמעשי בראשית המתחדשים תמיד. שינוי זה יותר משהיה שינוי בדברים חיצוניים יהיה שינוי רוחני בעצם הלך הרוח. היהדות הדתית תתחיל לחיות בעולם זה. היא תצטרך לענות על הבעיות המיוחדות של זמנים אלה, על הדרישות השונות של הדורות שיצריכו תשובות אחרות וחדשות. היהדות תצטרך להגיב על העולם ולחיות בתוכו ולא מעבר לו. אין פירוש הדבר הסתגלות שטחית-חיצונית לעולם שהיא בעצם כניעה לו. כניעה זו היא נחלת היהודים הדתיים - הם אמנם חיים בערך כשאר אנשים, אך זה תוך הקרבת דתיותם, בהרגישם סתירה הכרחית ומובנת בין אורח חייהם לבין הדת שהיא בהרבה הסתירה בין אורח החיים החדש לבין אורח החיים הישן, שגם אלה סבורים בעומק ליבם שהוא הצודק. שינוי ההשקפה יביא בעקבותיו שינויים רבים וחרिפים, אולם כאשר יסולקו כל הלבושים החיצוניים המכוערים והבלים המסתירים את דמותה של היהדות - אז תבוא גם התחדשות הנפש, הן בתוך החוגים הדתיים שיבינו אז כראוי את דרכם, והן בחוגים העומדים עדיין מבחוץ שיראו את הדרך הזו שקמשונים עלו בה והינה דרך חדשה לנצח.

הנשמות שבאדם

פרק מתוך הספר 'נשמה'

כדי להכיל את מכלול התודעה האנושי, מכלול ההולך ומתגלה לו קמעא-קמעא עם גדילתו. כיוצא בזה, נשמתו של מי שהוא מפגר מבחינה שכלית איננה פחותה או שונה מנשמתו של גאון בוגר, וגם הגדרתו של אדם מסוים כ"צמח", עקב פגיעה מוחית חמורה, אינה נוגעת כהוא זה בהוויית נשמתו, שהיא נשמת אדם. ערכה של הנשמה הוא אפוא אחד לגבי כל בני האדם, גם אם התגלותה עשויה להיות שונה מאוד מאדם אחד לחברו.

התגלותה של הנשמה תלויה לא רק בכלים החומריים של הגוף אלא גם בהוויית ה"אני". אדם יכול לבחור בדרך חיים אשר בה הוא יתקדם ויתפתח לקראת בניית אישיות פנימית, שתאפשר את גילוי נשמתו בכל צדדיה; ובאותה מידה יכול הוא גם לבחור בנתיבי חיים שבהם לא תבוא הנשמה לידי גילוי כלל. גם החינוך והסביבה יכולים להגביל את גילוייה של הנשמה ולהשאיר אותה בדרגות פרימיטיביות. זאת ועוד: חלק מהגילויים בפועל של נשמת האדם אינם שונים בהרבה מן הגילויים של נפש בעלי החיים: אותן רציות, אותן תשוקות ואותן מחשבות. משום כך יכולים להיות בני אדם - ובהם גם אנשים בעלי כישרונות

לכל אדם, מראשית היותו, יש נשמה, שהיא מקור החיים, שורש התודעה ונקודת הגבול של ה"אני" האנושי.

במובן הבסיסי ביותר אפשר לומר שלכל יצור בעולם, גם אם אינו יצור אנושי, יש נפש. נפש החי היא תמצית החיים של כל חי; נפש הצומח היא תמצית הגידול והצמיחה, הפריחה והפרייה; ונפש הדומם היא עצם קיומו, תכונותיו ותבניותיו. האדם, בהיותו יצור חי, הוא אפוא תמיד בעל נפש, הגם שבמציאות חייו נשמתו מתגלה - בין לעיתים ובין כל ימיו - בצורה בלתי שלמה.

מציאותה והווייתה של הנשמה היא דבר הקיים ועומד בפני עצמו. עם זאת, נשמתו של אדם מתגלה לו במידה זו או אחרת של שלמות רק בשלבים מאוחרים ומתקדמים של חייו - ולא משום שהיא איננה קיימת עד אז, אלא מפני שעד אז אין היא יכולה להגיע לידי גילוי בשל בעיות הקשורות בכלי הקיבול ומכשיר ההבעה שלה: הגוף, על כל תכונותיו. תינוק קטן הוא בעל נשמה ממש כאדם בוגר ומושלם, אלא שאין לו עדיין הכלים המתאימים, הן מבחינת יכולותיו החומריות והן מבחינת כוחות החשיבה והתודעה שלו, לגילוי מלא של נשמתו. מוחו של תינוק איננו מפותח כל צרכו



מדרגות רבות, דרגה מעל לדרגה, עד לנקודת מגע עם הקב"ה עצמו.

הירידה וההנמכה של הוויית המין האנושי לאחר חטא אדם הראשון לא ביטלה את הקומה הגבוהה הזאת, אלא רק הביאה לשינוי בתודעה. בתחילה הייתה נשמתו של אדם הראשון, על כל דרגותיה, הוויה אחת; ואילו לאחר החטא צריך ה"אני" האנושי להשקיע מאמץ גדול מאוד כדי להגיע למעלות העליונות של נשמתו. אכן, העלייה מן הקומה שאדם נמצא בה לקומה גבוהה יותר היא מטלה רבת יגיעה.

אפשר אפוא לתאר את דמותו הפנימית של האדם כבניין רב-קומות; הקומה הראשונה, הנמוכה והכללית ביותר שלו, היא מדרגת ה"נפש"; מעליה - מדרגת ה"רוח"; גבוה מזה - מעלת ה"נשמה"; גבוה מזה - המדרגה הגבוהה של הנשמה הקרויה "חיה", וגבוה אף ממנה - המדרגה הקרויה "יחידה". כל המעלות הללו קיימות בכל אדם, אלא שהן מגיעות לידי גילוי רק אצל אנשים מיוחדים. רוב בני האדם חיים בדרך כלל בקומת הקרקע של הבניין רב-הקומות הזה, וגם אותה אין הם תמיד ממלאים לגמרי. אדם מתעלה והולך כאשר ה"אני" שלו מידבק לא רק לקומה הראשונה שלו, קומת ה"נפש", אלא מוסיף ועולה למעלת ה"רוח" או למעלת ה"נשמה". לעיתים זוכה אדם, בחסדי שמים או הודות למתנות של מעלה, לעלות למעלות גבוהות יותר; אך בעיקרו של דבר תלויה עלייה זו בבחירתו ובהחלטתו של האדם. אך גם אם רוב האנשים מחליטים להישאר בקומת

בתחומי החשיבה והעשייה, העוסקים במלאכות מורכבות או בתחומים שכליים ברמה גבוהה - השייכים כל-כולם למערכת הזואולוגית של הפרימאטים, שכן עולמם הפנימי כמוהו כעולמו הפנימי של בבון. ואולם כל זה אינו נוגע להגדרתה של נשמתם, אלא רק לאופן שבו היא מתגלה. הנשמה, בהתגלותה השלמה, כוללת בתוכה את השאיפות שיש לו לאדם ביחס להוויות גבוהות יותר, וגם את מערכת היחסים שלו עמן. כאשר צדדים אלה מתגשמים בפועל - במחשבה, בדיבור ובמעשה - אפשר לומר שנשמתו של אותו אדם הגיעה לידי גילוי שלם של הווייתה ועצמותה.

נפשו של האדם כוללת מדרגות שונות, שבדרך כלל אין האדם מודע לקיומן, המגיעות מעלה-מעלה, והן הפוטנציאל שלה כהוויה שלמה. מרבית בני האדם אינם מגיעים אפילו למעלתה של המדרגה הראשונה, היסודית, של נשמתם; אפילו מי שמוגדר כ"בעל נפש" נמצא, בדרך כלל, במדרגה של "נפש" בזוהר הקדוש (זהר חלק ב, צד:). מבואר, שאדם שזכה להשלים את דרגתו במובן של "נפש" מגיע למדרגה גבוהה יותר, הקרויה "רוח". מדרגה חדשה זו פותחת בפניו מרחבים חדשים של מהות העצמית, שבמדרגתו הקודמת הוא לא יכול היה להגיע אליהן כחוויה של חיים. ומי שזוכה להגיע למדרגת ה"רוח" ולהשלים אותה, מעניקים לו דרגה גבוהה יותר, שהיא דרגת ה"נשמה". כמו כן נאמר כי קומתו של אדם הראשון הגיעה עד השמים, כלומר: נשמתו כללה בתוכה



הקרקע (ויש גם כאלה המעדיפים את המרתף), הרי הבית בשלמותו פתוח בפני כל אדם, אם רק יטרח ויעמול.

לפי ההגדרות הכלליות שבספרי הקבלה שייכת דרגת ה"נפש" לעולם שלנו, הקרוי "עולם העשייה", דרגת הרוח שייכת ל"עולם היצירה", ודרגת הנשמה - ל"עולם הבריאה". ומשום ששלושת העולמות הללו, עם כל ההבדלים שביניהם, הם כעין יחידה אחת, גם המדרגות נפש-רוח-נשמה מופיעות כעין יחידה אחת, לאמור: שלוש דרגות השונות, אמנם, זו מזו במעלתן, אך מצויות ברצף אחד. המעלה הגבוהה עוד יותר של הנשמה, דרגת ה"חיה", שייכת במהותה לעולם האצילות, שאיננו "עולם" כמשמעו אלא הוא סוג של התגלות אלוהית. משום כך מתגלה דרגה זו רק לעתים רחוקות ורק הודות למאמצים עילאיים של האדם, אשר בזכותם הוא מתעלה ומגיע לחיבור כלשהו עם ההתגלות האלוהית. ואילו הדרגה הגבוהה ביותר, דרגת ה"יחידה", היא למעלה אפילו מעולם האצילות, ומבחינה מסוימת היא כבר לא בגדר של נשמה פרטית של אדם מסוים אלא כלולה במקור הראשון של כל הנשמות כולן. משום כך היא קרויה "יחידה", שכן היא הנשמה הכללית האחת המשותפת לכל. במהלך כל הדורות היו רק אנשים ספורים שנקראו "בעלי ח"י", כלומר: אנשים שיש בהם הארה של מדרגת "חיה-יחידה", ולפיכך הם שונים שוני מהותי משאר בני האדם.

בדרגה הבסיסית ביותר של הנשמה,

זו הקרויה "נפש", מבחינים בין הנפש האלוהית והנפש הבהמית. הנפש הבהמית היא אותה נפש הקיימת לא רק באדם אלא גם בשאר יצורי העולם, ובה אין שוני מהותי בין בני האדם לבין כל היצורים האחרים: כולם שייכים לעולם החי. ואולם הנפש הבהמית איננה זהה למכלול היצרים הגופניים שיש באדם, אשר לא פעם מכונים בשם "יצרים בהמיים". ממה שנכתב ונאמר על הנפש הבהמית אמנם יכול היה להשתמע שהיא זהה למה שמכונה בשם "היצר הרע", אך אין הדבר כן: הנפש הבהמית שבאדם, מצד עצמה, היא ניטרלית בדיוק כמו נפשותיהם של בעלי חיים, שאי-אפשר לייחס להן שום מידה של רע. הזאב איננו רע יותר מן הכבש: הוא טורף לשם מחייתו בדיוק כשם שהכבש מכלה צמחים לשם מחייתו. שאיפתה המהותית של הנפש הבהמית שבאדם היא שאיפה לא לרוע, אלא לסיפוק צרכיה. הנפש הבהמית עשויה אמנם לחבור לכוחות ולגורמים אחרים העלולים להטותה לכיוון רע, אבל אלה אינם שייכים לעצם מהותה.

אך על אף הדמיון בין נפשו הבהמית של האדם לבין נפשותיהם של בעלי חיים אחרים, יש מידה רבה של ייחוד אפילו בדרגת הנפש הבהמית של האדם. אמנם גם בין בעלי החיים יש כאלה אשר ניחנו ביכולת ליצור או לבנות - הגם שלא פעם אין היכולת הזו פרי של תבונה אלא רק תולדה של אינסטינקטים - וכן יש יצורים המגלים יצירתיות ואפילו יכולת לחדש במה שהם עושים; אך לאדם, גם במדרגה שבה הוא חלק מעולמם של



בדרכו-שלו, למילוי התשוקות של ה"אני", בין שמדובר בתשוקות יצריות-גופניות או בתשוקות רוחניות מופשטות. הנפש האלוקית, לעומת זאת, מעוגנת מבחינת מטרותיה לא ב"אני" האנושי אלא מעבר לו. הנפש הבהמית היא נפש החיים כפשוטה, הכוח המפעיל את הגוף האנושי ונפעל על-ידו; ואילו לנפש האלוקית אין נקודת עיגון גופנית, משום שהיא איננה נבנית יחד עם הגוף האנושי אלא היא רוחנית ומופשטת. היא פועלת ומתקשרת עם ה"אני" האנושי דרך הנפש הבהמית, המשמשת לה כמדיום, כוח מתווך, לצורך מגע עם הכלים הגופניים של ה"אני" האנושי.

מכאן עולה, אפוא, שמצד מסוים שתי הנפשות הללו הן הוויה אחת, ומצד אחר - שתי הוויות שונות לחלוטין. משום כך יש באדם, מעצם הווייתו, שניות מסוימת: יש בו שתי נפשות הפועלות כאחת, אך בכיוונים שונים לגמרי. החיבור בין הנפש הבהמית והנפש האלוקית משפיע בכל עת על מחשבותיו, דיבוריו ומעשיו של האדם. יש שההבדל הבסיסי בין מטרות היסוד של הנפש האלוקית והנפש הבהמית מביא אותן לכלל סכסוך. נוסף על כך, מאחר ששתי הנפשות הללו פועלות יחד הן לא תמיד מובחנות זו מזו, ולכן לא תמיד יודע האדם מה המקור לכל מחשבה או דחף שלו. אכן, תחום שלם של עבודתו הפנימית של האדם הוא ללמוד להבחין בין המרכיבים השונים הללו, בין "נפש האדם" לבין "נפש הבהמה" (קהלת גכא) - כדי שיוכל, ברצותו, לבחור ביניהן.

בעלי החיים, יש יכולת לפעול בדרגה גבוהה לאין ערוך מדרגתם של בעלי החיים. כשם שנפש החילזון ונפש הפיל אינן שוות בהשגתן, בהבנתן ובתפיסתן, משום שהם יצורים בדרגות שונות, כך נפשו הבהמית של האדם היא נפש של יצור גבוה לאין ערוך, והיא מגיעה לדרגות ששום בעל חיים איננו יכול להגיע אליהן. הנפש הבהמית של האדם, המשתוקקת לאכילה, לשתייה, לשינה וכו', מסוגלת גם למחשבה, להכרה וליצירה, והיא הכוח המניע העומד לא רק מאחורי מסעדות פאר - שבעיקרן אינן אלא דרכים מורכבות להשביע את הצורך והרצון לאכול - אלא גם מאחורי הספרות, הפילוסופיה, המתמטיקה והמוסיקה. ובכל זאת, כל הספרים, המחזות, דברי ההגות, הנוסחאות, הסימפוניות ודומיהם אינם אלא ביטויים של הנפש הבהמית, לאמור: של אותו חלק של האדם הנמצא באותה מדרגה של שאר בעלי החיים.

בצד הנפש הבהמית הזו, שכאמור יש לה יכולות שכליות גבוהות ביותר שמכוחן יכול אדם לבנות מערכות מורכבות ומסובכות למילוי צרכיו, יש בנפש האדם גם מה שקרוי בשם "הנפש האלוקית", המורכבת ממדרגות גבוהות ומופשטות עוד יותר. הנפש האלוקית היא מתנה ממרום לאדם, ועיקרה הוא השאיפה להתקרב ולהגיע לקדושה, בכל דרגה שהיא. ההבדל בין הנפש האלוקית לנפש הבהמית איננו ביכולת השכלית או בריגושים, אלא בכיוונים או בנקודות היסוד. הנפש הבהמית בנויה מעיקרה על ה"אני", והיא פועלת אצל כל אדם,

פליאה דעת ממני

פרק קלט מתהילים בביאור הרב

פרק התהלים הזה היה חביב מאוד על הרב ובכמה הזדמנויות הציע לקבוצת תלמידיו לומר את המזמור הזה בכל יום. לכבוד היארציית של הרב אנו מזמינים אתכם להצטרף למנהג.

שיר של התבוננות ודבקות, שבתמציתו הוא דברי שבח על קרבתו של הקב"ה.

א. **לְמִנְצַח לְדוֹד מְזִמּוֹר: ה' חִקְרְתִּי וְתָדַע**, כלומר: אתה בוודאי מכיר אותי כולי.

ב. **אַתָּה יָדַעְתָּ שְׁבִתִּי וְקוּמִי**, כל תנועה שאני עושה ידועה לך. **בְּנִתָּה** - הבנת - **לְרַעִי**, לרעיונותי, מִרְחוֹק. אתה מכיר אותי מבחוץ ומבפנים.

ג. **אֲרָחִי וְרַבְעִי** - כמו רבצי, ישיבתי - **זִרְיָתִי**, אתה יודע את הליכתי ואת ישיבתי, ואתה מבחין בכל אלה ובוחן ומסווג אותם, כל אחד לפי עניינו, **וְאֵת כָּל דְּרָכֵי הַסִּכְנָתָה**, אתה מכיר ומדריך.

ד. **כִּי אֵין מֶלֶךְ בְּלִשׁוֹנִי** שתהיה, מבחינתך, דבר חדש: **הֵן ה' יָדַעְתָּ כָּלָה**, ובכלל זה גם הדברים שאני רוצה להגיד ועדיין לא אמרתי.

ה. כי אתה, הקב"ה, קרוב מכל קרוב, שהרי כבר מתחילה אתה המחולל והעושה אותי: **אַחֲרֵי וְקָדַם צִרְתִּי**, צרת את צורתי מכל הצדדים, **וְתַשֵּׁת עָלַי כִּפְכָּה**, מראשיתי אני נמצא תחת חסותך. בבחינה זו של קרבת אלוקים האדם מצוי תמיד בתוך הידיעה וההשגחה האלוקית, שהרי למרות גדולתו ה' קרוב מאוד.

ו. **פְּלִיאָה דַּעַת מִמֶּנִּי**, דבר זה נפלא ונעלה מידיעתי, **נִשְׁגָּבָה, לֹא אוֹכַל לָהּ**, אינני יכול להבין ואף לא להכיל זאת; כי אתה תמיד עמי, יודע אותי ומבחין בי, ואין בי שום צד שאינו גלוי וחשוף לפניך.

ז. **אָנָּה אֵלֶךְ מִרוּחְךָ**? גם אילו רציתי ללכת, לצאת, להיעלם, אין לי שום דרך לעשות זאת. **וְאָנָּה מִפְּנֵיךְ אֶבְרַח**? שהרי אתה מצוי בכל מקום ובכל דבר.

ח. **אִם אֶסֶק**, אעלה ואמריא לְשִׁמְיָם, הלוא שֵׁם אֵתָהּ, וגם אם ארד **וְאֶצִּיעָהּ**, ארבץ, בעמקי השָׂאוֹל, הֵנָּךְ גם שם.

ט. אם אָשָׂא, אתנשא ואעוף, בכּנָפֵי שְׁחַר לקצה המזרח, או אֲשַׁכְנֶה בְּאַחֲרֵית יָם, בקצה הים, בסוף מערב,

י. גַּם שָׁם, בכל מרחק, יֵדָךְ תִּנְחַנִּי וְתֹאחֲזֵנִי יְמִינֶךָ.

יא. וְאָמַר - גם אם אני רוצה לומר שֶׁאֶךְ חֲשָׁךְ יִשׁוּפְנִי, יכה ויעלים אותי, וְלִילָה הוא אֹר - שכאן הוא משמש בלשון נקייה במשמעות של חושך, בְּעֵדְנִי, בשבילי; כלומר: הלילה יחשיך ויסתיר אותי, הרי גם חשכת הלילה איננה מסתירה ומעלימה אותי ממך,

יב. כִּי גַם חֲשָׁךְ לֹא יַחֲשִׁיךְ מִמֶּךָּ, עבורך החושך איננו חשכה, וְלִילָה כִּיּוֹם יֵאִיר, ומבחינתך אין שום הבדל: כַּחֲשִׁיכָה כְּאוֹרָה. צורת ביטוי זו מציבה שני הפכים זה בצד זה, כדי לומר שמבחינת הקב"ה אין ביניהם שום הבדל: החשכה היא כמו האורה והאורה היא כמו החשכה.

יג. וממשיך המשורר ואומר: עצם הווייתי, מעיקרה, הלוא היא מעשה ידך, וכל מה שיש בחיי אינו אלא תוצאה של הדברים שנוצרת אתם. כִּי אַתָּה קִנִּיתָ, כלומר: רכשת, יצרת את כְּלִיתִי, דהיינו: החלקים הפנימיים הנסתרים שיש בי. תִּסְכְּנִי, הייתי מסתור לי (מלשון סוכה), עוד בהיותי בְּבֶטֶן אִמִּי.

יד. אֹדָךְ, ה', עַל כִּי נִרְאוֹת נִפְלִיתִי, שהיצירה המיוחדת, המורכבת והמסובכת של הווייתי היא מעשה ידך. נִפְלָאִים מַעֲשֶׂיךָ בכללם ובפרטי פרטיהם, וְנִפְשִׁי יִדְעַת מַאֲד, שהרי כל אלה הם יצירתך, הם שלך ובידך.

טו. לֹא נִכְחַד עֲצָמִי, מציאותי הפנימית, הווייתי העיקרית, איננה נעלמת מִמֶּךָּ, אֲשֶׁר עֲשִׂיתִי, נעשיתי, עוצבתי, בְּסִתֶּךָ - שהרי תחילת יצירתו של אדם היא ברחם, ולא במקום הגלוי לכל - רַקְמָתִי, כלומר: נבנית, נעשיתי; שברחם הייתי חבוי כמו בְּתַחֲתִיּוֹת אֶרֶץ.

טז. והרי אתה ידעת ויצרת את תבניתי הגשמית והרוחנית מתחילת בריאתה. גִּלְמִי רְאוּ עֵינֶיךָ, שהרי אתה יודע אותי לא רק בצורה המוגדרת והמובחנת, כאדם שלם, אלא גם מראשית יצירתי, כאשר לא הייתי אלא חומר בלבד, וְעַל סִפְרְךָ כָּלָם יִכְתְּבוּ גם אני וגם אחרים: כולנו מנויים, כתובים ורשומים לפניך. וכאן פונה המשורר לצד אחר של הבריאה: הזמן, מאורעות החיים. יָמִים יֵצְרוּ וְלוֹ, לקב"ה, כל אֶחָד ואחד בָּהֶם, שכן הוא מכיר כל אחד ואחד לא רק כהוויה כללית אלא כמציאות פרטית-מיוחדת.

יז. וְלִי, כאשר אני מדבר על עצמי כמציאות, כאדם, מֶה יִקְרוּ רַעֲיָה, אֶ-ל, כמה חשובים בעיני המחשבות, הרעיונות, שאני חושב עליך, מֶה עֲצָמוֹ רֹאשֵׁיהֶם, כמה גדולות ומרובות נקודות ההתחלה והבסיס של המחשבות שאני חושב על הקב"ה!

יח. אֶסְפְּרָם, אספור את כל הדברים שאני יכול להרהר בך, בגדולתך, בהווייתך, והם

מַחֹל יִרְבּוֹן, ואלו המחשבות המלוות אותי, בין בגלוי בין שלא בגלוי, כל הזמן. אמנם כשאני ישן אינני חושב; אבל כאשר **הַקִּיצְתִּי** מהשינה - **וְעוֹדִי עִמָּךְ**, שוב מוצא אני את עצמי סמוך וקרוב אליך.

יט. כאן, כמו במזמורים נוספים שיש בהם הסתכלות על השלמות וההרמוניה של הקב"ה עם עולמו ועם בריותיו, יש מודעות גם לנקודות של חשכה ושל פגם המצויות בעולם; אבל אלה אינם פגמים בעצם מעשה הבריאה אלא בדברים הנעשים בידי בני אדם; כי רק בני האדם, שהם בעלי חופש בחירה, מסוגלים ליצור רע במודע, רק הם יכולים ליצור את הכתמים והחללים שיש במציאות. ולכן אומר המשורר: **אִם תִּקְטֹל, אֱלֹהִים, רָשָׁע**, אם תהרוג את הרשעים, **וְאֲנֹשִׁי דָמִים סוּרוּ מִנִּי**, ואם תאמר לאנשי הדמים שיסורו ממני, אז יהיה העולם בהיר יותר.

כ. **אֲשֶׁר יִמְרוֹךְ** - אלה המתאמרים ומתיימרים לגדולה וממרים את פיך, **וּלְמִזְמָה, נִשְׂאוּ** - כלומר: נשאו, התרוממו - **לְשׁוֹא, לֹא** רק מבחינת התוצאות אלא גם מבחינת שאיפותיהם-שלהם: **עָרִיךְ**, כלומר: צָרִיךְ, שונאיך, אויביך, שואפים לשווא, היינו, לדברים שאין להם כל ערך ותוכן.

כא. ואף על פי שהאויבים הללו, אותם רשעים שמדובר בהם כאן, אינם אויביו הפרטיים של המשורר, אין הוא יכול שלא להיות מעורב במלחמת הטוב והרע: **הֲלוֹא מִשְׁנְאִיךָ, ה'**, אלא ששונאים אותך, אותם **אֲשַׁנָּא** גם אני **וּבִתְקוּמָמִיךָ**, במתקוממים נגדך, **אֶתְקוּטָט**.

כב. **תִּכְלִית שִׁנְאָה שְׂנֵאתִים, לְאֹיְבִים הָיוּ לִי**, וכל זה לא משום שהם פוגעים בי, במהלך חיי או ברגשותיי, אלא משום אני חייב להיות מעורב במלחמה שהיא, בעצם, מלחמתם בך; ולכל הפחות עלי להגדיר באיזה צד אני עומד, ומהו הצד שכנגד.

כג. **חֲקֵרְנִי אֶל**, הן בדברים אלה והן בדברים אחרים, **וְדַע לִבִּי**, דע שעומק כוונתי היא רק אליך, **בְּחֻנִּי וְדַע שְׂרַעְפִּי**, מחשבותיי, הרהורי.

כד. ובבחינה והבדיקה הזו, **רְאֵה אִם דֶּרֶךְ עֲצָב בִּי**, כלומר: אם יש בי דרכים, דברים ועניינים שהם תוצאה של נטיות הלב שלי, שגיאותיי וטעויותיי, **וְחֻנִּי**, הנחה אותי, **בְּדֶרֶךְ עוֹלָם**, שהיא הדרך המוליכה אל הנצח.

לחיות

קטע מתוך סיפור

...היא עמדה וספרה ספורים אחדים של זיכרונות, וספרה לו מעשה בפרח שגדל לפתע בחצרם מבלי ששתלו איש. כיצד עלה השתיל הצעיר וצמח, וכיצד גילתה אותו יום אחד ליד הגדר, ואיך הייתה יורדת יום יום ומשקה אותו. "אבל הסוף היה עצוב: השתיל המוזר הוצא לבסוף פרח נפלא, והייתי באה כל יום להתבונן בו ולהתפעל ממנו. והנה אני באה יום אחד ורואה שמישהו רמס את הפרח. זה היה נורא." היא נראתה ברגע זה כתינוקת, נזכרת בזעזוע במעשה שקרה. "זה היה נורא", חזרה פעם נוספת בהתרגשות. שלמה חיך חיוך פטרוני-אבהי (כפי שסגל לעצמו ביחס אליה), אמר שלום ופנה אל הרחוב בו גר, בשמעו את צעדיה מהדהדים בדממת הלילה בהמשך הרחוב הראשי.

שלמה התעכב עוד לרגע בקרן הרחוב כדי להדליק לו סיגריה, וכשהסיגריה נעוצה לו בין שפתיו המשיך ללכת, מבלי לחשוב על משהו במיוחד, אל ביתו. הבית לא היה רחוק משם, ותוך דקה עמד כבר ליד פתח דירתו שבקומה השניה, הוציא את המפתח מכיסו ופתח את הדלת. מיד עם כניסתו הושיט מכנית את ידו אל עבר כפתור החשמל והעלה אור בחדר. היה זה חדר אחד מרווח, שהיו בו שני חלונות גדולים שפנו החוצה, אל חצרו של הבית. החדר היה נקי ומסודר מאד, ועם היותו חדרו של רווק היה מטופח ושמור היטב. הפתיליה, שעליה היה לעתים מבשל משהו, הייתה מוצנעת עם כמה כלי מטבח אחרים בפינת מטבח זעירה שמסך בד קל יצר אותה. המיטה הייתה מסודרת ומכוסה בשמיכה נאה, שולחן עבודה לא גדול עמד במרכז החדר, ולידו - מן הצד האחד כסא, ומצדו השני כורסה. כוננית הספרים עמדה מתחת לחלון - חפץ יציב, מוצק ונאה, כשאר הרהיטים שבחדר. תמונת נוף קטנה הייתה תלויה על הקיר, ועל הקיר האחר שתי רפרודוקציות שהיו חביבות עליו: פורטרט מעשה רמברנדט, וציור נוף של גוגן. ועל הכוננית עמדו זקופות כמה תמונות משפחה - האב והאם, אחיו הבכור, ותמונת האח האחר שמת בצעירותו. ועל הכל הייתה אוירה של נחת בעל-ביתית שלווה, של קביעות ויציבות. ידיד שבא פעם אל דירתו העיר לו: כשבאים בדרך כלל לחדרו של רווק, הרי אי הסדר וחוסר הקביעות מבטאים את הצורך באשה שתבוא ותיישב את הדברים, בחדר שלך יש הרגשה הפוכה - הכל כל כך מסודר ומיוצב, והכל נראה כל כך שמח בחלקו, שאשה יכולה רק לקלקל את השלווה שבו.

החדר השרה על שלמה את האווירה של "בית", והמטה המוצעת הזכירה לו שהוא חייב ללכת לישון כדי שיוכל לקום מחר לעבודה. הוא חבר את הקומקום החשמלי לחשמל, ותוך כדי חמום המים לתה עסק הוא בינתיים הסדור המטה לשינה.

בשעת סדור המטה פזם לעצמו איזו מנגינה בשקט (כדי לא להפריע לשכנים, שאמנם לא העירו לו מעולם על הפרעה מצדו, אלא שהוא עצמו התנהג עמם בהגינות של יושר, כדרכו), ונזכר בנערה שהלך עמה הערב. "ילדונת מוזרה", חשב בלבו, "וכמה היא רגישה וסנטימנטלית". הוא נזכר בייחוד בספור האחרון שלה על הפרח שיבש, וראה כעת בדמיונו את מבע פניה כשמלמלה בהתרגשותה: "זה היה נורא, זה היה נורא". "שטויות סנטימנטליות", פסק לעצמו, ונסה לגרור החוצה את נעלי הבית מתחת המטה. הנעל האחת יצאה בקלות, אולם השניה הייתה תקועה אי שם עמוק מתחת המטה - הנערה והספור שלה הרגיזו אותו משום מה, נראה לו כאילו היה זה מעין עלבון אישי לעצמו בכל הסיפור הנרגש שלה.

"טיפשה שכמותה", פלט, בלי להיות בטוח אם הוא מתכוון לנערה או לנעל, שבגללה הוכרח לעמוד על ברכיו ולחטט מתחת המטה. הנעל נמצאה לבסוף, ושלמה ישב על מיטתו, חולץ, מהורהר, את נעליו - בעוד הנערה, ספורה ומבע עיניה באותה שעה צצים שוב ושוב לפניו - ומביאים אותו לכעס חסר כל טעם וסיבה. לבוש בנעלי הבית ניגש אל קומקום התה לראות אם התה רותח. הוא מזג לעצמו כוס, בחש את הסוכר, ושתה אותה מתוך איזו טינה. גם כשהתפשט והתלבש המשיך לחשוב בעניין זה, וחזר שוב על התרעומת שלו: איזה חוסר שכל וחוסר הגיון, להצטער כך על מאורע טבעי (שהרי הפרח צריך היה להתייבש בין כה וכה - לא כן? שאל וענה לעצמו). ומה גם שמאורע זה ארע לפני שנים ארוכות והיא הייתה צריכה לשכוח את כל המאורע הזה מכבר. הוא נסה גם להמשיך במחשבה ולמצוא את הביטוי והנימוק מפני מה זיכרון זה שלה הוא לא יפה, לא הוגן וטיפשי, אלא שלא הספיק; לפני שהגיע למסקנה מסוימת היה כבר שקוע בתרדמה.

השעון צלצל בבוקר, ושלמה - כדרכם של אנשים מסודרים וממושמעים קפץ מיד ממיטתו ומהר להתלבש, עדין הייתה מורגשת קרירות מסוימת בחדר בשעות הבוקר. הוא היה עוד רדום למחצה כאשר נזכר במאורעות הערב האחרון, ומבלי להיות בטוח לגמרי אם היה זה חלום או מציאות - הרגיש שוב אותה הרגשה של תרעומת מוקנטת שהציף אותו כאשר רק נזכר בנערה ובפרח שיבש. אולם, לאחר שישן ונראה שנגרע במקצת, החל הפעם להתפלל על עצמו - מה פתאום הוא כועס כל כך על מאורע חסר ערך, "מה מרגיז אותי בזה?" לא היה כל ספק שהדבר מרגיז אותו, כאילו יש בתוכו איזה עלבון מסותר, אולם הוא לא הצליח לגלות במהרה כל סיבה לכך.



בינתיים ניגש לחתוך לעצמו את פרוסות הלחם לארוחת הבוקר. במהירות חתך לעצמו מן הלחם פרוסות ישרות ושוות בגודלם (הוא היה מתפאר בכך שהפרוסות שלו הן כמעט כפרוסות הנחתכות במכונה). חלק מהן מרח והכניס בדקדקנות בתוך תיקו - שהן מיועדות לארוחת הבוקר שלו במשרד, ואת השאר שם על השולחן, הכין לעצמו את שאר צורכי האוכל וניגש לאכילה כשהוא קורא בינתיים בנחת את העיתון, מעיין תחילה בחדשות, ואחר פתח בשלוח את הדף הפנימי ועיין במאמרים. כל המעשה נשכח לפי שעה ממנו. הוא המשיך להרהר באחד העניינים עליהם קרא בעיתון גם הלאה, כשנסע במכונית והלך אחר כך אל משרדו.

הוא הגיע למשרד בדיוק בשעה הקבועה ומהר לעלות במדרגות אל מקומו. חלק מן הפקידים במחלקה שלו הגיעו זה עתה, והוא נהנה בראותו כי הלחץ שהפעיל, שהפקידים יבואו בזמנם, הועיל בכל זאת. עבר בחדרים אחדים ונכנס לחדרו שעמד בקצה, פתח את החלון בתנופה, תלה את מעילו והתיישב לעיין בניירות ובמסמכים, כרגיל. הוא עיין במסמך אחד ורשם לעצמו מה עליו לעשות בו, ומיד ניגש אל המסמך האחר. הנושא היה פרואי ביותר, וחשבון אחד שהיה מצוין שם הצריך בדיקה נוספת. הוא התכופף כדי להוציא ממגירת השולחן גיליון נייר מתאים כשלפתע, בלי כל קשר מסתבר, נזכר שוב בכל הפרשה, וחש שוב אותה הרגשת סקרנות מציקה: מפני מה עורך (ומעורר) בתוכו סיפורה התמים והסנטימנטלי של נערה כה הרבה רגשות של עלבון ורוגז - מה הדבר שמרגיז אותו בזה?

המחשבה לא הייתה שייכת לעבודתו, וכל העניין היה פחות ערך מכדי שירגיש את הצורך לשוב ולדוש באותו נושא. אולם הייתה לו הרגשה כאילו הדבר ידוע וברור לו, אלא שהמילה הנכונה, מילת המפתח, נעלמה מזיכרונו, והרי עומדות לו "על קצה הלשון" - מרגיזה ומגרה לחפשה ולגלותה. הוא לחש לעצמו: "אני יודע מה בדיוק מרגיז אותי בזה, אבל שכחתי איך קוראים לזה". והוא נסה, ללא הצלחה, להזכיר לעצמו כיצד להגדיר את הרגש המוזר שתקפו. גם הפעם לא הצליח בניסונו, וחזר שוב לעבודתו מעוצבן במקצת.

הוא שקע שוב בעבודתו, ושכח לרגעים אחדים את העניין. אולם, הנושא נדבק בו ללא תקנה. די היה באיזשהו רחש, בבואו של אחד הפקידים, בצלצול טלפון או בחריקת עט כדי להוציאו מן העבודה הסדירה, ולהכניסו שוב לתמיהה האווילית על עצמו. היה זה כחיפוש של פתרון לחידה ידועה, או כמילויה של שאלת תשבץ - שאלה קלת ערך שאדם נצמד בכל זאת, בכל רוח הקרב שבו, לפותרה למרות כל המכשולים.

הוא שקע שוב בעבודתו, ולא הוסיף להרהר עוד בבעיה מוזרה זו. הוא עבד במרץ, גומר ומסדר במהירות ובבטחה את ענייניו, כאשר נתן עיניו בשעון והחליט שהגיע

הזמן לאכול את ארוחת הבוקר השניה שלו. הוא ניגש במהירות אל תיקו הוציא משם את שקית הלחם ושם את הפרוסות על גבי מפית נקיה. המזכירה שישבה בחדר אף היא התכוננה לקראת הארוחה, כשנפתחה הדלת לאחר נקישה קלה והופיע אחד הפקידים.

היה זה אדם בגיל העמידה, מן הבריות השפופות, הצנועות, שאינם עושים רעה לאיש - שאין איש אוהבם במיוחד, ושהם, בקיצור, מעין אביזרי בית בכל מקום שהם. הפעם נכנס האיש הקטן בהתרגשות ועל פניו מתיחות רבה, עצב ודאגה: הוא רצה חופשה, כן, הוא רוצה חופשה של שעות אחדות כי, כן, הוא, זאת אומרת, אשתו, כן, בתו, עוברת, צריכה לעבור, ניתוח מסוכן מאד. וכאן רעד קולו של האיש. והוא, כן, הוא רוצה להיות בבית החולים ו... שלמה הפסיק אותו בדבריו. הוא ידע, כמו כל עובדי המשרד, כי בתו של אהרוני (כך היה שמו של הפקיד) חולה באיזו מחלה מסוכנת, והפקידים היו מלחשים (בפחד בהזכרת שמה של המחלה) - סרטן? ומתבוננים ברחמים באיש הקטן, המצומק, היושב כפוף ליד שולחן העבודה שבמשרד. שלמה קם ממקומו מעט: כמובן, לא היה צורך כלל לבקש רשות לצאת, ברור, חופשה ניתנת לך לכמה זמן שתצאה, ונקוה שהכל יעלה בשלום. אהרוני חיך כנגדו חיוך נבוך (שהרי לא יכול היה לפרוץ בבכי) וענה: תודה רבה, תודה. וחמק, כמעט בלתי מורגש, בעד דלת החדר הפתוחה.

שלמה התיישב בכיסאו שוב כשמבטו נתקל במזכירתו. היא ישבה תוהה על כסאה, פיה פתוח מעט ובעיניה הכחולות הגדולות והטיפשיות עמדות דמעות. שלמה הסב את מבטו במבוכה ממנה, והרגיש הרגשת אשם חריפה בנפשו. הוא אמנם התנהג ברוב אדיבות וחבה כלפי הפקיד המסכן, ואולם כל ההזדרזות לפטרו במהרה לא באה אלא מתוך הרצון להיפטר מנוכחותו המעיקה, ומן המבוכה שיש באי הרגשת צערו של הזולת. הוא היה, בקרבו, אדיש לגמרי לצערו ולכאבו - והציג הצגת חביבות בכדי לכסות על העדר כל תחושה אמיתית בלב. "המזכירה המטומטמת שלי חשה בצערו של האדם, הפקידים האדישים שלי חשים בו, ואני - כבול עץ, כגוש אבן, בלי כל אהדה, באדישות נוראה כזו". הוא היה מוכן להתחיל ללעוס ברוב מנוחת הנפש את פרוסת הלחם שלו, לולא הרגיש רגש בושה מסוים - בפני רחל, המזכירה, ובעיקר בפני עצמו. היה משהו שהדהד באוזניו ככתב אשמה: "איך אפשר להיות אדיש כל כך לכאבו של בן אדם אחר?"

שלמה ישב על כיסאו ונשען במרפקו האחד על השולחן - מנסה לחשוב ולמצוא איזו הצדקה לעצמו בפני עצמו. הוא אמר לעצמו: "בעצם איני אדיש במיוחד לצרתו של אהרוני, בעצם אני אדם יציב - ואדיש. כל ימי הייתי אדיש. תמונה נעורה בזיכרונו: אחיו הצעיר מת, האב יושב ומליט את פניו בידי, האם יושבת ודמעותיה נגרות בשקט רב על לחייה ומשם מטפטפות על השמלה. אחיו השני נצמד ברעדה אל אביו, מניח את

ראשו על ברכיו, ואילו הוא - יושב שקט מאד ואדיש מאד, מהרהר בלבו מתי ייגמר כל העסק והוא יוכל לצאת החוצה לטייל מעט. ובינתיים, בהתעניינות משונה, ספר לעצמו בשקט את הדמעות הנוטפות מלחיה של אמו, ובגניבה (אף כי ידע שאין איש מסתכל בו) הציץ אל השעון, לעשות חישוב של התדירות. שלמה ראה את התמונה הזו בבהירות, ונזכר שוב, בחריפות רבה, באותו רגש שחש אז - רגש של אשמה צורבת על היותו כזה. אז חשב כי הוא אכזרי, ורק אחרי כן סכם לעצמו שהוא אינו אכזר - הוא רק אדיש.

וכעת נזכר שוב בספורה של הנערה מאמש, והבין מיד את הכל. הוא הבין משום מה הרגזי אותו הדבר כל כך - ואף מדוע לא יכול היה לגלות זאת. היא - נשבר לבה על פרח שיבש, ואילו הוא - האח שמת אינו מעורר בו כל רגש. ספורה, קולה, וכל הווייתו היו כעין ניגוד, ניגוד שכולו תוכחה. קולה, האומר "זה היה נורא", היה לו יותר קרוב להשגה מאשר בכייתה של אמו אז, אולם הייתה בו התוכחה וההאשמה. דמותה ריצדה לנגד עיניו, והיא כאילו אומרת לו: לי יש לב, אני מרגישה, ואתה, אין לך לב ואין לך הרגשה. אני אדיש, אמר לעצמו - ולא היה בטוח אם אמנם לא לחש את המילים הללו בקול. אני אדיש. הוא ידע שאין מילים אלה מבטאות הכל, שאין מבטאות את מה שצריך לומר, שאין עדין המילה הנכונה על הדבר. "אני אדיש, כל ימי הייתי כזה". הוא נשען על משענת הכסא, מנסה להעלות בזיכרונו במהירות את תולדות חייו. הוא קרא לזה - אחרים קראו לזה: יציבות, שקט נפשי, משמעת עצמית, אישיות למופת. הוא ידע כעת שכל אלה היו ביטויים בלבד - וכולם שקר. המילה האמיתית, לא, לא המילה האמיתית עדין, אבל מעין אותה מילה, הייתה: אדיש.

בית הספר העממי. הילד השקט שאינו מרביץ, התלמיד למופת שאינו מפריע אף פעם בכתה (הציון בהתנהגות סדר וניקיון והקשבה - טוב מאד, מצוין - תמיד). כשרונותיו אינם בולטים במיוחד, אך ההתמדה והעבודה מצליחות. בשנת הלימודים האחרונה: שלמה, התלמיד הראשון בכתה, "מצטיין בכל המקצועות". המורה אומר: "אני שמח לומר שהתלמיד הראשון השנה הוא גם תלמיד למופת - בכל המובנים". בית הספר התיכון: הוא שוב מטפס בהדרגה בסולם הדרגות בכתה. אין לו תשוקה מיוחדת להיות דווקא הראשון, אולם הוא יציב, מתמיד, בעל כשרון, תפיסה לא רעה. והריהו שוב - התלמיד הראשון. לבחינות הבגרות הוא מתכונן בישוב הדעת, תעודת הבגרות שלו - כולה הצטיינות.

בצבא. הוא עושה את העבודה המוטלת עליו (מתעמל מעולה - אתלט נלהב היה תמיד), מעולם אנו מקבל עונש. קורס מכ"ם, קורס קצינים, הוא שוב מצליח - יציב, איתן, מוצק; המחלקה שלו: תמיד המחלקה המצטיינת. הוא מקבל דרגת סגן. הצבא לוחץ עליו שיחתום קבע לפחות לשנה. הוא מחליט שאין לו עניין מיוחד בלימוד

באוניברסיטה דווקא (סנוב לא היה מימיו, ותשוקת הדעת שלו הייתה מסופקת בספרות שקרא לעצמו). מקבל דרגת סרן. בתום השנה עוזב הוא את הצבא, גם הצבא איננו מושך אותו.

המשרד. הוא גלה את המכרז למשרת פקיד בעל כשרון אדמיניסטרטיבי מעולה. הוא מגיש את המלצותיו הטובות ונבחן. התוצאה - הצלחה מלאה. ומאז הריהו עובד במשרד זה. ושוב, מתוך אותה יציבות, הוא ממשיך ועולה בדרגה מדי פעם, מצליח.

נשים. החדר שלו מסודר תמיד. הוא יודע, כמובן, שהוא צריך לשאת אשה, אולם אין לו כל דחיפה מיוחדת. הוא מסתובב לעתים עם אי-אילו נערות, פקידות וכתבניות, מבלה אתן, נהנה מהן. ודאי ישא אחת מהן לאשה אי פעם.

וכל כולו: יציב, שקט, מוצק. שלמה סכם לעצמו את המהלך המוצלח, השקט, המבוסס, של חייו עד כה, ותרגם את כל תארי השבח שקבל (ורבים היו משבחיו ומוקיריו) למילה אחת: אדיש, אדיש, אדיש.

היה משהו מוזר מאד בשבילו להגיע לסקירה כזו של חייו - מעולם לא הרבה לחשוב על עצמו. הוא סכם לעצמו: הוא חי את חייו באדישות. הוא לא היה רק אדיש לצער של בני אדם, הוא היה אדיש גם לשמחתם. הוא היה אדיש גם כלפי עצמו. מעולם לא הגיע להתעוררות והתרגשות אמיתית. היו לו תשוקות קטנות, פשוטות - הוא רצה לעלות בדרגה. לא היה זו תשוקה גדולה סוערת אלא רצון שקט, יציב - אדיש. והוא עלה. הוא חפץ באוכל ואכלו. הוא חשק לעתים בנשים, וספק את תאוותו - השקטה, המרוסנת, האדישה - בהן. "אני עברתי את חיי ללא תחושה", "אני עברתי את חיי כגוף ללא רוח, תחושה ורגש". "אני עברתי את החיים כגוף מת". הוא הגיע למשפט מוזר ומצלצל - "אני חייתי כמו מת". "אני הייתי כל ימי גוף מת". וביתר מרץ אמר לעצמו (הוא לא חש שהפעם נשען בכל גופו על השולחן והביט - ללא ראות - על התיקים): "אני פגר מת", "אני נבלה".

הוא נשם עמוקות. נדמה לו שהוא הגיע אל המילה הנכונה שאותה חפש כל הזמן, המילה שתביע את האמת על עצמו. הוא מצא אותה כעת. הייתה בזה תחושה חריפה של עלבון וכאב, ועם זה - הנאה מוזרה, מיוחדת: ההנאה השכלית של התגלית, של הראיה הברורה. אולם הוא ידע שעדיין לא הגיע למסקנת הרהוריו, עדיין חסר משהו - יש להמשיך הלאה את קו המחשבה הזה.

"אני נבלה", "אני בכלל לא חייתי", "עברתי את חיי מבלי לחיות אותם כלל". כל ימיו היה הוא "עושה חיים", ותמיד היו מקנאים שקינאו בחייו. "הם לא ידעו שבעצם לא חייתי כלל, שבעצם אני רק עצם דומם, מת, פגר". היה משהו עצוב בסכום הזה של



חייו המוצלחים, אולם עצבות זו היה בה משהו נעים, מתוק, ומשהו של התעוררות לתשוקה, להבנה עמוקה יותר של החיים. "צריך לדעת לחיות" - לחש ללא קול. "מוכרחים, מוכרחים לחיות". לחיות. מעולם לא הבין כראוי את המילה, עכשיו החל להבין משהו: לחיות פרושו להרגיש את החיים, לחוש את טעמם, למצות מתוכם את מלוא משמעותם, למצות מתוכם את הכאב והאושר במלואם. הוא נזכר שוב בנערה ובפרח. עכשיו הבין אותה יותר: היא ידעה לחיות, היא חיה באמת. הפרח לא היה פרח בלבד - ולא היה סמל למשהו אחר. אולם הוא היה החיים, גילוי של חיים לעומקם, לסערתם ולתהומיותם.

הוא קם מכיסאו ופסע בהתרגשות בחדר. רק לעתים נדירות ביותר קרה לו, שמחמת התרגשות לא יכול לשבת במקומו. אולם הפעם לא יכול היה להישאר צמוד לכיסאו, ופסע פסיעות מהירות, כבדות, נמרצות, בחדר. והוא מרגיש כי רגשותיו גואים בקרבו, שמשו בתוכו, שהיה תמיד טמון ומכוסה, שואף להשתחרר ולהתגלות: "לחיות, לחיות", אמר לעצמו במחשבה, כשהוא שב ומחפש את המילה שתגדיר, שתבהיר את העניין, שתתן להרגשה הסתומה שבלב את הכוח להתגלות. הוא ניצב ליד החלון, נועץ מבטו באדן, מתרכז בחיפוש אחרי נקודת המחשבה.

לפתע עלה בדעתו מה שרצה לומר. היה זה משפט פשוט, קצר, ללא כל משקל - אך הוא ידע כמה עומק, כאב ותשוקה טמונים בו. היו אלה שלש מילים: "אני רוצה לחיות". זה היה פשוט מאד - וזה היה הכל והרבה מאד. מלא רגש תודה (בלי לדעת בעצם למי ולמה) הוא הרים את עיניו והביט מבעד לחלון. מולו ממש היה ענף של עץ שעמד כעת בפריחה. הייתה זו כעין תשובה למשאלה לא מובעת, לראות את הדבר החי הזה ולהתענג בו. הוא גחן החוצה וקטף כמה מן הפרחים הכחולים. היו אלה פרחים פשוטים בצבע תכלת שקט (ולו נדמה: צבע נוהר, מאושר), שלשה עלעלים קטנים, דמויי לב שהתחברו במרכז בהיר קצת. אולם הוא לא עסק בניתוח וברור: הם היו נפלאים, מקסימים. עיניו לא שבעו להתבונן בהם, הוא החל לראות מה שלא חש מימיו - את ההרמוניה השקטה של הבריאה.

משזז מן החלון היה רגוע הרבה יותר. הוא שם את הפרחים בכיס של חולצתו והתישב שוב לעבוד, כשהוא חש סוג אושר מוזר. מזכירתו הייתה ודאי בטוחה שהוא מאוהב, והציצה בו מדי פעם קצת בתימהון (כי מעולם לא התנהג כך), אבל מתוך הבנה. שלמה התבונן בה ונחש את מחשבותיה, והרהר לעצמו שללא ספק אין הוא מאוהב - ובהרהור שני: אולי כן, אבל לא באשה, אלא בחיים.

שלמה חזר שוב אל שגרת העבודה שלו, כותב, מעיין, מכתוב, או מחשב חשובים שונים. אלא שמדי פעם היה נזכר שוב באותה מסקנה שהגיע אליה: שהוא רוצה

להתחיל לחיות, ואז חש כי החדר קטן מדי עבורו, וכי הוא חפץ לצאת ממנו במהרה. כשעברו שעות העבודה יצא שלמה מן הבניין והחל ללכת לאטו בכוון המסעדה בה היה סועד בצהריים. הדרך הייתה נהירה לו, וכרגיל היה עוברה מבלי להתעניין כלל בכל המתרחש. הפעם היה זה כאילו נתנו לו עיניים חדשות; הוא התבונן בקירות האבן של הבתים, ולתימהונו גילה בכל אחד ואחד מהם פרטים חדשים שמעולם לא ראה אותם. החנויות שבדרך נראו לו מלאות דברים מופלאים, והעצים מזהירים בצבע ירוק מוזר - ונפלאים מן הכל היו האנשים. זרם האנשים, שעבר תמיד בשעות אלה, נראה לעיניו הפקוחות בכל פרטי צבעוניותו. הוא ראה בבהירות את הפרצופים, את ההבעות, את הקמטים שבבגדים. הוא ראה חור בבגדו של אדם אחד, והתעניין בו כבדבר מופלא. הכל נראה בעיניו חדש מאד, בהיר, בולט וחגיגי.

לחיות. הוא נשם עמוקות, מתבונן, מקשיב, וחש את הכל מסביבו, את כל החיים שבכל מקום.

ההרגשה הזו לא עזבה אותו כל אחרי הצהריים באותו יום. הוא רצה לעשות משהו להוציא את מלאי התמונות והצבעים שהחל עכשיו לקלוט מקרוב, מתוך הרגשה עצמית. הוא רצה להגיע למגע עוד יותר קרוב עם העולם, עם החיים. כמובן שעסק בעיסוקיו הרגילים, והיה שוכח בכל פעם את עצמיותו החדשה ושוקע בהם. אלא שללא כל הסבר ויחס חיצוני היה ננער מזמן לזמן ואומר לעצמו: הנה, התחלתי לחיות.

‘שפע רב’

גיליון חודשי מתורתו של

הרב עדן אבן-ישראל שטיינזלץ זצ"ל

שפע רב' הוא גיליון חודשי מתורתו ועל תורתו של הרב עדן אבן-ישראל שטיינזלץ. בגיליונות מאמרים, שיחות, קטעים, התוועדויות וסיפורים, שמטרתם לפתוח צוהר לעולמו של הרב; לתורה שהוא לימד, לדרך שהוא סלל, לתביעות שהוא הציב ולחלומות שהוא חלם.

בתורתו, מפעליו ובעצם אישיותו, הרב עדן לימד וחינך דרך חיים יהודית שלמה. דרך של קדושה ושל חיים, של דבקות ושל פתיחות, מחויבות עמוקה לעם היהודי, ומסירות אמתית לקב"ה.

הרב מעולם לא הסתפק במה שפעל, וראה בכל עבודתו ומפעליו רק הקדמה לפעולות גדולות יותר שיש להוציא לפועל בדרך לתיקון השלם.

אנו מקווים שתוכלו למצוא ב'שפע רב' משהו מכל אלו. חלק מהדברים מיועדים לעזור 'לחיות עם הזמן', וחלק מהדברים טובים ומועילים לעבודת ה' שבכל יום. מהם תיאורטיים וגבוהים ומהם מעשיים למדי. חלקם פשוטים וידועים וחלקם חידושים מופלגים. חלקם נוגעים אל הלב, וחלקם מעוררים למחשבה או למעשה. בתקווה שהדברים יכנסו למוח וללב, יאירו ויעוררו.

לתרומה עבור הגיליון



לקבלת גיליון
דיגיטלי חודשי



תקוע



תלמידי הרב שטיינזלץ

מרכז שטיינזלץ
למד את עמי

